SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL

Dragomanen

Nr 3 / 1999

Dragomanen

Årsskrift utgiven av
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
och
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

Nr 3 / 1999

Omslagets framsida: Fresk från Chorakyrkan i Istanbul. Maria och Jesusbarnet. *Foto: Birgit N. Schlyter.*

Omslagets baksida: Mosaiker från Chorakyrkan i Istanbul. Marias moder Anna får bebådelsen om Maria, Marias "koimesis" (insomnande) *och* Påfågeln, en symbol för oförgänglighet. *Foto: Anne Karahan.*

Dragomanen

Nr 3 / 1999

Redaktör och ansvarig utgivare: Birgit N. Schlyter

Redaktionella medarbetare:
Ulla Ehrensvärd, Stefan Hilding, Jan Olof Rosenqvist,
Suzanne Unge Sörling, Elisabeth Özdalga

Distributions- och prenumerationsärenden:
Istanbulinstitutets kansli, Kaptensgatan 12, 2 tr., 114 57 Stockholm.
Tel.: 08-662 75 70. Fax: 08-665 31 33.

Årsskriften Dragomanen erhålles vid medlemskap i Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner (150 kr; postgirokonto 9 97 52-8) eller genom separat prenumeration (100 kr; Istanbulinstitutets postgirokonto 2 90 27-0).

Manus- och publikationsärenden:
Birgit N. Schlyter, Inst. för orientaliska språk, Kräftriket 4, 106 91 Stockholm.
Tel.: 08-16 31 19. Fax: 08-15 54 64. E-post: Dragomanen@orient.su.se

Dragomanens hemsida:
http://www.orient.su.se/focas/dragomanen/drago.htm

ISSN 1402-358X
© Dragomanen och resp. författare
Produktion: Rubicon
Tryckeri: Elanders Gotab, Stockholm 1999

Innehåll

Istanbulinstitutet på festhumör 7
REDAKTÖREN

Anatolien från äldsta tid till Konstantinopels fall 1453 16
CARL-GUSTAF STYRENIUS

Theodoros Metochites: En lärd statsman i 1300-talets Bysans 31
KARIN HULT

Den Heliga modern och Gudsriket: Chorakyrkan i Istanbul 48
ANNE KARAHAN

Bender–Konstantinopel: I legationsprästen Sven Agrells fotspår 60
BENGT KNUTSSON

En postal odyssé genom persisk historia: 1800- och tidigt 1900-tal 76
BJÖRN G:SON SOHRNE

Ett vetekorn stort som ett ägg 101
Azerbaidjansk folksaga

Recensioner

Bente Kiilerich & Hjalmar Torp, *Bilder og billedbruk i Bysants: trekk av tusen års kunsthistorie* 108
GUNILLA ÅKERSTRÖM-HOUGEN

Elisabeth Piltz (utg.), *Byzantium and Islam in Scandinavia: Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996* 112
JAN OLOF ROSENQVIST

Carl Gustaf Kolmodin, *Johannes Kolmodin i brev och skrifter* 116
BIRGIT N. SCHLYTER

Özkan Mert, *Exilens blues* 118
JITKA ZAMRAZILOVÁ-JAKMYR

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
Institutets organisation 121
Adress och styrelse 122

Istanbulinstitutets årsberättelse 1998 124

Föreståndarens verksamhetsberättelse för år 1998 127

Rapport
Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet 146
TORD OLSSON

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner
Adress och styrelse 154

Vänföreningens årsberättelse 1998 155

Artikelförfattarna

KARIN HULT
Fil. dr i grekiska
Klassiska institutionen
Göteborgs universitet
Box 200, 405 30 Göteborg

ANNE KARAHAN
Doktorand och lärare vid Konstvetenskapliga institutionen,
Stockholms universitet
Universitetsvägen 10 D, 106 91 Stockholm

BENGT KNUTSSON
Docent i arabiska vid Lunds universitet,
f.d. förest. vid Sv. Forskningsinstitutet i Istanbul
Södra Västkustvägen 62, 237 36 Bjärred

TORD OLSSON
Professor i religionshistoria och religionsfenomenologi
Teologiska institutionen
Allhelgona Kyrkogata 8, 223 62 Lund

BJÖRN G:SON SOHRNE
Torkel Knutssonsgatan 27, 118 25 Stockholm

CARL-GUSTAF STYRENIUS
Professor, sekr. i Föreningen Istanbulinstitutets Vänner
Sångarvägen 8, 167 67 Bromma

Recensenter

Jan Olof Rosenqvist
prof. i bysantinologi, Uppsala universitet

Birgit N. Schlyter
doc., lingvist och turkolog, Stockholms universitet

Jitka Zamrazilová-Jakmyr
fil. dr, turkolog, Lund

Gunilla Åkerström-Hougen
prof. i konstvetenskap, Göteborgs universitet

Penninggåva
Ett särskilt tack riktas till Kungl. Patriotiska Sällskapet för dess bidrag till tryckningen av färgbilder i bokens inlaga.

Istanbulinstitutet på festhumör

Den 5 juni 1999 var det stor fest innanför grindarna till det svenska generalkonsulatets park vid İstiklâl Caddesi i Istanbul. Dagen hade börjat med blixt och dunder och strilande regn över hela staden, men när festligheterna inleddes på eftermiddagen, sken solen igen och alla gästerna i kapp med den. Istanbulinstitutets styrelseordförande Maj-Lis Lööw hälsade välkommen och det nya Andrénauditoriet, som byggts över den muromgärdade uteplatsen på baksidan av institutets byggnad – Dragomanhuset – i den nedre delen av parken, öppnades under högtidliga former av Utbildningsdepartementets representant, statssekreterare Agneta Bladh. Samtidigt firades en återinvigning av hela Dragomanhuset, vilket efter en omfattande renovering nu står rustat till de översta takbjälkarna med kansli, bibliotek, spatiösa samlingssalar, gästforskarrum och på toppen av allt detta en vacker och skön föreståndarbostad ritad av den turkisk-svenske arkitekten Chet Kanra. Lovorden var många och tal hölls av institutets förre ordförande, Carl-Gustaf Andrén, Sveriges ambassadör i Ankara, Henrik Liljegren, svenske generalkonsuln i Istanbul, Sture Theolin, samt İbrahim Barbaros, tillförordnad statssekreterare på det turkiska utbildningsministeriet.

Som det svenska Istanbulinstitutets utpost i Turkiet kan Dragomanhuset det här året också fira 25-årsjubileum. Tidi-

gare hade huset i likhet med andra byggnader på samma tomt tillhört den svenska beskickningen i Istanbul. De olika turerna som ledde till att institutet till sist fick överta huset är en intressant historia. Första gången jag själv fick inblick i denna historia var juni 1973, då Alfred "Alfiros" Westholm inledde institutets serie av årliga sommarkurser i Turkiet för svenska studenter och forskare. En dag medan vi fortfarande var kvar i Istanbul, tog han oss med på visit hos generalkonsul de Geer med maka och personal. Under rundvandringen i Palais de Suède fick vi se de rum på översta våningen som fram till en tidpunkt kort dessförinnan hade kunnat disponeras av forskningsinstitutet. Att frågan om forskarrummens framtid i det läget var oklar och kanske till och med vållade problem i relationerna mellan institutet och generalkonsulatet förstod vi, då Alfiros i närvaro av generalkonsulinnan besvarade våra frågor med ett kryptiskt "det där får vi tala om vid något annat tillfälle". Möjligen visste Alfiros utan att vilja säga det öppet att en ny lösning var under diskussion. Bara ett par månader senare, i september 1973, gav Byggnadsstyrelsen besked om att institutet kunde få hyra Dragomanhuset. Hyreskontrakt och andra formaliteter klarades av under hösten, och huset ställdes till institutets förfogande i januari 1974.

I maj samma år reste jag till Istanbul som institutets stipendiat för att under en tvåmånadersperiod göra förstudier till min doktorsavhandling om turkietturkisk kasussemantik. Det jag då kom till var något helt annat än det ombonade dragomanhus som idag möter forskaren. Huset var helt tomt på folk och möbleringen mycket sparsam. Tre andra akademiker, arkeologen Ingmar Jansson och kolleger, hade bott där under några veckor och fått ordning på den lilla inredning som fanns. Men dessa var nu ute på långresa och skulle förbli borta ett tag.

Portvaktens flicka hjälpte mig in och lotsade mig upp till

husets största sovrum, där man inför min ankomst hade ställt in en tältsäng, en bokhylla och ett litet bord. Till min "svit" på andra våningen hörde också ett badrum och en stor klädkammare – en lyx som i den stunden bara ökade känslan av ödslighet och tryckande ensamhet. Där stod jag dammig och trött efter en fem dagar lång bussfärd genom Europa och blev alltmer kuslig till mods i detta stora hus som jag inte visste något om och där jag inte heller kunde låsa dörren till mitt sovrum. De första nätterna ställde jag en brandsläckare för dörren, så att jag åtminstone skulle få en liten förvarning och bli väckt av oljudet om någon kom och försökte forcera hindret. Till slut hade dock min mörkrädsla stegrats till den grad, att jag drog tältsängen in i klädkammaren, vars dörr hade nyckel. I nära en veckas tid, så länge jag fortfarande var ensam i huset, låste jag in mig där om kvällarna, och först när tupparna i grannskapet började gala nästa morgon tordes jag öppna igen och gå ner till köket för att koka mitt frukostte.

Nya turkiska vänner som kunde komma och hälsa på i det ödsliga huset och en och annan tillfällig forskargäst från Sverige (lundahistorikern Lars-Erik Nyman m.fl.) gjorde snart tillvaron behagligare. Till slut gick både avhandlingsarbetet och vardagslivet så bra, att jag sökte förlängning av stipendiet och blev kvar i Istanbul några månader till. I brist på annan förvaltare fick jag förestå Dragomanhuset efter bästa förmåga och sköta kontakterna med generalkonsulatet. Institutets skattmästare Lars Ödman hade skickat med 1 000 kr för driften av huset under den tid jag var där. Pengarna räckte och blev över; någon omfattande verksamhet var det således ännu inte tal om. Utlägg gjordes för tvätt, städning och smärre reparationsarbeten. För resterande belopp köpte jag bland annat turkiska teglas, vilka saknades bland det svenska porslinet i köket, och turkologisk litteratur till biblioteket, där för övrigt de svarta

väggfasta bokhyllorna med underställda skåp kom på plats den hösten genom en kraftinsats av en annan gäst i huset, Aarand Roos. Den tillträdande styrelseordföranden Gunnar Jarring kom en dag och inspekterade. Andäktigt berättade vi för honom då om våra praktiska bestyr.

Vid återinvigningen av det nyrenoverade och utbyggda Dragomanhuset ett kvartssekel efter min stipendietid i Istanbul framtonar erfarenheterna från 1974 som ett smått overkligt anno dazumal. Nu sjuder huset av liv och spännande aktiviteter. I en nyligen utkommen reviderad upplaga av skriften *"Dragomanhuset" och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul* (Stockholm 1999) tecknar Ulla Ehrensvärd husets historia och nämner där många personer och institutioner som bidragit till dess förvandling.

Professor Carl-Gustaf Andrén, som fått ge namn åt Dragomanhusets senaste tillskott, Andrénauditoriet, var Istanbulinstitutets styrelseordförande från juni 1989 till december 1995. Med sitt konstruktiva tänkande och sin förhandlingsvana har han gjort stora insatser för institutet. Ett av de allra viktigaste resultaten under hans ordförandetid var inrättandet av en fast föreståndartjänst i Istanbul. Grunden lades av docenten och sedermera professorn i Antikens kultur och samhällsliv, Pontus Hellström, som innehade föreståndartjänsten i drygt två år. Han efterträddes av arabisten docent Bengt Knutsson. Denne har under sitt nära sju år långa chefskap med humor och varm generositet och en i detta sammanhang mycket välriktad förmåga till "kulturell anpassning" gjort institutet till ett känt och lättillgängligt forskningscentrum i Istanbul. Som avgående institutsföreståndare fick han sin välförtjänta hyllning under invigningsceremonierna i juni, där han själv kåserade över gästandets väsen och psykologi, såsom det en gång tog sig uttryck i den hittills mest kända och mest omskrivna svenska närvaron

på turkisk mark: Karl XII:s mångåriga vistelse i Bender, vilken ledde till så många politiska förvecklingar men också bestående diplomatiska och kulturella kontakter mellan Sverige och Turkiet. Bengt har lovat återkomma i ett senare nummer av *Dragomanen* med en tillbakablick på sin egen tid som "gäst hos turkarna".

Professor Elisabeth Özdalga, som nu avlöser Bengt Knutsson på föreståndarposten, är väl förberedd för sin uppgift. Ungefär lika länge som Dragomanhuset varit i Istanbulinstitutets händer har hon bott och verkat i Turkiet med sin fasta punkt i Ankara. Hon är redan vid starten väl förtrogen med Istanbulinstitutet och verksamheten i Dragomanhuset efter att i tre års tid ha lett ett av institutet finansierat projekt om "Islams kultur". Hennes ambition som föreståndare är nu bland annat att skapa en varaktig rutin for forskarkurser vid institutet i ämnen inom institutets verksamhetsområde. Från *Dragomanens* sida vill vi också hälsa Elisabeth särskilt välkommen som redaktionell medarbetare.

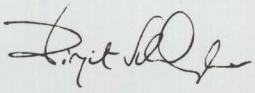

Redaktören

Militär janitsjarmusik framför Palais de Suède, Istanbul, på Svenska Forskningsinstitutets invigningsdag den 5 juni 1999. Tarihî Türk Müziği Topluluğu Mehter Bölümü, T.C. Kültür Bakanlığı.
Foto: Birgit N. Schlyter.

Bengt och Birgitta Knutsson, Istanbulinstitutets föreståndarpar 1992–1999. Foto: Kari Çağatay.

Andrénauditoriet. Foto: Kari Çağatay.

Professor Carl-Gustaf Andrén, Istanbulinstitutets styrelseordförande 1989–1995. Foto: Kari Çağatay.
EU-parlamentarikern Maj-Lis Lööw, Istanbulinstitutets styrelseordförande från december 1995. Foto: Kari Çağatay.

Lersigill, Çatal Höyük,
6500–5650 f.Kr.

Senhettitisk skulptur, Zincirli,
700-talet f.Kr.

Kvinnostatyett i lera, Hacılar,
ca 5000 f.Kr.

Hjort i brons, Alaca Höyük,
ca 2200 f.Kr.

Anatolien från äldsta tid till Konstantinopels fall 1453

CARL-GUSTAF STYRENIUS

När man talar om Turkiet i forntida sammanhang, benämner man den asiatiska delen Anatolien eller Mindre Asien. Dess västkust bar under antiken namnet Jonien efter den grekiska stammen jonerna, som invandrade dit cirka 1000 f.Kr.

Anatolien begränsas på tre sidor av hav och på den fjärde, den östliga sidan, av Armeniens bergland. I norr har Anatolien en mer än 1 000 km lång kuststräcka mot Svarta havet, medan begränsningen i väster utgörs av Egeiska havet och i söder av Medelhavet.

De äldsta lämningarna

Genom utgrävningar under senare decennier har Anatoliens yngre stenålder, den neolitiska tiden, kunnat föras tillbaka till det åttonde årtusendet f.Kr. Vid utgrävningar i Çayönü långt borta i sydöstra Anatolien har en datering på 7250/6750 f.Kr. kunnat fastställas. Byn hade bofast befolkning, som odlade vete och jagade men ännu inte använde lerkärl. I Çatal Höyük har man påträffat inte mindre än tolv bebyggelselager, som kunnat dateras till 6500–5650 f.Kr. Talrika fynd har gjorts, bl.a. av lergods och väggmålningar. Samtidigt med Çatal Höyük fanns bebyggelsen i Hacılar, som dock sträckte sig in i chalkolitisk tid, alltså kopparstenåldern, 5500–3200/3000 f.Kr. De mest karakteristiska fynden från Hacılar-kulturen, som gick under cirka 5000 f.Kr., är lerstatyetterna, vilka vanligen avbildar kvinnokroppen i olika ställningar, samt en keramik med

ca 7000–2000 f.Kr.

SVARTA HAVET
THRAKIEN
Byzantion/
Konstantinopel
Bosporen
Dardanellerna
Granikos
Troja
BITHYNIEN
Nicea
PONTOS
Alaca Höyük
Hattusa
Ankara
Gordion
FRYGIEN
MYSIEN
Pergamon
KAPPADOKIEN
EGEISKA HAVET
LYDIEN
Halys
Kültepe
Sardes
Göreme
Efesos
Priene
Miletos
Hacılar
PISIDIEN
Konya
Çatal Höyük
KARIEN
Halikarnassos
Perge
Aspendos
Termessos
Side
Sakçagözü
Zincirli
Issos
Karkamış
Eufrat
KILIKIEN
LYKIEN
PAMFYLIEN
MEDELHAVET
Karta: Stig Söderlind

ljust krämfärgat överdrag, på vilket målats geometriska motiv i rödbrun färg. Till den senare delen av den tidiga bronsåldern, cirka 2200 f.Kr., hör de rika fynden från kungagravarna i Alaca Höyük i centrala Anatolien – ståtliga hjortar i brons med väldiga horn, praktfulla guldvaser m.m. Dessa och andra här nämnda föremål finns utställda i Museet för Anatoliska kulturer i Ankara.

Hettiterna

Från andra årtusendet f.Kr. började indoeuropeiska folkstammar att invandra till Mindre Asien och blanda sig med den inhemska befolkningen. Härur uppstod så småningom det mäk-
1950–1750 f.Kr. tiga hettitiska riket. Under perioden 1950–1750 f.Kr. grundade assyriska handelsmän från norra Mesopotamien stora handelsfaktorier i centrala Anatolien. Det viktigaste av dessa var Kültepe. Handelsmännen, som färdades i stora karavaner, medförde till Anatolien bl.a. klädnader, textilier, kosmetika och andra lyxartiklar och viktigast av allt tenn, som behövdes för bronstillverkningen. I retur fick assyrierna guld och silver. Dessa främlingar gjorde föga intrång på den lokala anatoliska befolkningen. Deras största betydelse blev att de medförde kilskriften, ursprungligen en sumerisk uppfinning, och därigenom introducerades skrivkonsten i Anatolien. Huvuddelen av

---

Vidstående sida: Karta över det forntida Främre Asien.

● *Orter från stenåldern, bronsåldern och tidig järnålder, 7000–700 f.Kr.*

☐ *Grekiska, romerska och bysantinska städer, 700 f.Kr.–1453 e.Kr., samt det seldjukiska Konya.*

(Çayönü, Panzikert, Trapezunt, Urartu och Vansjön ligger utanför kartan österut.)

de i Kültepe påträffade kilskriftstavlorna härrör från tiden 1950–1850 f.Kr., och dessa är tidigare än de tavlor som påträffats på andra platser i Anatolien. En del tavlor är från 1700-talet f.Kr. och således samtida med kung Hammurabis tid i Babylonien i södra Mesopotamien. Kilskriftstavlorna ger viktiga upplysningar om ekonomiska förhållanden och om de förordningar som reglerar handeln.

1450–1200 f.Kr.

Under perioden 1450–1200 f.Kr. stod hettiternas välde på höjden av sin expansion. Deras mest berömde konung hette Subbiluliuma, en samtida till farao Echnaton i Egypten. Under 1300-talet f.Kr. tävlade hettiterna framgångsrikt med Mitanniriket i nuvarande nordöstra Syrien och på 1200-talet f.Kr. med Egypten om herraväldet i Främre Orienten. I det avgörande slaget vid Kadesh i Syrien cirka 1285 f.Kr. hävdade sig hettiterna under sin kung Muwatallis av allt att döma väl mot Egyptens farao Ramses II. Relieferna i Ramses' tempel i Abydos, Abu Simbel, Luxor och Karnak i Egypten visar alla bilden av en segerrik farao. Dock anses det att Ramses varit angelägen att genom de segerrika relieferna skyla över ett skymfligt bakslag i kampen mot hettiterna, vilka efter slaget vid Kadesh verkar ha stärkt sin ställning i Syrien.

Under Hattusilis III slöts cirka 1270 f.Kr. en varaktig fred med Egypten. Detta är det äldsta kända fredsavtalet och det är bevarat både i egyptisk och hettitisk version. Tudhaliyas IV, som regerade under andra hälften av 1200-talet f.Kr., var den siste av de stora hettitiska kungarna. Han försökte stärka rikets makt och stimulerade också konst och kultur. Det var under hans tid som arbetet på relieferna i den öppna helgedomen i Yazılıkaya strax utanför Boğazköy påbörjades.

Vid Boğazköy, som ligger uppe på det centrala Anatoliens högslätt öster om Ankara, har tyska arkeologer grävt ut en del ruiner av hettiternas huvudstad Hattusa. Staden bestod av två

delar, dels det befästa citadellet med kungens residens dels lågstaden, som i sin tur var omgärdad av en flera kilometer lång mur avbruten av portar prydda med reliefer. Bäst bevarad är den s.k. Lejonporten, som är flankerad av två lejon i relief, samt Kungaporten, uppkallad efter en beväpnad figur i relief, som dock numera anses vara inte en kung utan en skyddsgud. Bland utgrävda byggnader märks fem tempel, som alla har samma plan med en centralgård omgiven av många rum och med det allra heligaste rummet tillagt som ett annex. De förnämsta såväl religiösa som skulpturala resterna har påträffats i klipphelgedomen Yazılıkaya ett par kilometer utanför Boğazköy.

Omkring 1200 f.Kr. gick plötsligt det hettitiska väldet under, av allt att döma på grund av att nya folk invandrade i landet. Det var oroligt på flera håll i Anatolien vid denna tid. Det trojanska kriget mellan greker och trojaner ägde rum under samma period. Oroligt var det också längre söderut, i Egypten, som strax efter 1200 f.Kr. anfölls av de s.k. sjöfolken, vilka ofta beskyllts för alla olyckor som vid denna tid drabbade östra Medelhavsområdet, inklusive det hettitiska rikets undergång. Den hettitiska kulturen försvann dock inte helt och hållet. Ända in på 700-talet f.Kr. fanns nämligen i gränstrakterna mellan Anatolien och Syrien ett antal självständiga hettitiska städer, som i samband med utgrävningar uppvisat rika fynd av senhettitisk skulptur från 800- och 700-talen f.Kr. Det gäller städerna Karkamış, Zincirli och Sakçagözü.

700-talet f.Kr.

Fryger, lyder, perser

Efter det hettitiska väldets fall bredde det storfrygiska riket ut sig i centrala Anatolien med det berömda Gordion som huvudstad. Frygernas glanstid var 700-talet f.Kr. Samtidigt fanns

i östligaste Anatolien vid Vansjön riket Urartu, där konsthantverk, särskilt metallslöjd, var en viktig exportvara. Alldeles i början av 600-talet f.Kr. blev frygerna under ledning av sin mest berömde konung Midas besegrade av kimmerierna och underkastade sig så småningom, omkring 650 f.Kr., det lydiska riket, vilket med Sardes som huvudstad sträckte sig mellan de grekiska städerna i Jonien och Frygien. Lydernas mest kände konung hette Krösus. Det var han som cirka hundra år senare vid mitten av 500-talet f.Kr. vände sig till oraklet i Delfi, när han stod i begrepp att anfalla perserriket. *600–400-talet f.Kr.*

Bland de iranska stammarna hade mederna från början varit mest betydande, och det var denna stam som tillsammans med babylonierna störtade det assyriska riket och jämnade huvudstaden Nineve med marken 612 f.Kr. Så småningom övergick makten till den andra av de iranska stammarna, perserna, och deras expansion i riktning mot Mindre Asien gjorde kung Krösus orolig. Oraklet i Delfi gav honom det berömda svaret, att om han gick över floden Halys, skulle han störta ett stort rike. Glad i hågen startade Krösus kriget, men det blev i stället hans eget rike som gick under cirka 546 f.Kr.; orakelsvaren var ju alltid tvetydiga.

Så småningom underkuvade perserna även de grekiska städerna på Mindre Asiens västkust, men dessa städer gjorde senare uppror, det s.k. joniska upproret 499–494 f.Kr., varvid de understöddes av det grekiska moderlandet. Detta var i sin tur anledningen till att perserna under storkonungarna Dareios och Xerxes försökte bemäktiga sig Grekland. Som bekant slogs de tillbaka vid Marathon 490 f.Kr. och vid Salamis 480 f.Kr., och därmed var den persiska expansionen västerut hejdad.

Den grekiska kulturen

Relationerna mellan greker och perser fortsatte dock att vara mer eller mindre spända fram till Alexander den stores tid. Under denna tidsrymd behärskade perserna Mindre Asien med undantag för de grekiska kuststäderna i Jonien, som tidvis var i förbund med Athen och medlemmar av det år 477 f.Kr. stiftade och mot perserna riktade attiska sjöförbundet. När Alexander den store vände sig mot perserna, var det emellertid slut med deras maktställning. Det var 334 f.Kr. som den 22-årige Alexander förde sina trupper över Hellesponten, nuvarande Dardanellerna, till Mindre Asien för en kraftmätning med arvfienden. Vid floden Granikos vann han sin första stora seger, framför allt genom ett skickligt användande av rytteriet som anfallsvapen. Därefter tågade han söderut utmed Mindre Asiens västkust för att befria de grekiska städerna och för att beröva den persiska flottan dess stödjepunkter. Så fortsatte han österut genom Lykiens otillgängliga bergstrakter och kom ner till Pamfyliens kust. Staden Perge öppnade sina portar för Alexander, och med utgångspunkt därifrån kunde han inta Aspendos och Side. Alla tre städerna blomstrade senare under hellenistisk och i synnerhet romersk tid, från vilken sistnämnda epok betydande ruiner är bevarade.

300-talet f.Kr.

Med hellenistisk tid menas perioden från Alexander den stores död 323 f.Kr. till år 30 f.Kr., då Octavianus, sedermera kejsar Augustus, besegrade Antonius och Kleopatra och den hellenistiska epoken avlöstes av den romerska. Under denna tid utvecklas och fördjupas den grekiska kulturen i Främre Orienten och Egypten. I Mindre Asien manifesteras det genom att en mängd nya grekiska städer grundades. Alexanders världsvälde hade uppdelats mellan hans generaler, av vilka Ptolemaios grundade det ptolemeiska riket i Egypten och Seleu-

Skulpturfris föreställande strid mellan gudar och giganter, Zeus-altaret, Pergamon, 100-talet f.Kr. Gudinnan Athena i strid med giganten Alkyoneus till vänster. Pergamonmuseet, Berlin.

kos det seleukidiska riket i Mesopotamien, som också tidvis omfattade stora delar av Mindre Asien. Fr.o.m. cirka 280 f.Kr. utgjordes emellertid merparten av dess västra del av det självständiga riket Pergamon. Det pergamenska riket blev ett centrum för konst och kultur.

Det viktigaste minnesmärket därifrån är Pergamonaltaret från cirka 180 f.Kr., som är utställt i Pergamonmuseet i Berlin. Altaret restes till minne av Pergamons seger över de invaderande keltiska galaterna. Skulpturfriserna på altaret framställer strider mellan gudar och giganter, ett omtyckt motiv för utsmyckningen även av grekiska tempel. På altaret får gudarnas seger över giganterna symbolisera pergamenernas seger över inkräktarna.

Pax Romana

200–100-talet f.Kr.

När den siste kungen av Pergamon, Attalos III, dog 133 f.Kr., testamenterade han sitt rike till Rom, vars segerrika expansion i östra Medelhavsområdet vid denna tid hade nått Mindre Asien. Därifrån underlade romarna sig senare hela området.

Så småningom kom emellertid romarna i motsatsställning till kung Mithradates av Pontos i nordöstra Mindre Asien, med vilken de utkämpade tre krig under tiden 88–66 f.Kr. Mithradates hade tidigare skaffat sig makten över Svarta havet och expanderade sedermera västerut genom Mindre Asien och långt in i Grekland, innan hans arméer slutligen besegrades.

Pax Romana, den romerska freden, inträdde efter det s.k. tredje mithradatiska kriget år 66 f.Kr. Det var en lycklig tid, vilket framgår av de byggnader som finns kvar från denna period, särskilt i de gamla grekiska städerna på västkusten, t.ex. Priene och Miletos. Den bäst bevarade ruinstaden är Efesos, som på kejsar Augustus tid övertog Pergamons roll som provinshuvudstad och så småningom blev den näst största staden i Östern efter Alexandria med en befolkning på över 200 000 invånare. Kejsar Marcus Aurelius, filosofkejsaren som regerade i Rom 161–180 e.Kr., lät restaurera det berömda Artemistemplet i Efesos, som ursprungligen var från 500-talet f.Kr. och hörde till de s.k. joniska kolossaltemplen. Det var också ett av antikens sju underverk. Idag återstår ingenting av templet mer än en ensam kolonn, som markerar platsen.

När den romerske kejsaren Konstantin den store beslöt att flytta det romerska rikets huvudstad till rikets östra hälft och 330 e.Kr. lät inviga Konstantinopel, försköts tyngdpunkten dit. Under mer än tusen år kom staden att vara kejsarstad, först för de romerska och östromerska och sedan för de bysantinska kejsarna.

Konstantinopel

Staden grundades på den plats, där kolonister, huvudsakligen från staden Megara, redan 660 f.Kr. hade grundat den grekiska kolonin Byzantion. Det var alltså först tusen år efter grundandet som staden fick sin verkliga betydelse. Konstantin utvidgade staden, men det är sparsamt med byggnadsminnesmärken från hans tid. Bland dem kan nämnas Valens' akvedukt, som påbörjades av Konstantin för att trygga vattentillförseln till den nya världsstaden, men som färdigställdes först av kejsar Valens år 378. Vattnet fördes till *Cisterna Basilica*, idag Yerebatan Saray, en underjordisk cistern, som påbörjades av Konstantin och fullbordades av kejsar Justinianus. 336 korintiska kolonner bär upp tegelvalven.

1:a årtusendet e.Kr.

Cisternen ligger i närheten av en av antikens mest berömda byggnader, Hagia Sofia. Även den var ursprungligen från Konstantins tid, men den äldsta byggnaden brann i samband med det s.k. Nika-upproret mot Justinianus år 532. Redan fem år senare, 537, stod detta väldiga byggnadsverk färdigt. Över kyrkan höjde sig den kolossala kupolen, som emellertid fick byggas om i samband med en jordbävning år 558. År 1204 plundrades kyrkan av deltagarna i det fjärde korståget. Vid osmanernas intåg i staden 1453 förvandlades Hagia Sofia till moské; minareter byggdes och alla mosaiker kalkades över av de bildfientliga muslimerna.

1935 slutligen lät Kemal Atatürk inrätta Hagia Sofia som museum, varvid dess funktion som moské upphörde. Av den tidigare mosaikutsmyckningen återstår ej mycket idag, men en del viktiga mosaiker har kunnat knackas fram. Av dessa kan nämnas den kanske mest berömda, nämligen framställningen av jungfru Maria med Jesusbarnet, flankerade av Konstantin den store hållande en modell av staden samt Justinianus med

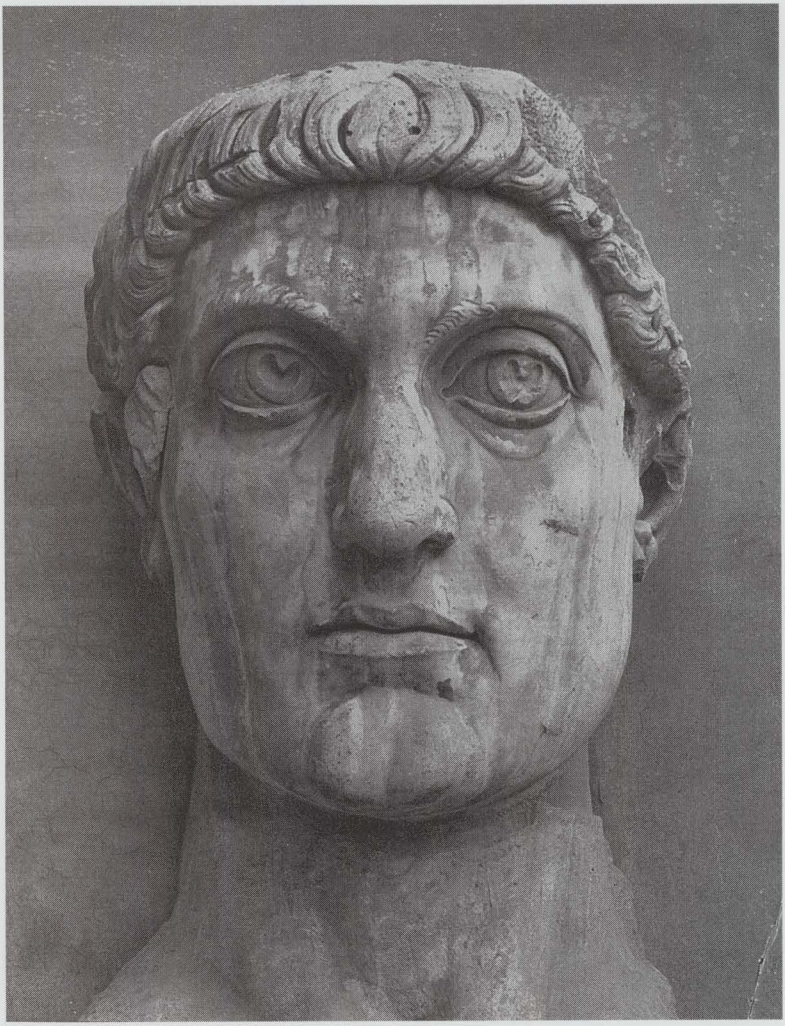

Marmorhuvud av Konstantin den store, ca 312. Palazzo dei Conservatori, Rom. Foto: Stefan Hilding.

en modell av Hagia Sofia. Denna mosaik dateras till 900-talet.

Sydväst om Hagia Sofia ligger vad som idag kallas At Meydanı, platsen för den antika hippodromen, som utvidgades av Konstantin. Det var troligen också han, som dit flyttade den ormkolonn som grekerna låtit resa i Delfi till minne av segrarna över perserna 480 och 479 f.Kr. På hippodromen står ytterligare två monument kvar. Det ena är en egyptisk obelisk, som 390 uppställdes av kejsar Theodosius I, romarrikets siste kejsare, innan riket vid hans död 395 uppdelades i ett västromerskt och ett östromerskt, bysantinskt rike. Det andra är en murad pelare från Konstantin VII Porphyrogennetos' tid på 900-talet. På hippodromen har under tidernas lopp utspelats två stora blodbad. Det första var i samband med Nika-upproret 532, då Justinianus lät sin general Belisarius nedhugga 30 000 personer som innestängts där. Det andra blodbadet ägde rum så sent som 1826, då den turkiske sultanen lät nedhugga 30 000 janitsjarer som motsatte sig hans reformer.

Bysans' nedgång och fall

Av de äldsta bysantinska kejsarpalatsen från 400- och 500-talen återstår få rester, men en del fina mosaiker kan ses i Mosaikmuseet nedanför Blå moskén. Från 400-talet är också de äldsta partierna av stadsmurarna.

På 1100-talet försköts platsen för kejsarpalatsen i Konstantinopel till en helt annan del av staden, såsom fallet t.ex. var med det så kallade Konstantin Porphyrogennetos' palats (Tekfursaray). Fram till 1000-talet var bysantinarnas makt ännu obruten, men då uppstod ett hot från de turkiska seldjukerna, som slutligen i slaget vid Manzikert i östra Anatolien norr om Vansjön 1071 tillfogade kejsaren ett avgörande nederlag och berövade honom östra delen av hans rike. Seldjukerna bildade

ett rike med Konya i södra delen av centrala Anatolien som huvudort.

Nästa stora katastrof för bysantinarna var den tidigare omtalade plundringen av Konstantinopel genom deltagarna i fjärde korståget, vilket resulterade i det Latinska kejsardömet,
1204–1261 1204–1261. Den fördrivne bysantinske kejsaren bildade under denna tid (från 1206) ett kejsarrike med Nicea (nuv. İznik) i Bithynien som huvudstad, vilket sträckte sig som ett brett band från Egeiska havet till Svarta havet. Medlemmar av den tidigare kejsardynastien Komnenos grundade år 1204 ett eget kejsardöme i Trapezunt, som omfattade östra delen av Anatoliens kust vid Svarta havet, alltså ungefär det tidigare Pontos. Detta rike lyckades bevara sin självständighet ända till 1461.

När grekerna ånyo tar makten i Konstantinopel från 1261 under den sista bysantinska kejsardynastien Palaiologos, inskränks riket successivt till ett minimum. De turkiska osmanerna, som i samband med seldjukerrikets upplösning cirka 1300 gjort sig till herrar över de turkiska stammarna i Mindre Asien, pressar så småningom på mer och mer, samtidigt som grekerna ytterligare försvagas. Trots dessa förhållanden blomstrar konsten. De magnifika mosaikerna i Chorakyrkan, nuvarande Kariye Camii, är från början av 1300-talet.

År 1452 börjar slutet nalkas för det fordom så mäktiga bysantinska riket. Det året låter den turkiske sultanen Mehmet II på en tidrymd av endast några månader bygga den stora fästningen Rumeli Hisar som ett lås vid Bosporens smalaste ställe för att hindra att förstärkningar utifrån skulle nå fram till det
1453 belägrade Konstantinopel. Den 29 maj 1453 faller slutligen staden och utsätts för tre dagars plundring. Den siste bysantinske kejsaren stupade i striden och återfanns aldrig.

Abstract

Anatolia From the Oldest Times To the Fall of Constantinople in 1453

This article gives an outline of the history of Anatolia during 8500 years, from the beginning of the Neolithic period c. 7000 B.C. to the end of the Byzantine period in A.D. 1453.

The kingdom of the Hittites culminated in the 14th and 13th centuries B.C., before it suddenly collapsed c. 1200 B.C. Greek culture flourished during the Hellenistic period (323– 30 B.C.) after the conquest of the Orient by Alexander the Great. The last king (d. 133 B.C.) of Pergamon in western Anatolia bequeathed his kingdom to Rome. Gradually, the whole of Anatolia became Roman and continued to flourish during the *Pax Romana*, the Roman peace. After the division into a West Roman and an East Roman or Byzantine part in A.D. 395, the latter reached its greatest expansion during the reign of Emperor Justinian (527–565), when nearly the whole Mediterranean region belonged to the Empire. However, after the battle of Manzikert in 1071, a considerable part of Anatolia was taken over by the Turkish Seljuks and, from the beginning of the 14th century, by the Ottomans. Finally the Byzantine Empire consisted only of Constantinople and its surroundings. After a siege the city was taken by Sultan Mehmet II on 29 May 1453.

Theodoros Metochites

En lärd statsman i 1300-talets Bysans

KARIN HULT

Den 13 mars år 1332 avled den bysantinske statsmannen, vetenskapsmannen och författaren Theodoros Metochites i Choraklostret i Konstantinopel. Hans favoritelev Nikeforos Gregoras, själv berömd som historiker och astronom, beskrev sin beundrade lärare med följande ord:

> Genom kroppens storlek, lemmarnas och de andra dragens harmoni, och genom ögonens glans, drog han allas blickar till sig. I sin medfödda skicklighet som talare, sin arbetsförmåga, sitt goda minne och ingående kunskap i alla grenar av vetenskapen nådde han de högsta höjder. Han var så skicklig i att besvara alla slags frågor både rörande antiken och nutiden – som om hans tunga hade varit en bok – att hans vänner hade litet eller inget behov av böcker. Ty han var ett levande bibliotek och en lättillgänglig skattkammare av information, och överträffade alla tidigare lärda män.
>
> Det enda man skulle kunna kritisera honom för är att han inte valde att utforma sin egen stil som en efterbildning av någon antik författare, eller att mildra sina tankars tyngd genom en jovialisk och behagfull stil, och han var inte villig att tygla sin medfödda produktivitet. Genom att följa sin egen personliga och självständiga väg erbjuder han läsaren en stil som liknar ett stormigt hav, och som därigenom är störande och irriterande för örat, liksom taggen på en ros sticker handen på den som plockar den. Vem som vill kan bekräfta hans kompetens genom hans många böcker, vilka är fulla av information av alla möjliga slag.
>
> Det mest beundransvärda hos honom var att medan riket befann sig i ett sådant tillstånd av förvirring, och den hotande stor-

men och en hel rad av uppgifter ständigt sköljde in över hans sinne, kunde ingenting någonsin hindra honom från att läsa och skriva. Han var så framstående på båda områdena att han kunde arbeta från morgon till kväll i palatset, totalt hängiven administrationen av statens affärer, och sedan, när han lämnade palatset sent på kvällen, ägna sig åt läsning som vore han en forskare fullständigt avskild från det offentliga livet.

(Nik. Greg., *Romersk historia* 7.11.2–3)

Polyhistorn och statsmannen

Theodoros Metochites föddes i Konstantinopel 1270. Hans skolutbildning omfattade grammatik, retorik, aristotelisk logik och etik, lite matematik samt läsning av klassiska författare och kyrkofäder. I tjugoårsåldern värvades han av Andronikos II Palaiologos (1282–1328) till den kejserliga förvaltningen. Han skickades på diplomatiska uppdrag till Cypern, det armeniska kungadömet Kilikien och Serbien. Han skötte sig bra och steg vartefter i graderna, tills han 1305 utnämndes till det högsta politiska ämbetet, *mesazon*, kansler och personlig rådgivare till kejsaren. År 1321 förlänades Metochites den förnämsta hovtiteln, *megas logothetes*, storlogotet.

Andronikos II störtades 1328 av sin sonson Andronikos III. Hans kansler störtades med honom. Metochites' egendomar beslagtogs och själv sändes han i exil till Didymoteichos i Thrakien. År 1330 tilläts han återvända till Konstantinopel, där han dog två år senare, endast en månad efter Andronikos II.

När Nikeforos Gregoras i sitt minnesord kallar Metochites ”ett levande bibliotek och en lättillgänglig skattkammare”, alluderar han både till en passage i en av Metochites' essäer, där denne kallar Plutarchos för ”en skattkammare som innehåller all historia och kunskap, en lättillgänglig marknadsplats för visdomen”, och till det berömda ställe hos en senantik författ-

tare som Metochites själv antagligen anspelar på, nämligen Eunapios' beskrivning av talaren Libanios som "ett levande bibliotek och ett vandrande museum". Metochites var en av sin tids lärdaste män, oerhört beläst i den antika litteraturen. Det var tack vare denna litterära bildning han fick chansen att göra karriär vid hovet, trots att hans förutsättningar för övrigt var allt annat än gynnsamma.

Metochites var nämligen son till en statsfiende. Hans far, ärkediakonen Georgios Metochites, var vän till unionistpartiets ledare patriarken Johannes XI Bekkos och själv en av de ivrigaste förespråkarna för en union mellan den romerska och den ortodoxa kyrkan. Han sändes vid ett flertal tillfällen som ambassadör till påven. Kejsardömet restaurerades i Konstantinopel av Michael VIII Palaiologos år 1261 (se nedan); hans son och efterträdare Andronikos II återupprättade ortodoxin. Unionsanhängarna rensades ut, bland dem Georgios Metochites, som först sattes i fängelse i Mindre Asien och därefter i husarrest i Konstantinopel. Han gav aldrig upp sin övertygelse och tillbringade resten av sitt liv – 45 år – i fängsligt förvar.

Trots att familjen var kompromitterad genom att ha satsat på en politik som misslyckats och förkastats, blev alltså Georgios' son Theodoros anställd av Andronikos II, och han var inte den ende på den här tiden som gjorde karriär på sin beläsenhet. Som en av de ledande experterna på perioden har uttryckt det (med en anspelning på Napoleon): "en ung litteratör kunde föreställa sig att han bar en hög ämbetsmans insignier i sin ränsel fylld med noter till en svår författare". Litterär bildning och förmåga att skriva en avancerad klassicerande stil var viktiga meriter för den som ville göra karriär i den statliga byråkratin eller inom kyrkan; här fanns alltså en likhet med mandarinsystemet i Kina.

Författaren

Theodoros Metochites' rykte vilar inte i första hand på hans insatser som statsman utan på hans författarskap: han var inte bara lärd utan också produktiv. Hans verk fördelar sig på olika genrer: kommentarer till flera av Aristoteles' naturfilosofiska skrifter, orationer i olika ämnen, t.ex. lovprisningar av städer och helgon, en handbok i astronomi baserad på de antika astronomerna Ptolemaios och Theon, tjugo till stor del självbiografiska dikter på hexameter samt en samling av 120 essäer.

Essäsamlingen, Metochites' mest originella och intressanta verk, publicerades i Leipzig 1821 under titeln *Miscellanea philosophica et historica*. Den nya edition som förbereds i Göteborg kommer att få den grekiska titeln *Semeioseis gnomikai*, vilket betyder ungefär "sentensartade noter".

Essäerna är av varierande längd och behandlar blandade ämnen, såsom antika författare och filosofer, moralfrågor, historia och människans villkor. När Metochites skriver om värdet av *paideia*, kultur och bildning, eller om människans utsatthet och lyckans obeständighet, använder han sig själv och sitt eget liv som illustration.

Metochites har en del okonventionella idéer, och han kan vara självupptagen, pessimistisk och ängslig. Men han erbjuder fascinerande läsning; just det faktum att han skriver så personligt gör att man kommer honom närmare inpå livet än vad som annars är vanligt med antika och medeltida författare. Följande exempel på titlar på en del av essäerna kan ge något begrepp om spännvidden i innehållet: 1. Inledning, där det även påpekas att det inte längre är möjligt att säga något, 9. Att det är omöjligt att uttrycka sina tankar, 13. Om Platon och den matematiska delen av filosofin, och särskilt om harmoniläran, 17. Att alla som utbildats i Egypten har en sträv stil, 23. Om

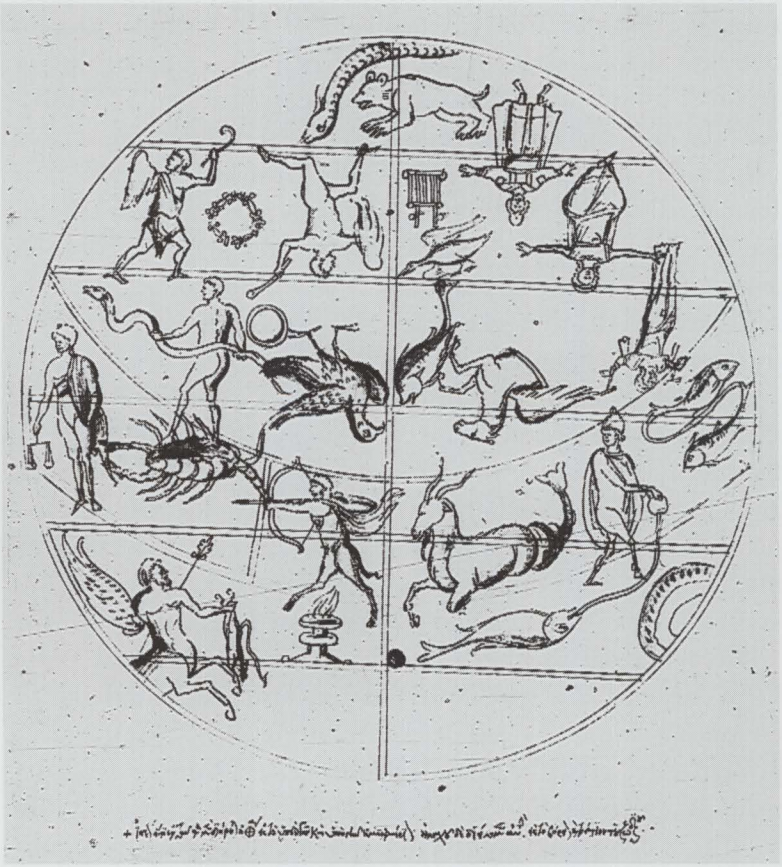

Stjärnbilder i Theodoros Metochites' lärobok i astronomi, Stoicheiosis astronomike. Vaticanus graecus *1087, fol. 309 v.*

osäkerheten inom naturvetenskapen, 26. Att filosofin föredrar ett enkelt och osmyckat språk, 28. Om talesättet att ingen människa har ett sorgfritt liv, om omvälvningarna i livet och om författaren själv, 37. Klagosång över romarrikets [= det bysantinska rikets] nedgång och förlust av sin tidigare blomst-

ring, 42. Att det är mycket angenämt för människorna att betrakta Skapelsen, 51. Att kroppen och det kroppsliga utgör ett stort hinder för själen i dess tankeverksamhet, 58. Huruvida det är bättre för människan att bli född än att inte bli det, och att det är bättre att bli född, 59. Att människor ofta talar om sig själva, 71. Om Plutarchos, 72. Betraktelse över talesättet "lev i det fördolda", 81. Att nästan alla grekiska filosofer avstod från att delta i politiken, 96. Om demokrati, 97. Om aristokrati, 110. Om skyterna, 111. Att studier i historia är nyttiga för intellektuella.

När det gäller antika filosofer högaktar Metochites Platon, men han nämner ännu oftare Aristoteles, för vilken han tycks hysa en speciell sorts hatkärlek. Aristoteles' *asafeia*, oklarhet, är en vanlig topos hos flera författare, men Metochites påstår – och här är han inte lite fräck – att Aristoteles skriver oklart med avsikt, för att dupera sina läsare och dölja att han i själva verket inte har några svar på de viktigaste frågorna.

Metochites är verkligen inte rätt person att kritisera andra för oklarhet. Hans språk, särskilt i essäerna, är visserligen på en mycket hög nivå – när det gäller former och syntax är det i princip attisk grekiska, som den skrevs i Athen under den klassiska perioden på 400- och 300-talen f.Kr., och alltså mycket långt från den talade grekiskan på Metochites' tid – men samtidigt är stilen egendomligt förvriden och tankegångarna ofta minst sagt dunkla. Vi ska minnas att Metochites skrev på nätterna (och inte hade möjlighet att klara hjärnan med kaffe), vilket kanske delvis kan förklara hans dunkelhet. Man får intrycket att han har skrivit ner sina tankar direkt, eller t.o.m. dikterat dem för en skrivare och sedan publicerat dem i detta ursprungliga skick, utan att gå igenom texten och putsa på språket. Hans originalitet visar sig också i den omständigheten att han inte, såsom var brukligt, efterbildar någon antik eller

senantik författares stil, något som ju Gregoras finner sig föranlåten att kritisera.

Sammanlagt omfattar Metochites' författarskap 1.881 folier – alltså över 3.700 sidor – i handskrifterna, och det mesta är fortfarande inte publicerat i tryckta editioner. Här blir vi påminda om de villkor som bysantinologer ofta har att arbeta under; det finns viktiga texter som ännu är outgivna och som endast kan läsas i handskrifter: därav referenser i fotnoter som "Par. gr. 2003, f. 278r" vilket skall uttydas "handskriften Parisinus graecus 2003, blad 278, framsidan" (recto = framsidan, verso = baksidan).

Den hotande stormen

I början av 1300-talet hade det en gång så mäktiga romerska riket krympt ihop till området kring Konstantinopel, med en smal kustremsa i Thrakien och norra Grekland, några städer i västra Mindre Asien, sydöstra hörnet av Peloponnesos samt en handfull öar i Egeiska havet.

Det västromerska rikets "fall" brukar dateras till 455, då staden Rom intogs och plundrades av vandalerna. Östrom höll ut i tusen år till. Man stod emot angrepp från perser, araber och slaver. Ett dråpslag kom dock 1204, då fjärde korståget vek av från vägen till det Heliga landet och i stället vände sig mot det kristna Konstantinopel, som erövrades och plundrades. Under sextio år satt "latinarna" som härskare i Staden, medan den bysantinske kejsaren Theodoros I Laskaris hade sin huvudstad i Nicea. Det fanns också små bysantinska exilkejsardömen i Trapezunt och Epiros.

Bysans hämtade sig aldrig riktigt efter fjärde korståget. Visserligen lyckades Michael VIII Palaiologos driva ut korsfararna år 1261 och återupprätta kejsardömet i Konstantinopel,

men riket återfick aldrig sin forna kraft. Sonen och efterträdaren Andronikos II var känd för sin fromhet och som gynnare av litteratur och vetenskap, men knappast som någon stor statsman. För att spara pengar åt det utfattiga riket vidtog han den kanske väl drastiska åtgärden att lägga ned den bysantinska flottan, något som på kort sikt gynnade statskassan men på lång sikt var katastrofalt, då det lämnade havet fritt för genuesarna, som föga förvånande såg mera till Genuas än till Bysans' intressen.

I rättvisans namn bör framhållas att Andronikos knappast hade kunnat hejda utvecklingen även om han varit aldrig så dugande. Statskassan var tömd och ekonomin i spillror. Valutan devalverades. Armén bestod nästan enbart av utländska legosoldater, som var dyra i drift och dessutom opålitliga. Provinserna – de som fanns kvar – blev alltmer självständiga gentemot centralmakten. Bysans fortsatte att förlora territorier, dels till Serbien i norr, dels och framför allt till de osmanska turkarna, som ryckte fram i Mindre Asien. Läget förvärrades ytterligare genom två inbördeskrig under 1300-talet. De sista sjuttio åren var Bysans i praktiken en vasallstat till turkarna fram till osmanernas intåg i Konstantinopel år 1453.

Den palaiologiska renässansen

Under denna politiska nedgångsperiod fick paradoxalt nog det intellektuella livet en kraftig uppblomstring, som efter den regerande kejsardynastin Palaiologos ofta kallas den palaiologiska (alt. paleologiska) renässansen.

En konsekvens av att så stora delar av riket gick förlorade, framför allt de områden som beboddes av andra folk, var att Bysans blev mindre romerskt och mer grekiskt. Man kände sig som arvtagare till de gamla grekerna – inte bara kulturellt utan

även med avseende på härkomst, *genos* – och de intellektuella fördjupade sig i studiet av klassikerna.

Sammanlagt var det fråga om ganska få personer – kanske så få som 150–200 stycken under tvåhundra år. Nästan alla levde i själva Konstantinopel, och alla tycks ha känt varandra och skrivit brev till varandra, brev som till stor del finns bevarade. Metochites' brev fanns kvar till 1671, då två handskrifter som innehöll dem förstördes i en stor brand i klosterbiblioteket i Escorial utanför Madrid.

Man studerade astronomi, filosofi och medicin. Man skrev kommentarer till Aristoteles. Man ägnade antika författare ett förnyat och fördjupat intresse. Många av palaiologtidens lärde var filologer och textutgivare, vilket innebar att man samlade texter, inventerade handskrifter, reviderade och rättade texterna och föreslog textförbättringar för att därefter ombesörja nya avskrifter. Denna verksamhet har vi all anledning att känna tacksamhet för – man gjorde under denna period nya avskrifter av nästan bortglömda antika verk (t.ex. Ptolemaios' *Geografi*), vilka därigenom räddades åt eftervärlden. Genom det nyväckta intresset för antiken i väst fördes många av dessa handskrifter över framför allt till Italien redan före 1453.

Maximos Planoudes översatte latinska författare som Augustinus, Ovidius och Boethius till grekiska, gjorde utgåvor av Plutarchos och grekiska epigram och skrev en traktat om arabiska siffror.

Demetrios Triklinios, som levde och verkade inte i Konstantinopel utan i rikets andra stad Thessaloniki, var den förste på många hundra år som förstod principerna för antika versmått; i Bysans använde man sedan länge ett annat system. Med hjälp av sina kunskaper i metrik kunde han göra utgåvor av Pindaros, Aristofanes, Aischylos, Sofokles och Euripides. Hans namn förekommer än i dag i den kritiska apparaten i moderna editioner av dessa författare.

Theodoros Metochites, Georgios Pachymeres och munken Sofonias skrev kommentarer till Aristoteles. Termen "kommentar" är egentligen missvisande, då det snarare var fråga om parafraser av Aristotelestexten.

Metochites berömde sig av att vara den som återuppväckte studiet av astronomi i Bysans. Han var visserligen inte ensam, men han var onekligen en av de få bysantinare som inte bara läst utan även förstått Ptolemaios' *Almagest*. Hans lärjunge Nikeforos Gregoras blev en framstående astronom, som bl.a. föreslog en kalenderreform. Astronomi var viktigt och prestigefyllt för bysantinarna. Inom alltfler områden började man känna att man höll på att förlora sitt försprång till väst, men i astronomi låg man fortfarande före.

Alldeles i slutet av perioden, alltså i slutet av den bysantinska tiden, levde den högt begåvade och originelle Georgios Gemisthos Plethon. Denne försökte lansera en nyplatonsk panteism som alternativ till kristendomen. Plethon, som dog året före Konstantinopels fall, fick inget genomslag i öst – hans skrifter med omstörtande innehåll brändes efter hans död av patriarken Gennadios Scholarios – men påverkade de nyplatonska humanisterna i väst.

Även formmässigt blickade man bakåt. Det vanliga versmåttet vid denna tid var en tolvstavig vers, *dodekasyllabos*, en bysantinsk utveckling av antikens jambiska trimeter, men Theodoros Metochites diktade 9000 verser på "homerisk" hexameter – tvåtusen år efter Homeros – med både äkta och hemmagjorda episka ordformer. Gregoras skrev en filosofisk dialog, en antik genre som går tillbaka till Platon.

Begreppet renässans är inte okontroversiellt. I själva verket pågår en livlig vetenskaplig debatt om huruvida den palaiologiska renässansen (uttrycket användes först inom konsthistorien; se nästa avsnitt) var en "riktig" renässans, dvs. av samma

slag som den i Västeuropa, och om man är berättigad att tala om humanism i Bysans. Oenigheten beror väl främst på att man inte är överens om hur dessa uppenbarligen starkt värdeladdade termer skall definieras. Men det finns också en emotionell underström i debatten och, tycks det, en hel del västeuropeisk chauvinism med resulterande bysantinologisk apologetik. Den gamla bilden av Bysans, skickligt formulerad i slutet av 1700-talet av Edward Gibbon i *The Decline and Fall of the Roman Empire*, tycks delvis leva kvar: "orientaliskt", dött, stelnat, formalistiskt, utan originalitet, präglat av intriger och falskhet – kort sagt, bysantinskt.

Kritikerna menar att bysantinarna inte "tog till sig" de antika författarna och "gjorde dem till sina" på samma intensiva sätt som sina kolleger i väst. Andra påpekar att man knappast kan tala om en renässans, ett återfödande, av de antika författarna i Bysans, eftersom dessa författare där – till skillnad från i väst – aldrig varit bortglömda utan studerats kontinuerligt sedan antiken.

Bara det att man så ofta använder väst som måttstock kan ju ses som uttryck för chauvinism. I stället för att försöka avgöra om det i Bysans var fråga om en Renässans med stort R, precis likadan som den i väst, är det nog mer fruktbart att, som många bysantinologer påpekar, försöka beskriva och förstå Bysans på dess egna villkor.

I denna debatt nämns Metochites naturligtvis ofta, eftersom han var en centralfigur i det intellektuella livet under den tidiga palaiologtiden och var så hängiven de antika författarna. I åtminstone ett avseende var Metochites en sann humanist: i sin stora kärlek till böcker och till sitt bibliotek. Och så kan vi sluta där vi började, i det gamla kloster i Konstantinopel med vilket Metochites' namn är för evigt förknippat.

Mosaik från Chorakyrkan, vars "byggherre" Metochites överlämnar kyrkan till Kristus.

Metochites och Chora

Choraklostret i Konstantinopel, som är beläget nära stadsmuren i nordväst, grundades antagligen på 600-talet. Det är tillägnat Kristus och kallas ibland "Vår frälsare i Chora"; *chora* ("land") anspelar på ett ställe i *Psaltaren*: "jag skall få vandra inför Herren i de levandes land" (i vår bibel *Ps.* 116:9).

Chora förföll under den latinska ockupationen. På 1290-talet, då Maximos Planoudes arbetade där, var både själva klostret och dess bibliotek i dåligt skick. Chora stod dock under kejserligt beskydd. Den fromme Andronikos II beslöt att det måste renoveras och uppdrog åt sin kansler Theodoros Metochites att se till att det blev gjort. Denne, som annars var ökänd för sin girighet (bland annat berikade han sig genom att sälja ämbeten), visade nu en annan sida och skänkte frikostigt från sin privata förmögenhet. Från kejsaren utverkade han donationer av både pengar och jordegendomar. Restaureringen, som genomfördes åren 1316–1321, blev en mycket påkostad historia, och de enastående freskerna och mosaikerna i den renoverade kyrkan räknas som en av höjdpunkterna i den palaiologiska konsten. På en mosaik i narthex ovanför ingången till kyrkans skepp har Metochites låtit avbilda sig själv överlämnande den restaurerade kyrkan till Kristus.

Metochites bestämde sig också för att rusta upp biblioteket. Tack vare honom blev klosterbiblioteket i Chora det förnämsta biblioteket i Konstantinopel, med bl.a. fullständiga utgåvor av antika och senare författare. Han donerade även sin privata boksamling dit, och hans egna verk fanns där i en lyxupplaga, skriven på pergament; de flesta av dessa handskrifter finns ännu bevarade. Theodoros' skyddsling Nikeforos Gregoras fick en sinekur som bibliotekarie i klostret.

Under landsförvisningen i Thrakien 1328–1330 plågades Me-

tochites av det hårda klimatet, obekväma förhållanden och dålig hälsa. Han oroade sig för sin familj och sörjde förlusten av sina egendomar, och hans lidande förvärrades av ovissheten om vad som skulle hända hans bibliotek i Chora. Från exilen skriver han i ett brev till munkarna i Chora: "... ta hand om dessa [böcker], bevara oskadda dessa underbara föremål och skatter, som kommer att eftertraktas av mänskligheten i evig tid. De är till den största nytta för er i klostret – och inte bara de heliga skrifterna, utan också de som representerar den världsliga visdomen, som kanske även för några av er inte är föraktlig och onyttig – och kommer alltid att vara till största nytta för många andra. Bevara dem med all omsorg i gott skick. Ty för mig skulle det vara ytterst smärtsamt, knappast mindre smärtsamt än någon av mina andra olyckor, och det skulle träffa mig hårt rätt i hjärtat, om jag finge reda på att det gått med dessa på ett annat sätt än vad jag förmanar och önskar, om jag fick höra att några av böckerna stulits, så att klostret berövats dem, eller några av dem var så försummade, maskätna och mögliga att de var nära att förstöras. Måtte detta aldrig inträffa ...". Metochites hade anledning till oro, då förhållandena i Konstantinopel efter hans och hans kejsares fall var kaotiska, men klostret och dess bibliotek klarade sig oskadda.

När Metochites äntligen fick återvända till Konstantinopel, var Chora en självklar reträttplats. Där kunde han fortsätta att läsa sina älskade antika författare, och trösta sig med tanken att de verk han själv författat och de underbara mosaiker i kyrkan som tillkommit genom hans försorg skulle bevara hans namn åt eftervärlden.

Litteratur i urval

Metochites har med sin höga position i samhället, sin stora bildning, sin omfångsrika och mångskiftande litterära produktion och komplicerade personlighet dragit till sig flera framstående bysantinologers intresse. Jag vill särskilt rekommendera Herbert Hungers artikel från 1952 om Metochites som förelöpare till humanismen i Bysans, Hans-Georg Becks monografi från samma år samt Ihor Ševčenkos artikel från 1975 om Metochites, Chora och det samtida intellektuella klimatet.

Agapitos, Panagiotis A., Karin Hult and Ole L. Smith (†), *Theodoros Metochites on Philosophic Irony and Greek History: Miscellanea 8 & 93. Edited with introduction, translation and commentary*, Nicosia och Göteborg 1996, 48 sid. Pilotstudie för nyutgåvan av Metochites' essäer.

Beck, Hans-Georg, *Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert*. München 1952. En fascinerande studie av Metochites.

Bydén, Börje, "'A Cool Dry Place': Filosofin i Bysans", i *Vad menar dom egentligen? Från bondejargong till forskarretorik*. Humanistdag-boken nr 10, Göteborgs universitet 1997, sid. 39–47.

Gigante, Marcello, "Per l'interpretazione di Teodoro Metochites quale umanista bizantino", *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* 14 (1967), sid. 11–25.

Hult, Karin, "Om utgivningen av Theodoros Metochites *Miscellanea*", *Bysantinska sällskapet: Bulletin* 15 (1997), sid. 5–8.

Hunger, Herbert, "Theodoros Metochites als Vorläufer des Humanismus in Byzanz", *Byzantinische Zeitschrift* 45 (1952), sid. 4–19.

Nicol, Donald M., *The Last Centuries of Byzantium 1261–1453*, London 1972.

Ševčenko, Ihor, "Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time", i: Paul A. Underwood (ed.), *The Kariye Djami*. 4. *Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellec-*

tual Background, London 1975, sid. 19–91. Lättläst och innehållsrik presentation av Metochites och hans tid.

Ševčenko, Ihor, "The Palaeologan Renaissance", i: Warren Treadgold (ed.), *Renaissances Before the Renaissance: Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages,* Stanford 1984, sid. 144–171 och 201–209.

Smith, Ole L., "Metochitesprojektet: en presentation", *Bysantinska sällskapet: Bulletin* 12 (1994), sid. 16–21.

Wilson, Nigel, *Scholars of Byzantium,* London 1983. Om filologins historia i Bysans.

Abstract

Theodore Metochites: A Learned Statesman in 14th-Century Byzantium

The Byzantine statesman and scholar Theodore Metochites (1270–1332) lived in a period of political decline. After the capture of Constantinople by the Fourth Crusade in 1204, the Latins ruled the City for nearly sixty years. Although a Byzantine emperor was re-installed in 1261, the impoverished empire had declined to a second-rate power, which continued to lose territories to the advancing Turks.

Paradoxically, the period saw a revival of science, art and literature. This flourishing intellectual activity is sometimes termed "the Palaiologan Renaissance" after the ruling dynasty. Theodore Metochites was one of the most prominent figures of this revival. He wrote commentaries on Aristotle, an astronomical handbook, orations, autobiographical hexameters, and essays on various subjects, including history, philosophy and literature.

Metochites' name is associated with the Chora (present-day Kariye Camii, in Turkish), an old imperial monastery in Constantinople. As *mesazon*, i.e. chancellor, of Andronikos II, he was entrusted with the restoration of the monastery in 1316–1321. Metochites contributed to the restoration from his personal estate and was particularly ambitious for the monastery's library, which he made the most well-endowed in the capital. The mosaics and frescoes in the church are outstanding examples of Palaiologan art.

After his fall from power and his exile to Thrace in 1328–1330, Metochites spent his final years in the Chora, where he was also buried.

Den Heliga modern och Gudsriket

Chorakyrkan i Istanbul

ANNE KARAHAN

Bysans under senbysantinsk tid, 1261–1453, den s.k. palaiologiska eran, präglades av starka religiösa och politiska motsättningar. Kyrkans endräkt hotades av politiskt maktspel, tilltagande religiös fundamentalism samt rivalitet mellan olika grupper bland munkarna. Frågan om en union med den romerskkatolska kyrkan splittrade både munkar och vanliga bysantinare. En våldsam intern maktkamp om kejsartiteln utspelades, samtidigt som det kraftigt decimerade imperiet hotades av mäktiga yttre fiender i både väst och öst. Både kyrka och stat hotades. Vid flera tillfällen försökte kejsarfamiljen få till stånd en västallians genom ingifte med prinsessor och prinsar från väst. Situationen krävde att parterna förenades i en gemensam hållning och samling. Men så skedde ej, utan ortodoxins hjärta Konstantinopel föll i osmanernas händer 1453. Patriarkatet ligger än idag i Istanbul, av ortodoxin alltjämt kallat Konstantinopel.

Vid sidan av religiös och politisk oro kännetecknades 1300-talets Bysans också av ett ökat intresse för klassisk, grekisk vetenskap. Det antika bildningsarvet med grammatik och retorik som basämnen var obrutet inom såväl profan som teologisk utbildning. *Mimesis*, efterbildning av den antika kulturen, hade förespråkats tidigare men intensifierades under senbysantinsk tid. Teologin uppfattades dock alltjämt som vetenskapens drottning, nyckeln till sann kunskap.

Fram till 1300-talet uppfattade sig en bildad bysantinare som *romaios*. Nu började somliga kalla sig *héllen*, vilket var

anmärkningsvärt, eftersom det begreppet tidigare varit liktydigt med "hedning". Denna vändning var ytterst en konsekvens av det förödande fjärde korståget, som resulterat i det Latinska kejsardömet (1204–1261) med Konstantinopel som huvudstad. Men de romersk-katolska härskarna föll och de bysantinska kejsarna återkom från exilen till Konstantinopel. Bysans' såväl profana som sakrala intelligentia påverkades kraftigt av denna historiska händelse. Det etniska och historiska medvetandet förstärktes. Grekisk-ortodox religion, grekiskt språk, grekiskt litterärt och filosofiskt arv skilde Bysans från det latinska arv som genomsyrade kristenheten i väst. Konstantinopel sågs som "det andra Athen".[1] Genom att definiera sig som *héllen* markerade bysantinaren sin samhörighet med både grekiskt och hellenistiskt kulturarv samt underströk avståndet till den romersk-katolska kyrkan. Valda stycken av antika filosofers tankesystem och grenar av antik lärdom som tidigare ogillats användes nu för att nå den sanna kunskapen. Greklands klassiska författare blev föremål för *mimesis*; både Homeros och Hesiodos texter var allmänt kända bland de intellektuella. Bysantinarnas grekiska språktillhörighet låg till grund för det grekiska kulturarvets kontinuerliga närvaro.

Chorakyrkans didaktiska budskap

Choraklostret, borta vid Theodosiusmuren i den västra delen av Istanbul, grundades troligen på 600-talet. Klostret och dess kyrka tillbyggdes och restaurerades i flera omgångar. Det mest omfattande ombyggnadsarbetet verkställdes mellan 1315 och 1320–21 av polyhistorn, författaren och statsmannen Theodoros Metochites (se föregående artikel). Han personifierade

1 Nicol, sid. 23–25, 29, 32.

Chorakyrkan, på turkiska Kariye Camii, "Choramoskén", nu museum. Kyrkans berömda mosaiker och fresker restaurerades mellan åren 1947 och 1959. Foto: Birgit N. Schlyter.

den intellektualism som växte sig allt starkare under den palaiologiska eran. När han dog 1332, fick han sitt sista vilorum i Chorakyrkans gravkapell.

Chorakyrkans mosaiker och fresker är ett av den senbysantinska konstens nyckelmonument. De vittnar om dels ett förhärligande av Gudsmodern *(Theotokos)*, dels ett nytt förhållningssätt till relationen gudomligt–mänskligt. I denna artikel framläggs hypotesen att den rika förekomsten av Mariamotiv i Chorakyrkan kan ses mot bakgrund av såväl periodens politiska instabilitet som religiösa oro. Imperiet håller på att falla och det krävs en gemensam social och religiös samling. Genom att ge Gudsmodern en framträdande plats betonas den Heliga

familjen – både den ortodoxa och den privata – såsom en föredömlig social struktur; att hålla samman i evighet och få goda söner som troget tjänar kyrka och imperium är det didaktiska budskap som Chorakyrkans bildprogram förmedlar.

Theotokos

Konsiliet i Efesos år 431 fastställde att jungfru Maria var Theotokos. Begreppet härleds ur grekiskans *theós*, "gud", samt *tókos*, "födsel". Maria födde Gud; hon var tabernaklet där *Logos*, "Ordet", inkarnerades i Kristus. En av Bysans viktigaste teologer, Johannes från Damaskus (ca 675–753/4), skrev att Maria var ett gudomligt tempel för Kristus.

Theotokosdogmen bildade grundval för den Heliga moderns upphöjda ställning i Bysans. Maria förblev jungfru genom hela Kristi tillblivelse och var jungfru efter Kristi födelse ända till livsslutet. Såväl Theotokos' jungfrudom som hennes moderskap och äktenskap speglar en evighetsaspekt av fundamental betydelse för den bysantinska kyrkans teologer, hymndiktare och övriga troende. Att framhålla den mänskliga Maria som Theotokos gav emfas åt Kristus som både Gud och människa. Johannes från Damaskus skrev: "I henne blev Gud människa, och människan blev Gud".[2] Gudomens mystiska entitet förenades med Marias mänskliga till ett samlat helt.

Det apokryfiska Jakobs protevangelium[3] 4:1 omtalar en Herrens ängel som säger: "Anna, Anna, Herren Gud har hört din bön. Du skall bli havande och föda och den du föder skall bli omtalad i hela världen." Anna svarar: "Så sant Herren Gud lever, om jag får föda en son eller en dotter, så skall jag bära fram

2 S. Jean Damascène, sid. 165.

3 Protevangelium, en skrift som avhandlar händelser vilka anses ha inträffat före det som beskrivs i Bibelns evangelier.

barnet till en offergåva åt Herren, min Gud, och det skall tjäna honom i alla sina livsdagar." I denna text, liksom också i en predikan av Johannes från Damaskus,[4] samt ytterligare en predikan av Fotios[5] görs det klart att Marias moder Anna fick en bebådelse om Marias födelse (se omslagets baksida) och att Maria var utvald att bli en Herrens tjänarinna; genom henne fick Kristus det mänskliga blod som kunde utgjutas och ge frälsning.

Under antiken firades *amphidromia* på barnets femte dag genom att släkt och vänner uppvaktade modern med vaser och andra presenter. Bysans och dess hov övertog seden.[6] Det bysantinska hovets födelseceremonier, beskrivna i en avhandling med texter från 400–900-talen, *De ceremoniis aulae byzantinae*, innebar att kejsarinnans sovrum pryddes med guldflor. Barnet namngavs och lades i en vagga. Därefter kom dignitärernas hustrur med sina presenter till kejsarinnans bord. De dyrbara vaserna i Chorakyrkans *Marie födelse* tydliggör att släkt och vänner uppvaktade modern med presenter. Kvinnornas ceremoniella framtoning vid jungfruns födelse svarar följaktligen mot bysantinskt hovceremoniel.

Marias tillkomst associerades med inte bara kejsarinnors barnafödande utan även alla rättrådiga mödrars barnalstring, eftersom det bysantinska imperiet betraktades som en jordisk pendang till det himmelska Gudsriket. Medborgarna instruerades att handla i enlighet med sina förebilder. Att handla mot kejsaren likställdes med att synda mot Gud, och att ifrågasätta och motarbeta staten eller kyrkan visade på okunskap och skulle straffa sig självt, som när Satan plågas i Hades.

---

4 S. Jean Damascène, sid. 49.
5 Photius, sid. 172, 175.
6 *Encyclopaedia of Religion and Ethics* II, sid. 648; Lafontaine-Dosogne I, sid. 96–97.

Även om jungfru Marias födelse i Chorakyrkans mosaik illustrerats i en mer alldaglig omgivning än Kristi födelse, finns ändå subtila och tydligt gudomliga anspelningar. Anna har en gyllene gloria och en av besökarna håller upp ett *ripidion*,"solfjäder", av påfågelfjädrar. Påfågelmotivet förmedlar här föreställningar från såväl liturgi som antik myt och kejsartradition; påfågeln (se omslagets baksida) symboliserar vår och återfödelse, paradisträdgårdar samt kejserlig makt. Vidare fanns i både antik grekisk tradition och bysantinsk tro föreställningar om att påfågelkött inte ruttnar. Ett påfågelmotiv nära Theotokos kan således ses som ett tecken på att hennes kropp skulle undgå förgängelse.

Den Heliga familjens moder

Hellenistisk konst förmänskligade myten för att närma den till betraktaren. Ofta anses det att Dionysosbarnets allt mänskligare framställning sammanföll med en allt högre aktning för dess helighet.[7] Relationen mellan Dionysos mänskliga gestalt och helighet kan jämföras med Chorakyrkans ofta förmänskligade heliga gestalter. Den i flera fall profaniserade miljön trivialiserade ej det ortodoxa innehållet utan var snarare ämnad att betona sambandet mellan det gudomliga och det mänskliga samt att ytterligare förstärka den sociala och religiösa sammanhållningen. Dessutom låg det i de bysantinska maktmännens intresse att sammankoppla den Heliga modern med det jordiska moderskapet. Ett tydligt exempel är *Den Heliga familjens återvändande från Egypten* där Maria och Josef framställs likt två vanliga föräldrar som lyft upp sitt trötta barn på axlarna.

7 Hanfmann, sid. 86.

Det krympande imperiet krävde att moderskapet heligförklarades så att de jordiska mödrarna övertygades om vikten av att föröka sitt släkte. Gudinnekulten kan därmed ses som ett maktmedel för att få medborgarna att producera fler barn; dels ökar den stridbara skaran, dels befästs de kvarvarande landområdena genom en ökad bysantinsk bosättning.

I mosaikikonen över Marias *koimesis*, "insomnande", accentueras relationen mellan regalt och ortodoxt (se omslagets baksida). Theotokos är på väg att bli *Pantanassa*, "Himlens drottning". Därför draperas bädden med purpurmanteln, som här symboliskt lämnas kvar på jorden åt den jordiske kejsaren. Konungarnas konung och Himladrottningen sitter nu tillsammans på Ljusets tron – medan jorden styrs av purpurmanteln, dvs. kejsarmakten.

Jungfrun var *den kungliga tronen* samt *det andliga Eden, mer andligt och heligt än det gamla*, skrev Johannes av Damaskus. Med "det gamla" Eden syftade han på Edens lustgård där den första människan, Adam, bröt symbiosförhållandet mellan Gud och människa. Det andliga paradiset, Maria, var heligare än paradiset där Adam bodde. Genom att associera jungfrun med det andliga Eden samt föreställningar om Gudsmodern som drottning och härskarinna underströks Theotokos' andliga storhet och himmelska ställning som den Heliga familjens moder.

Theotokos, förenad med Ordet i Kristus, uppsteg efter *koimesis* till den Himmelska tronen för att förenas med sin familj, Fadern och Sonen. I *Yttersta domen* på en fresk i takvalvet i Chorakyrkans gravkapell bär hon därför kejsarinnans purpurmantel. Familjen är här samlad. Den Heliga moderns renhet och Sonens gudomlighet är beroende av varandra. Men det bör aldrig uppfattas som en maktkamp mellan Kristus och Maria, utan förhärligandet av Maria understryker endast Kristi gudomlighet.

Chora – boning för livet

Chorakyrkan har sex mosaikinskriptioner som helgar kyrkan åt både Kristus och Theotokos. Den ursprungliga betydelsen hos ordet *chora* är "land, boning". Men *chora*-epitetet hade även mystiska kvaliteter. I fyra inskriptioner kallas Kristus för *chora* i bemärkelsen "landet, sfären, boningen för de levande". Samma epitet används med något förändrad innebörd för Theotokos, "boningen för den som ej går att inrymma, den oändlige (Gud)".[8] Son och moder tilldelas alltså likartade mystiska egenskaper: Kristus är det eviga livets boning. Maria är boning för livet som återföddes i Kristus, och som sådan är hon en länk i envars möjlighet att "få vandra inför Herren i de levandes land" (*Ps.* 116:9).

I två *Theotokia*, liturgiska hymner till Theotokos' ära, framhålls tydligt den idétradition om Maria som återfinns inom den bysantinska liturgiska hymnografin:

> *Var hälsad, heliga Jungfru, som för allas frälsning har fött Gud i köttet. Genom Dig har människosläktet funnit frälsning: genom dig kan vi finna Paradiset, O rena och välsignade Theotokos. Halleluja, Halleluja, Halleluja, ärad vare Du, o Gud.*[9]

> *O Guds Moder, vi kämpar mot syndens storm: led oss genom dina böner, befria oss från varje fara, och vägled oss till frälsningens hamn.*[10]

Theotokos utvaldes till brud av Gud Fader. Johannes från Damaskus skrev att Theotokos var *bröllopsbädden* där Logos in-

8 Underwood I, sid. 4–8.
9 *The Lenten Triodion*, sid. 129.
10 *The Lenten Triodion*, sid. 133.

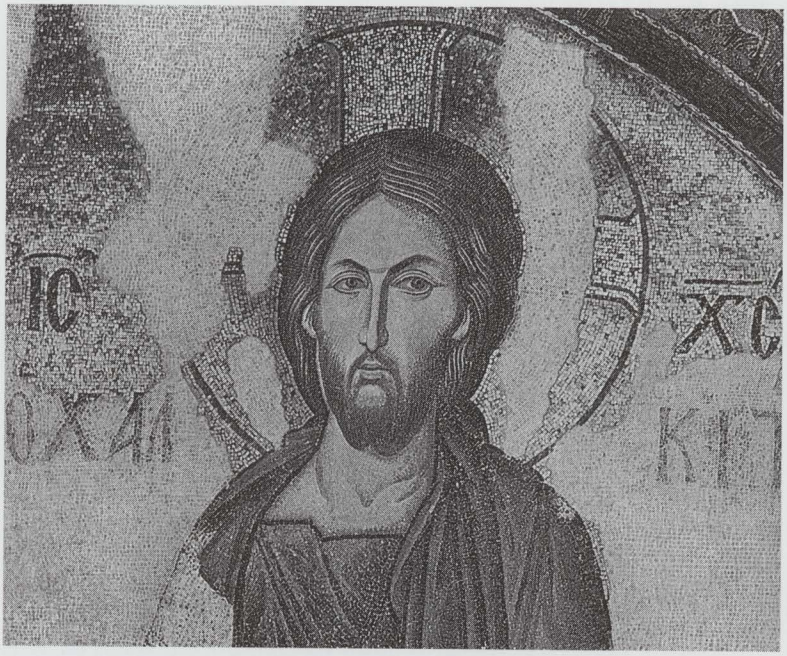

Kristusmosaik i Chorakyrkan.

karnerades. Hennes grav var en *brudkammare*, varifrån hon uppsteg till *boningarna för de himmelska bröllopen* som samregent med Sonen och Fadern. Såväl Theotokos' som Kristi grav var bröllopsbäddar; föreningen dem emellan möjliggjorde människans frälsning.

Gudomlig återspegling på jorden

Bysantinsk religion betraktade liturgin som ett heligt skådespel. Gudstjänsten var ett återuppförande, inte en åminnelse, och konsten var integrerad. Genom ikonen bad bysantinarna till den urbild som den ansågs föreställa. Redan på 300-talet framhöll kyrkofadern Basileios den store (ca 329 – ca 379) att

heliga mäns *bios*, "liv", var levande bilder av Guds välde och att dessa därför skulle imiteras – en central föreställning för både tron på ikonernas kraft och Bysans ikonografiska konservatism.

Genom ikonen kommunicerade bysantinaren med Guds rike. Såväl sakrament som ikoner återgav den himmelska verkligheten. Ikonen, höjd över prästen, innehöll ett budskap jämställt med den övriga teologiska litteraturens budskap. Den immateriella verkligheten erfors genom direkta gudsupplevelser, *teofanier*.[11] En Mariaikon innebar jungfruns omedelbara närvaro.

Genom inkarnationen blev materien gudomlig och ikonen nödvändig som bevis för att Gud i Kristus hade blivit kött. Således förklarar inkarnationen den sammanvävda relationen mellan ord och bild i Bysans. Ingen ortodoxt kristen kunde leva ett fullständigt liv och förstå världen utan ikoner. Förhållandet mellan bild och liturgi kan uttryckas som att bilden illustrerade den osynliga himmelska verklighet som firades av liturgin. Tidsperspektivet hade oändlighetens stämpel; jordelivet var endast ett förspel till den högre, tidlösa verkligheten.

Då Chorakyrkan byggdes, genomsyrades Konstantinopel av såväl fattigdom och korruption som yttre och inre religiösa och politiska stridigheter. Men för en bysantinare var Konstantinopel en återspegling av det himmelska Jerusalem, och Bysans var Guds utvalda rike, den jordiska återspeglingen av Gudsriket. Chorakyrkans främste byggherre, Metochites, var kejsarens närmaste man. Båda var emot en union med den romersk-katolska kyrkan. De önskade en samlad ortodox maktkoncentration. Genom att dedicera kyrkan till både Theotokos

11 Mango, sid. 151.

och Kristus som *chora* betonade man den gudomliga familjen som en helig boning. Enheten Fader, Son och Moder underströk vikten av en sammanhållen familj. Såväl faderskap som moderskap och barnalstring var ett heligt uppdrag giltigt för såväl den gudomliga familjen som kejsarfamiljen och den bysantinska familjen. Med Chorakyrkan ärade Metochites både den rättrådiga kejsarstaten och Gudsriket.

Litteratur

The Apocryphal New Testament: The Discourse of St. John the Divine Concerning the Falling Asleep of the Holy Mother of God, eng. övers. Montague Rhodes James, Oxford 1953.

Apokryferna till Nya Testamentet, sv. övers. Bertil E. Gärtner, Stockholm 1986.

Cimok, Fatih, *Chora Mosaics and Frescoes*, Istanbul 1987.

Cormack, Robin, *Writing in Gold; Byzantine Society and its Icons*, London 1985.

Encyclopaedia of Religion and Ethics, Edinburgh-New York 1909.

Hanfmann, Georg M.A., "Hellenistic Art", *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963).

Lafontaine-Dosogne, Jacqueline, *Iconographie de l'Enfance de la Vierge dans l'Empire byzantin et en Occident*, I–II, Bruxelles 1992.

The Lenten Triodion, eng. övers. Mother Mary and Archimandrite Kallistos Ware, Whitstable, Kent, 1984.

Mango, Cyril, *Byzantium. The Empire of New Rome*, London 1980.

Nicol, Donald M., *Studies in Church History* V, Leiden 1969.

Ouspensky, Leonid, *Theology of the Icon* I–II, Crestwood, NY, 1992.

Photius, *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, eng. övers. Cyril Mango, Cambridge, Massachusetts, 1958.

Reallexikon zur Byzantinischen Kunst II, München 1963; IV, Stuttgart 1982.
S. Jean Damascène: *Homélies sur la nativité et la dormition*, fr. övers. Pierre Voulet, Paris 1961.
Underwood, Paul A., *The Kariye Djami* I–III, New York 1966, samt IV, Princeton, New Jersey 1975 († Red. Underwood).

Abstract

The Holy Mother and the Empire of God

The Byzantines of the 14th century regarded themselves as God's chosen people and Constantinople was considered to be a reflection of the celestial Jerusalem. The imperial family was a reflection of the celestial family, which in its turn was the canon of the common Byzantine family. The thesis put forward in this article is that the abundant iconography of the Holy Virgin at the Chora Church in Istanbul emphasized the importance of not only the Divine Mother but also the wordly mother. During times of political and social unrest it was essential to stress the importance of motherhood to increase the population. At the Chora Church the Mother of God served as an archetype for all Byzantine women. Her commitment was her motherhood, which through her Son's death on the Cross gave salvation to the human race. The Virgin's spotless life rendered her the position as Queen of Heaven. Furthermore, the emphasis on the Divine family at the Chora Church gives prominence to both the imperial and the common family – beyond the temporal world united in God's eternal Empire of Light.

Bender-Konstantinopel

I legationsprästen Sven Agrells fotspår

BENGT KNUTSSON

Den 17 april 1997 kom en grupp lundastudenter på besök till Dragomanhuset, Svenska Istanbulinstitutets säte och forskningsbas i Turkiet. I gruppen fanns en ung man vid namn Daniel Tolstoy. Han berättade att en anfader hade varit rysk ambassadör i Konstantinopel under Karl XII:s tid. Daniel Tolstoy visste också att berätta att ambassadören hade suttit fängslad i "sju torn" samt att dessa torn ingår i släkten Tolstoys vapen. Här kunde Istanbulinstitutet förmedla ytterligare information med hjälp av *Sven Agrells dagbok*,[1] som ett halvår dessförinnan förärats institutet av en delegation från Armémuseum, Stockholm, bestående av styresman Johan Engström, museiråd Peter von Busch och fotograf Marco Plüss, på studiebesök i Istanbul inför utställningen *Bender–Konstantinopel 1709–1713. I legationsprästen Sven Agrells fotspår.*[2]

Den ryske ambassadören i fråga hette – med Agrells stavning – Andreas Tollstoj. Han satt i fängelset Yedikule, "Sjutornen", mellan den 18 november 1710 och den 10 april 1712.[3] I Agrells dagbok kan man också läsa att samme Tollstoj för-

1 *Sven Agrells dagbok 1707–1713*, i serien "Karolinska krigare berättar" från Bokförlaget Rediviva, Stockholm 1988, är en facsimileutgåva av den år 1912 publicerade *Andre legationspredikanten vid Svenska beskickningen i Konstantinopel Sven Agrells dagbok 1707-1713.* Referensen "Agrell" i fotnoter här nedan hänför sig till 1988 års upplaga.

2 Föreliggande artikel är en omarbetad version av ett anförande hållet vid öppnandet av nämnda utställning; se föreståndarens i Istanbul verksamhetsberättelse i detta nummer, sid. 128 f. [Reds. anm.]

3 Agrell, sid. 181 och 308. Det kan nämnas att Yedikule fortfarande finns kvar.

sökte förgifta Karl XII:s politiske agent i Konstantinopel, den polske greven och generalen Stanislaw Poniatowski (1678–1762).[4] Det är därför lätt att förstå att unge Tolstoys anfader, den ryske ambassadören, inte tillhörde de högt anskrivna hos Karl XII och hans diplomatiska representanter vid Bosporen.

Händelsen för oss rakt in i en av de märkligaste epokerna i svensk historia, nämligen 1709–1714. Det var åren, då Karl XII vistades i det osmanska imperiet och Sverige fjärrstyrdes från Turkiet – år av hopp och besvikelse, då Sveriges fortsatta Östersjövälde låg i sultanens händer.

Sven Agrell (1685–1713)

Sven Agrell, son till kyrkoherden Nicolaus Nicolai Agrell, föddes 1685 i Torups församling i Halland. År 1702, vid 17 års ålder, inskrevs han vid Lunds universitet, där han torde ha avslutat sina teologiska studier inom en fyraårsperiod. I akt och mening att söka anställning som fältpräst uppsökte han därefter den svenska armén. I april 1707 befinner han sig i Stralsund hos morbrodern Johan Ausén, kapten vid Kronobergs regemente.

Sven Agrells tjänster togs snabbt i anspråk: ”prädijkade och 2:ne gånger för recreuterna uti Heilig Geistes kyrckia.”[5] Prästvigd – med Sven Agrells terminologi ”ordinerad” – blev han först två år senare, den 4 april 1709, i Karl XII:s högkvarter i Budisin i Ukraina: ”uti præsance af Hans Maij:tts höga persohn, och alla dhe andra förnähma herrar”.[6] Sven Agrell kom sedan att följa den svenska armén fram till Poltava och

4 Agrell, sid. 147f.
5 Agrell, sid. 3, under Anno 1707, *Mensis Aprilis.*
6 Agrell, sid. 23, under Anno 1709, *Mensis Aprilis.*

Perevolotjna, räddade en sårad officer och sig själv över floden Dnepr och tillhörde den kontingent karoliner som tillsammans med kungen fann en fristad i Bender i Turkiet. Detta var den 22 juli 1709.

Efter mindre än ett halvår i Bender, den 3 november 1709, fick Sven Agrell "fullmacht på andra legationsprädijkandtzbeställningen hoos svenska Extraordinarie Envojen uti Constantinopel". Den 28:e i samma månad gav han sig iväg. Tillsammans med Agrell reste magister Michael Eneman, som utsetts till förste legationspredikant. I följet ingick också "extraordinarie Cantzelisten" Gustaf Celsing. Till Konstantinopel anlände de den 16 december.

I Konstantinopel verkade Sven Agrell fram till den 3 december 1712, då hela legationen med "H:r Envojen" i spetsen förflyttades till Adrianopel, dagens Edirne. Orsaken var att sultanen själv – av Sven Agrell benämnd "keijsaren" – redan den 27 november lämnat Konstantinopel för att temporärt förlägga Höga Portens styre till Adrianopel, osmanernas gamla huvudstad. Till detta område – staden Demotika och det norr därom liggande slottet Timurtasch – transporterades Karl XII och hans hovstat efter kalabaliken i Bender. På detta sätt bör Sven Agrell återigen, om än bara för en kort tid, ha kommit i direktkontakt med det svenska högkvarteret.

Sven Agrell avled under okända förhållanden, någon gång under första halvåret 1713. Fastän dagboken slutar tvärt med rubriken "Mensis Martius" och en främmande hand därunder skrivit "Här blef H:r Mag. dööd", *kan* Sven Agrell ha levt fram till sommaren 1713.[7] Han är i så fall med taffeltäckare

7 Klart är under alla förhållanden att Sven Agrell var vid god hälsa så sent som den 23 mars 1713. Denna dag har han nämligen daterat ett långt brev till sin morbroder S. Ausén om kalabaliken i Bender m.m. Jfr utgivaren Aug. Quennerstedts kommentar i Agrell, sid. 340f.

Hultmans ord, en av "2:e stycken Präster" som rycktes bort i en farsot som den sommaren härjade bland svenskarna i Adrianopel.[8]

Karl XII i Turkiet

Sven Agrells dagbok utvecklar sig mot bakgrund av Karl XII:s politiska spel i Turkiet. Varför kom Karl XII alls till Turkiet? Varför söker en kristen konung hjälp hos islams överhuvud kalifen?

Svaret är att Sverige och Höga Porten båda hade Ryssland som fiende. Man bör också minnas att Karl XII, när han tog sin tillflykt till Turkiet, gjorde detta utifrån en maktposition. Hans militära bedrifter var kända i hela Europa. Slaget vid Poltava hade visserligen förlorats men kunde ses som ett tillfälligt bakslag. Det var först den 3 augusti 1709, dvs. fjorton dagar efter ankomsten till Bender, som Karl XII fick beskedet om Adam Lewenhaupts villkorslösa kapitulation vid Perevolotjna. Men även sedan det stod klart för både Karl XII och sultanen att den svenska huvudarmén gått förlorad, var den svenske kungen en maktfaktor att räkna med. En ny svensk armé kunde rekryteras och en expeditionskår utsändas som stödtrupp vid ett gemensamt turkisk-svenskt anfallskrig mot Ryssland. Denna tanke övergav aldrig Karl XII och var det kort han kunde spela ut i förhandlingarna med Höga Porten. Sultanen å sin sida anammade utfästelserna om svensk militär förstärkning. Karl XII blev därmed en bricka i den psykologiska krigföringen mot Ryssland.

---

8 Johan Hultman, *Annotationer öfver Konung Carl XII:s Hjeltebedrifter*, i serien "Karolinska krigare berättar" från Bokförlaget Rediviva, Stockholm 1986, sid. 97. (Facsimileupplaga av utgåva Stockholm 1889).

Denna situation av maktpolitisk reciprocitet varade tills Höga Porten genomdrivit sina strategiska krav i förhållande till Ryssland: återlämnadet av den turkiska Svartahavsfästningen Azov och raserandet av ryska gränsfästningar i området däromkring – allt ett resultat av den turkisk-ryska konfrontationen vid Prut[9] i juli 1711 samt konfirmationen av Prutfreden året därpå. Därmed var Karl XII:s möjligheter att påverka sultanen överspelade.

Efter detta blev Karl XII mer och mer en belastning för Höga Porten, och det blev angeläget att få honom att återvända till Sverige. När Karl XII vägrade, utlöstes kalabaliken i Bender.[10] Detta var söndagen den 1 februari 1713. Med våld fördes kungen bort – hans turkiska namn är, med dagens stavning, *Demirbaş Şarl,* vilket kan översättas med "Järnhuvudet Karl", alternativt "Inventariet Karl" – och med honom hela hans stab. Resten av tiden i Turkiet tillbringade Karl XII i något som närmast kan betecknas som husarrest. Platsen var staden Demotika omväxlande med slottet Timurtasch, båda i närheten av Adrianopel.

Samtidigt förlorade svenska legationen i Konstantinopel sin legitimitet. Den hade inrättats under Karl XII:s första år i Turkiet i syfte att vara kungens förlängda arm i kontakterna med sultanen och *veziri âzam,* "storveziren". Legationen hade förestått av Martin Neugebauer (1709–1711) och Thomas Funck (1711–1713); den senare avled i Demotika i november 1713. Utan åtskillnad omnämner Sven Agrell dem båda som "H:r Envojen".

9 Agrell, sid. 270ff., under den 23 juli 1711.
10 Agrell, sid. 339f., under den 5 februari 1713.

Konstantinopel

Den miljö som Sven Agrell 1709 sattes att arbeta i kan först och främst beskrivas som kosmopolitisk. Konstantinopel vid denna tid hade uppskattningsvis 700 000 invånare och var därmed Europas största stad. Men det var inte invånarantalet i sig som gjorde Konstantinopel till ett kosmopolitiskt centrum utan stadens hävdvunna profil och det osmanska imperiets internationella samhällsstruktur.

Redan när Mehmet II – kallad *Fatih,* "Erövraren" – intog Konstantinopel 1453, var det en mångkulturell stad han kom till. Den prägeln hade Konstantinopel fått genom en lång historia. Den började redan i det första årtusendet f. Kr. genom grekiska sjöfarare – deras stadsstat Byzantion grundades på klippan där numera det osmanska palatset Top Kapı Sarayı ligger – och fortsatte under de romerska och östromerska imperierna. I metropolen Konstantinopel – huvudstad i det odelade romerska imperiet från 324 till 395 och i det östromerska, också kallat bysantinska, imperiet från 395 till 1453 – samlades representanter för Medelhavsområdets alla folkslag, språk och religioner.

Traditionen hade fortsatts av osmanerna. Med någon förenkling kan osmanerna beskrivas som krigare, administratörer och internationalister. Sedan de 1517 intagit det mamlukiska Kairo och samtidigt usurperat kalifatvärdigheten från abbasider i exil, hade osmanerna att förvalta ett islamiskt Medelhavsimperium som i storlek för tanken till det romerska. Det anmärkningsvärda är att osmanerna härvidlag i stor utsträckning använde sig av icke-osmaner.

Den osmanska toleransen mot Konstantinopels ledande befolkningsgrupper hade visat sig redan från början. Genom det s.k. *millet*-systemet – *millet* är ett arabiskt ord i turkiskan och

betyder "nation" – tillförsäkrades greker, armenier och judar långtgående autonomi inom den islamiska statens råmärken. Främst bland dessa smånationer var naturligtvis grekerna. Bysans hade visserligen sett sig som en fortsättning av det romerska imperiet – fortfarande kallas Turkiets greker för *rumlar,* "romare", och det grekisk-ortodoxa patriarkatet i Istanbul för *Rum Patrikhanesi,* "Det Romerska Patriarkatet" – men blev som den kristna ortodoxins försvarare *de facto* en grekisk stat med grekiska som imperiespråk.

Det Konstantinopel som Sven Agrell och hans landsmän mötte var därför en metropol, där osmanskt styre visserligen ersatt det grekiska, men där grekerna fortsatte att spela en viktig samhällsroll. Greker, liksom armenier och judar, rekryterade t.ex. de främsta dragomanerna. Ja, det fanns – undantaget sultanatskapet – inget ämbete så högt att icke greker, armenier och judar kunde nå dit. Det kan tilläggas att sultanens särskilda garde, den berömda janitsjarkåren, rekryterades inom kristna familjer. Det specifika i att tillhöra denna kår antyds av namnet *janitsjar*, en europeiserad form av det turkiska *yeni çeri,* "ny soldat". Det skall heller inte förglömmas att sultanens allra heligaste, hans harem, var en spegelbild av osmanernas mångkulturella inställning; dess kvinnor, utvalda enbart på grundval av skönhet, kom från imperiets alla hörn.

I koncentrat fanns det osmanska imperiets mångfald i palatsstaden Top Kapı: sultanen, sultanmodern, prinsarna, haremskvinnorna, de vita och svarta eunuckerna, storveziren, ministrarna, dragomanerna, generalerna, janitsjarerna, läkarna, kockarna. De sistnämnda hade att dagligen tillreda mat för 5 000 personer; så många anses ständigt ha vistats i Top Kapı. Intrycket av variation förstärktes av att varje tjänstekategori, varje tjänstegrad, hade sin speciella klädedräkt och karakteristiska huvudbonad. Det är m.a.o. inte ägnat att förvåna att Top

Kapı fångade Sven Agrells intresse; hans livfulla och detaljerade skildring av Top Kapı är en värdefull källa till kunskap om osmanernas maktcentrum.[11]

Till rikedomen av inhemska, fasta befolkningselement – dit kan räknas turkar, greker, armenier och judar – kom de utländska, mer eller mindre tillfälliga. De utgjordes av de europeiska stormakternas ambassadörer och legationstjänstemän. Dessa samsades i Pera, dagens Beyoğlu, en stadsdel norr om Gyllene Hornet. *Pera*, ett grekiskt ord som betyder "på andra sidan", var berömt för sina vinodlingar. Längst upp utmed Pera-åsens längdriktning låg legationerna tätt, något som dagens distribution fortfarande bär vittnesbörd om: Sveriges legation, Rysslands, Hollands, Italiens, Frankrikes och Englands. Som legationspräst blev Sven Agrell invigd även i denna värld, fylld av intriger och maktkamp. Rivaliteten var inte bara politisk utan också konfessionell. I en omgivning med stark katolsk representation såg sig Sverige som väktare av protestanternas rättigheter; till Sven Agrells plikter hörde att hålla predikningar på svenska och dessutom tyska.

Dagboken

Sven Agrells dagbok är en autograf omfattande 315 sidor. Två blad saknas: bokens första blad och ett blad mellan juni och juli under år 1708. Den sträcker sig i tiden från april 1707 fram till och med februari 1713. Det är dock rimligt att säga att det egentliga diariet börjar med den 1 juli 1709. Sven Agrells tidigare dagbok gick nämligen förlorad den 30 juni 1709 i sam-

11 I detta sammanhang kan nämnas Agrells beskrivning av "H:r Extraordinarie Envojen"s audiens hos sultanen den 20 juni 1711 (Agrell, sid. 252–261), vidare Agrells systematisering av makt- och tjänstemannastrukturen i ett separat kapitel betitlat "Om Sultans Håf" (Agrell, sid. 342–368).

band med flykten från Perevolotjna. Information före 1 juli 1709 är i huvudsak månadsvisa rekapitulationer.

Vad finns i Sven Agrells dagbok? Ett rimligt svar är: allt som berör honom, både i egenskap av präst och ämbetsman och som privatperson. Med svenska legationen i Pera som nav registrerar han det som har med tjänsten att göra, vilka gudstjänster han förrättar, på vilket språk han predikar, sina själavårdande uppgifter o.s.v. Med den prestige som ankom t.o.m. en andre legationspredikant – att det klerikala ståndet tillmättes betydelse framgår av att Karl XII lär ha hållit sig med inte mindre än sexton präster i Turkiet – fick Sven Agrell insyn i allt som hade med legationens arbete att göra. Han antecknar "H:r Envojens" kontakter – svenska emissarier från och till Bender, de andra legationernas ministrar, representanterna för Höga Porten – och kan själv sägas ha blivit en av aktörerna. Dagboken bär vittnesbörd om att Sven Agrell, inte sällan i sällskap med kollegan Michael Eneman, var inbjuden till än den ene än den andre av Europas diplomatiska företrädare i Konstantinopel. Inte ens politiska sammanfattningar är honom främmande. På grundval av europeiska tidningar, sympatisörers fältrapporter, brev, rykten och, mer eller mindre hemliga, informationer från Höga Porten ger Sven Agrell sin, och man får förmoda svenska legationens, syn på det dagsaktuella läget.

Det som fångar en sentida läsare i Sven Agrells dagbok är emellertid något annat, nämligen skildringarna av Konstantinopels folkliv. Det är känt att Karl XII var antropologiskt intresserad – i instruktionerna till orientresenärerna Michael Eneman och Henric Benzelius ingick att utforska islam och undersöka minoritetsreligionernas ställning i det osmanska imperiet. Det är möjligt att sådana hänsynstaganden har påverkat också Sven Agrell och att hans lust att veta mer om Konstantinopels individer och samhällen därigenom fått konungs-

lig legitimitet. Hur som helst har Sven Agrell med den unge mannens hela nyfikenhet kastat sig ut i Konstantinopels människovimmel.

Som deltagande observatör har Sven Agrell givit en samtidsbeskrivning av Konstantinopels språkliga, religiösa och sociala mångfald som i friskhet och detaljrikedom känns överväldigande. Vad som härvidlag frapperar är att Sven Agrell – denne var, när allt kommer omkring protestantisk präst – är så fri från normativt tänkande. Som en föredömligt arbetande vetenskapman beskriver han utan nedsättande värderingar. Hans objektivt registrerande blick torde ha befordrats av såväl akademiska studier som erfarenhet från fält att människor är olika och verkligheten mångfasetterad. Det är också ställt utom allt tvivel att Sven Agrells språkliga kunskaper varit till hjälp vid informationsinhämtningen. 1700-talets prästerskap var ett lärt släkte, för vilket det var en självklarhet att aktivt behärska latin och grekiska. Sven Agrell var inget undantag; han var därtill förtrogen med andra europeiska kulturspråk. Om detta ger dagboken rika vittnesbörd. Denna kännetecknas, väl att märka, inte bara av en svenska, där stavningsnormerna är flytande, utan också av en stil, där svenska element självklart blandas med latinska, grekiska, tyska och franska. Sven Agrells flitiga citerande av turkiska ord och uttryck tyder på att han skaffat sig icke föraktliga kunskaper i turkiska.

Svensk-osmanska band

I det korta perspektivet var Karl XII:s politik i Turkiet ett misslyckande; trots goda ansatser lyckades han inte plocka de militära frukter han så hett eftersträvade. I det längre perspektivet, däremot, fick Karl XII:s femåriga vistelse i Turkiet betydelse på en rad områden; Karl XII blev katalysatorn för det

nätverk av kontakter som med tiden skulle utvecklas mellan Sverige och Turkiet.

Kungens massiva skuldsättning ledde inte bara till turkiskt intresse att få tillbaka utlånade pengar – som konkret påtryckningsmedel ingick turkiska gäldenärer i Karl XII:s hemvändande skara, längre fram följda av diplomatiska delegationer från Höga Porten – utan ledde också till svenskt agerande. Sverige öppnade en fast beskickning i Konstantinopel 1734, och Karl XII:s skulder reglerades i ett femtioårigt avbetalningskontrakt. Handelsavtal med Turkiet slöts 1737 och försvarsförbund 1739. Det senare är anmärkningsvärt; Sverige var den första kristna stat med vilken Höga Porten ingick militärallians.

Sveriges traditionella roll som protestantismens försvarare – vi har noterat att en av Sven Agrells uppgifter var att ta hand om tysktalande protestanter – förde till önskemålet om en svensk kyrka i Konstantinopel. Genom ett riksdagsbeslut 1741 skapades en fond för detta ändamål. Den hade vidare till syfte att friköpa protestantiska slavar samt möjliggöra förvärvet av ett svenskt ministerhus. För pengarna, ca 40 000 riksdaler silvermynt, inköptes 1757 Sveriges ambassadfastighet i Konstantinopel. Ett litet träkapell byggdes och fick ersätta planerna på en större stenkyrka. Fram till 1883 fanns, till yttermera visso, en svensk legationspräst i Konstantinopel.

Paradoxalt nog vågar man påstå att Karl XII:s uppehåll i Turkiet fick störst genomslag på det vetenskapliga och kulturella området. Kungen sände ut tre orientexpeditioner. Medlemmarna i den första var major Cornelius Loos (1686–1738), kapten Conrad Sparre (1680–1744) och löjtnant Hans Gyllenskepp (1687–1738), samtliga fortifikationsofficerare. Expeditionen utgick från Bender och avslutades i Bender. Den varade mellan den 11 januari 1710 och den 28 juni 1711. Den andra

expeditionen leddes av Sven Agrells ämbetsbroder, förste legationspredikanten och orientalisten Michael Eneman (1676–1714). Den startade i Konstantinopel den 23 augusti 1711 och avslutades i Timurtasch den 3 juli 1713. Den tredje expeditionen leddes av orientalisten Henric Benzelius (1689–1758). Den inleddes i Demotika på nyåret 1714 och avslutades i Sverige i november 1718.

Sven Agrells utvärdering av Loos', Sparres och Gyllenskepps resa visar att han på ett nyktert sätt – med ett veritabelt källkritiskt tänkande – förmått skilja mellan irrelevant och relevant information. Officerarnas muntliga skildringar av de heliga platserna tar han med en nypa salt. Å andra sidan inser han till fullo värdet av de teckningar och planscher som de utfört. Så här säger han:[12] "Men som de intet äro studerade, så hafwa och de där och på andra orter befintelige munckar inbillat dem mycken osanning om een och annan orts heeligheet och underwärck: icke des mindre wåre desses rijtningar så accurate effter orterne som de nu finnas, att de wäll wåre wärde at stickas uti kåppar och wijsas för den aflägse werlden, som och kanskie lärer hända, ty jag tror att de orter och des antiqviteter äro ännu intet nogare af någon afmåhlade."

Det skulle visa sig att Sven Agrells resultatbedömning varit korrekt. Visserligen förstördes de flesta teckningarna i samband med kalabaliken i Bender. De som finns kvar är emellertid av bestående värde. Bevarade är ett fyrtiotal av Loos' teckningar, däribland tjugonio med motiv från Konstantinopel. Bevarad är också en stor teckning av Palmyras ruiner.

12 Agrell, sid. 229f., under den 17 april 1711, dagen då officerarna återkom till Konstantinopel.

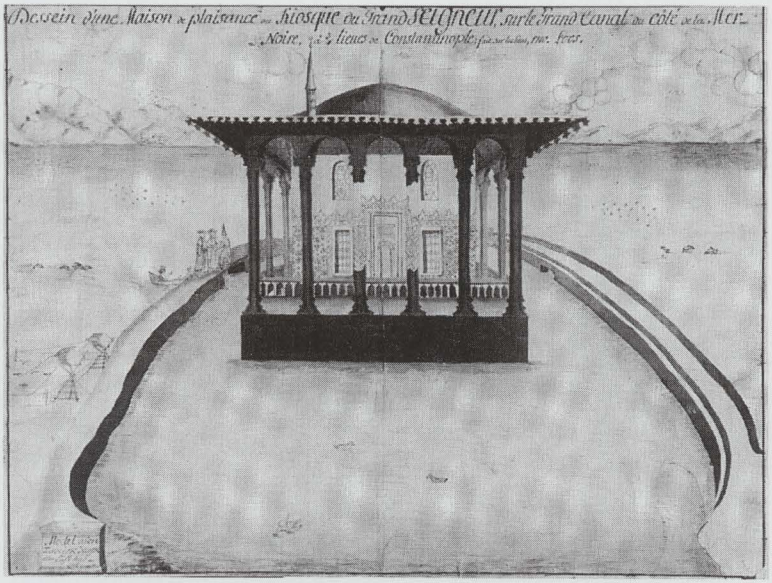
Dessein d'une Maison de plaisance ou Kiosque du Grand SEIGNEUR sur le Grand Canal du Côté de la Mer
Noire, à 2 lieues de Constantinople

Turkisk kulturpåverkan

De tre orientexpeditionerna gav mersmak. En rad lysande svenska akademiker skulle i fortsättningen gå i karolinernas fotspår och utforska Turkiet och Främre Orienten med skilda discipliners måttstock. Frågan är emellertid om den osmanska verkligheten fått en sådan status om det inte varit för Karl XII:s personliga övertygelse att Sverige hade något att lära av osmansk civilisation. Kungens arkitektoniska intresse är väl omvittnat; han har beskrivits som estet. Denna sida kommer fram inte minst i brevväxling med Stockholmsbaserade Christian Feif och Nicodemus Tessin. Känt är Karl XII:s förslag att med seraljen, dvs. Top Kapı Sarayı, som förebild, låta skogsplantera Brunkebergsåsen – kungen hade noggrann information om seraljudden genom en akvarellerad tuschteckning av Cornelius Loos.[13] Sannolikt inspirerad av den osmanska konseljsalen *Kubbe altı* i Top Kapı Sarayı, där sultanen dold bakom ett galler kunde följa vad som sades, kom Karl XII:s önskemål om liknande arrangemang för slottsbygget i Stockholm; kungen skulle osedd kunna promenera omkring och iakttaga de församlade.

Det finns också tecken på att Karl XII uppmärksammat turkisk båtbyggarkonst; för detta talar Karl XII:s, föregivet egenhändigt utförda, fartygsskisser. Förvarade i Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning har dessa påskriften "Jilderim" och

13 Tillhör de teckningar av Loos som räddats åt eftervärlden. Förvarad i Nationalmuseum återges den i Karin Ådahl, *Orientalismen i svensk konst, Islamiska föremål, förebilder och influenser i konst och konsthantverk*, Förlags AB Wiken, 1990, sid. 107.
Se även Alfred Westholm, *Cornelius Loos, Teckningar från en expedition till Främre Orienten 1710–1711* (Nationalmuseums skriftserie, N.S. 6, Stockholm 1985. [Reds. anm.]

Vidstående sida: Kiosk vid Bosporen med förstorad detalj. Teckning signerad Loos 1710. Ur den i fotnot 13 omnämnda boken från Nationalmuseum, Stockholm.

"Jaramas". Utan att ha studerat dokumenten i original kan man våga gissningen att "Jilderim" är en försvenskning av det turkiska ordet *yıldırım,* "blixt". "Jaramas", åter, för tanken till det turkiska ordet *yaramaz,* och torde här, av kontextuella skäl, vara att återge med "busunge"/"rackare".[14]

Icke mindre influerade än Karl XII var hans officerare. De mera jordnära impulserna från Turkiet till Sverige torde ha förmedlats av dem. Var och en, i skiftande grad, kan härvidlag sägas ha varit en budbärare för osmansk kulturtradition. Detta tog sig olika uttryck. Analogt med släkten Tolstoys heraldiska Turkietmarkering, fängelset Yedikule, "Sjutornen", satte de Benderadlade svenskarna in den turkiska halvmånen i sin vapensköld. Conrad Sparre tog även med kastellet i Bender. Vidare berikades det svenska köket med turkiska rätter; inte många svenskar anar att kåldolmar är av osmanskt ursprung, inte heller att själva beteckningen *dolma* är turkiska med betydelsen "någonting fyllt". Det svenska språket fick ta emot andra turkiska ord och uttryck. Bland de direkta lånorden är, icke förvånande, "kalabalik", en försvenskning av det turkiska *kalabalık* med betydelsen "tumult" och "folksamling". Andra turkiska lånord i stil med "divan", "soffa", "ottoman" och

14 Karl XII gav order om att två svenska fregatter, sjösatta 1716, skulle bära namnen *Jilderim* och *Jaramas.* De gjorde tjänst i Flottan till 1700-talets slut. Ytterligare tre fartyg har burit namnet Jarramas, med fördubblat *r*: en fregatt sjösatt 1759, en korvett sjösatt 1821 och ett segelfartyg sjösatt år 1900. Det senare, byggt i stål vid Örlogsvarvet i Karlskrona, är en fullriggare och fortfarande i bruk; se Gunnar Carlberg, "Fullriggaren Jarramas", i *Marinmuseum, Aktuellt 1997,* sid. 88ff. Namnparet *Jilderim* och *Jaramas* har i Sverige traditionellt tolkats som "Blixt" och "Dunder". Enligt en annan tolkning skulle Karl XII ha fastställt namnparet kort före sin avresa från Turkiet och därmed velat säga: "Nu kommer jag på stunden." (Se *Svenska Flottans Historia II,* 1943, sid. 39). Det kan nämnas att *Jilderim* i litteraturen också återges som *Illerim; se Tidskrift i Sjöväsendet* utgiven av Kungl. Örlogsmannasällskapet i Karlskrona, 12:e häft., 1939, 102:a årgången, sid. 404, och *Svenska Flottans Historia II,* 1943, sid. 39. Författaren tackar arkitekt Chet Kanra och museichef Peter von Busch för tips i samband med *Jilderim* och *Jaramas.*

”kiosk” kan ha introducerats med karolinerna men blev allmänna i svenskan först senare på 1700-talet, när den stora *alla turca*-vågen infann sig.

Abstract

Bender–Constantinople
In the Footsteps of the Legation Priest Sven Agrell

During the years 1709–1714, the Swedish King Charles XII stayed in the Ottoman Empire. After he had lost the battle at Poltava against the Russians, the King and a handful of officers and common soldiers found a refuge in Bender in today's Moldavia. Renowned as a capable military leader and seen as a potential ally against Russia, King Charles was welcomed by the Sultan. Charles and the Sublime Porte had one goal in common: an Ottoman–Swedish attack on Russia. When, however, this goal had been achieved, the Swedish King was of no use to the Ottoman ruler any longer. Charles XII was taken prisoner and spent the rest of his time on Ottoman territory in some sort of house arrest.

One of the most interesting literary sources depicting this period is a diary written by the Lutheran priest Sven Agrell. From December 1709 to his death during the first half of 1713, he served as the 2nd legation priest at the Swedish Embassy in Constantinople and, from December 1712, in Adrianople. Agrell recorded everything that concerned him as a priest, civil servant and private person. The result was an account of the linguistic, religious and social variety of Constantinople at that time, which, owing to its freshness and richness in details, is felt quite overwhelming. It is possible that Agrell's eagerness to learn more about the life of the Ottomans was inspired by the anthropological interest of King Charles, who also sent out three Oriental expeditions – to Egypt, Palestine, Syria and Lebanon – during his stay in the Ottoman Empire.

*En postal odyssé genom persisk historia**

1800- och tidigt 1900-tal

BJÖRN G:SON SOHRNE

Ett lands posthistoria speglar samtidigt detta lands allmänna historia och betydelsefullare politiska skeenden. Persien, eller Iran som landet så småningom kom att kallas även i väst, har under de senaste två århundradena genomlevt en mängd händelser, såsom krig med grannar, revolutioner, mördade shaher och tronprentendenter, uppstudsiga stammar, västerländska idéers inflytande, och inte minst utländska makters, framför allt Rysslands och Englands, enorma politiska och ekonomiska inflytande, vilket gjorde Persien mer eller mindre till en vasallstat under längre tider. Detta tillsammantaget gör att det finns få andra filatelistiska områden som är lika intressanta som den persiska posthistorien, då så många av alla de händelser som påverkat Persiens framskridande och politiska liv så tydligt har satt sina spår också på den posthistoriska utvecklingen. Att dessutom det persiska postväsendet vid olika tillfällen har vidtagit åtgärder som sedan ej godkänts av Världspostunionen, UPU (Union Postale Universelle), gör samlandet av persisk posthistoria till ett "gefundenes Fressen"!

* En tidigare och något längre version av denna artikel, som ursprungligen redigerades för *Dragomanen*, har även publicerats som serie i *Filatelisten: Svensk Filatelistisk Tidskrift*, nr 1–4, 1999. Texten bygger huvudsakligen på en presentation rubricerad "Persian Postal History: The Qajar Period" vid världsutställningen i filateli i Istanbul, september–oktober 1996.

För en tid sedan uppdagades ett minst sagt sensationellt brev skrivet redan 1691 av en armenisk köpman i Djulfa, Persien, till en kollega som vistades i Venedig, en betydelsefull handelsnation på den tiden:

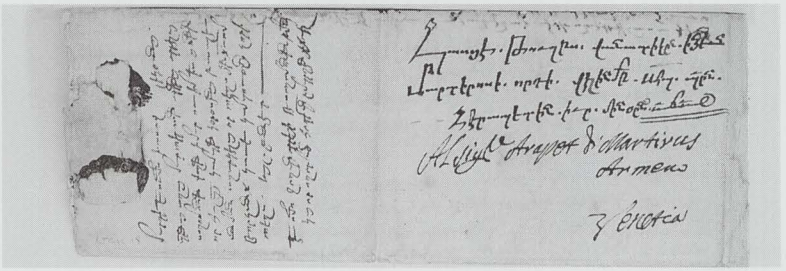

Hur brevet befordrats är inte känt. Det fanns ingen etablerad postgång i mellersta Asien eller andra mer närliggande områden. Men precis som ambassadörerna fick köpmän använda sig av andra resenärer i hopp om att dessa skulle kunna ta med sig brev och vidarebefordra dem vid ankomsten till någon hamnstad i Europa. Priset för sådan postbefordran måste ha varit mycket högt då det var många mellanhänder som skulle ha sitt.

Det fanns dock under lång tid ingen i modern mening organiserad form av postgång i landet i mellersta Östern och Persien. Förutom vad som kan hittas i statliga och privata arkiv, finns från tidiga 1800-talet endast ett ringa antal brev som skickats av de få europeer som levde eller reste i Persien bevarade hos samlare.

Den första "organiserade" postgången i Persien kom till stånd i samband med kriget 1856–1857 mellan Persien och England till följd av att Persien invaderat staden Herat i Afghanistan. Engelska trupper besatte några persiska områden vid kusten. Officerarna var engelsmän stationerade i Indien. Indiska märken kunde användas av truppstyrkorna där de var förlagda utef-

ter den persiska kusten. Flertalet soldater föredrog att låta mottagaren betala, vilket var tillåtet. Då fanns inga frimärken på försändelsen utan endast en notering om hur stor summa mottagaren skulle betala. Totalt räknar man med att ett 40-tal försändelser finns bevarade, varav det stora flertalet är frimärkslösa.

De alltmer utvecklade handelsförbindelserna mellan Indien/England och södra Persien ledde till att det redan 1857 öppnades ett provisoriskt indiskt postkontor, Indian Postal Agency, i hamnstaden Bushehr (Bushire). Det erhöll år 1864 permanent status (Indian Post Office). Under de kommande årtiondena öppnades ytterligare indiska postkontor i Bandar Abbas, Linga och Djask, parallellt med att man öppnade indiska postkontor i Mesopotamien, Bahrein etc. Dessa postförbindelser ansågs så

Brev från år 1868 med destination Bombay.

viktiga för att kunna etablera och utveckla de engelska handelsintressena, att man från engelsk sida ej brydde sig om den persiska regeringens ogillande av dylika postkontor. Man försvarade denna handling med att Persien inte självt ännu hade något fungerande postväsende.

De ryska handelsförbindelserna hade parallellt med de engelska i södern utvecklats i de norra delarna av Persien. De tidigare fredsfördragen hade klart och tydligt reglerat de olika handelskoncessioner som ryssarna tillskansat sig. Bland annat fick Ryssland etablera ett konsulat i Tabriz. Det har på senare tid framkommit att detta konsulat också var behjälpligt med postförbindelser mellan i första hand ryska handelsmän eller bolag som idkade handel med Persien. Man tror att det redan på 1840- och 1850-talen hade öppnats någon form av postkontor i konsulatets regi. Det finns bevarade brev inkomna från Ryssland till Persien åtminstone så tidigt som 1858. Mellan åren 1867 och 1877 finns tre brev bevarade från Persien som gått genom ryska konsulatet. Dessa brev har ryska frimärken och en rektangulär stämpel som på ryska anger "TAVRIS" plus datum och år. Anledningen till att man inte har kunnat hitta något ryskt brev från tiden efter 1877 kan vara att det persiska postväsendet hade etablerats i modern form år 1875 och att Persien under år 1877 hade anslutit sig till Världspostunionen, UPU. All postgång från norra Persien till Europa transiterades via Ryssland och det fanns alltså ingen uppenbar anledning för ryssarna att längre behålla sitt ryska postkontor i Tabriz, som med all säkerhet sågs med oblida ögon av den persiska regeringen.

Redan 1851 genomförde den unge reformvänlige premiärministern Amir Kabir en organiserad statlig postgång kallad "kapars". Servicen leasades ut till högstbjudande. Man vet idag nästan ingenting om hur denna post utvecklades, då bevarade

brev från denna tid inte har några som helst noteringar eller markeringar. Med tanke på att Amir Kabir senare avsattes och miste livet och att dennes många reformer avstannade kan man misstänka att den postala servicen gick samma öde till mötes.

Senare ville Shah Naser-ad-Din (r. 1848–1896) försöka införa en modernisering av postväsendet. Han lät trycka frimärken lokalt med lejon i fyra valörer. Det finns inga belägg för att dessa märken verkligen kom att behandlas postalt. Det fanns ingen postorganisation och dessutom hade man inte infört stämpeln. Det gick alltså ej att kontrollera om ett märke hade använts en eller flera gånger. Av vissa arkiv och brev från gästande utlänningar kan man utläsa att det möjligen fanns försök från slutet av 1869 och något år framåt att använda sig av dessa i persernas tycke synnerligen vackra märken. Dessa är idag internationellt eftertraktade märken. Vad man dock vet är att perserna gärna dekorerade sina brev till varandra med att bifoga dessa märken inuti breven, vilka sedan befordrades inom Teheran med någon betjänt!

År 1873 genomförde Shah Naser-ad-Din sitt första av tre besök i olika länder i Europa. Det hade föregåtts av livliga diskussioner i Teheran där det konservativa prästerskapet, mullorna, var emot ett besök som kunde påverka shahen "negativt" med västerländska idéer. Han blev dock mycket imponerad av det framåtskridande som han fick se, såsom järnväg, fungerande postgång m.m. Under besöket fick shahen erbjudande om hjälp av den österrikiska staten för att reorganisera det persiska postväsendet efter europeisk modell. Shahen accepterade detta och i slutet av 1874 anlände Gustaf von Riederer med assistent från den österrikiska postförvaltningen. De hade också med sig en riktig stämpel. Man satte genast igång med att trycka nya lejonmärken samt att bygga upp ett helt nytt postväsende. Man använde sig av samma klichéer fast med en del

Brev sänt via det ryska konsulatets postkontor i Tabriz till Tiflis i Ryssland med dateringar efter den julianska kalendern.

förändringar. Yngre "utbildade" perser anställdes för att läras upp i hanterandet av olika posttjänster. Första postrutten var mellan Teheran och Schimeran, strax utanför den plats där shahen hade sitt residens och där bl.a. de utländska beskickningarna fanns.

I mitten av 1877 blev Persien medlem i Världspostunionen. Innan dess var de persiska märkena ej gångbara utomlands, utan avsändaren av brev till utlandet fick betala det nödvändi-

År 1873 besökte Persiens Shah Naser-ad-Din för första gången Europa och den kristna världen. En av de större tillställningarna till shahens ära arrangerades av "The Corporation of the City of London and the Lord Mayor" den 20 juni. Som vanligt vid dylika officiella evenemang trycktes det upp inbjudningskort, stora och mycket dekorativa.

ga persiska portot på 5 chahis till gränsen och sätta på ryska märken för 7 kopek, så att brevet skulle befordras genom Ryssland och eventuellt vidare. Dessa ryska märken fanns att köpa på de större persiska postkontoren. Endast ett 10-tal brev med en kombination av persiska och ryska märken finns bevarade varav fyra har märken ur den andra lejonserien som utkom 1875.

År 1881 genomförde shahen sitt andra besök i Europa. Där blev han så förtjust i framför allt fransk kultur, att han beslöt att "fransicera" Persien. Bland annat ändrades myntslaget från

Paketavi med lejonfrimärken avsänt 1876 från Yezd till Teheran.

Ett "kombibrev" med persiskt och ryskt frimärke från 1877.

chahi och *kran* till *centime* och *franc*! Befolkningen och särskilt det muslimska prästerskapet, som alltid haft en mycket dominant roll i det persiska politiska livet, kunde inte finna minsta förståelse för dylika reformer som i flera fall ansågs vara mot religionen. Efter bara två år avskaffades "reformen" och nya frimärken med det ursprungliga myntslaget trycktes upp, samtidigt som "franc"-frimärken övertrycktes.

Frimärke med porto angivet i både persiska chahis och franska centimes, på brev till "Amrika".

Under åren 1898–1902 "leasades" postverket ut till högstbjudande på ett år i taget. Det gällde alltså att på denna korta tid "grabba" åt sig så mycket som möjligt av postintäkterna. För att den nye leasaren skulle kunna ha ordning på räkenskaperna och för att undvika missbruk lät denne omedelbart återkalla samtliga cirkulerande frimärken från provinspoststationerna. Sedan påsattes frimärkena någon form av kontrollstämpel innan de sändes tillbaka ut till provinserna.

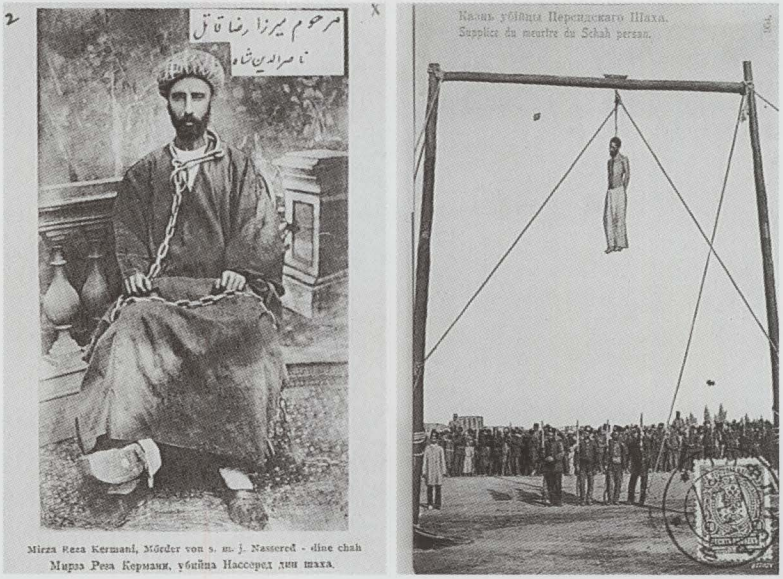

Shah Naser-ad-Din mördas 1896. Hans baneman hängs och han efterträds på tronen av Muzaffar-ad-Din.

I november 1903 införde regeringen kontroll på vykort i form av en censuravgift. Detta gjordes främst i syfte att blidka religiösa grupper i samhället som kraftigt hade protesterat mot inflödet av pornografiska vykort – med motiv som "naken berberdanserska", "svart slavinna från negerkusten" och liknande. Dessa kort var av franskt ursprung och var ganska vanliga under 1900-talets första decennium. Man hittar än i dag med lätthet liknande gamla vykort hos samlare och vykortssäljare! Huvudpostkontoret i Teheran fick till uppgift att kontrollera och även sälja godkända motiv på vykort. Ett 2-chahis frimärke användes som kontrollavgift för varje vykort, vilket därpå fick en speciellt för ändamålet tillverkad fiskal stämpel. Porto tillkom. Denna "censuravgift" godkändes naturligtvis ej av UPU och avskaffades 1908.

Postkort med "censurstämpel" (överst till vänster); 2 chahis utöver portot.

"Västerländska" idéer om demokrati etc. kom att påverka även Persien. Alltfler grupper i det persiska samhället önskade avskaffa enväldet. Efter påtryckningar beslöt Shah Muzaffar-ad-Din (r. 1896–1907) att införa en konstitutionell författning, och ett parlament, "madjlis", inrättades 1906. Shahen dog i början av 1907. Den nye shahen, Muhammed Ali, var mycket konservativ och illa tåld av folket. Han ville beskära parlamentets makt. Oroligheter utbröt. Shahen lämnade Teheran med stöd av sina ryskt utbildade kosacktrupper, vilka leddes av ryska officerare. Allmän anarki utbröt i stora delar av Persien. Shahen flydde till den ryska ambassaden, och nationalisterna förklarade shahen avsatt. Denne bosatte sig i Ryssland. Han ersattes av den blott 13-årige Ahmed Mirza. Dessförinnan, i juli 1907, hade den engelsk-ryska ententen avslutats med Persiens uppdelning i en rysk, en engelsk och en neutral intressesfär.

De revolutionära krafter som satts i rörelse i landet påverkade även frimärksutgivningen. Det ligger i sakens natur att varje politisk rörelse som tillförskaffar sig territorium gärna vill visa omvärden och inte minst centralregeringen att man är sin egen herre. När således guvernören av provinsen Lar i södra Persien 1908 meddelade centralregeringen att han ej ville ha med den att göra, lät han också trycka en serie om fem märken på ett synnerligen rudimentärt sätt. På papper inköpt lokalt i basaren trycktes dessa märken upp. Då postgången var ringa och då "friheten" inte blev särskilt långvarig, är det inte underligt att endast sju brev och brevfragment finns bevarade. I den filatelistiska världen är det för övrigt mycket ovanligt med rebellfrimärken som använts postalt, utom möjligen i Kina.

Fram till 1908 kunde man från Persien ej skicka paket utomlands trots att det inom UPU var mycket vanligt för övriga delar av världen. En belgisk postdirektör, Molitor, hade nu anställts. En av hans första åtgärder blev därför att på försök införa posttjänsten "paket till utlandet". För det ändamålet trycktes speciella formulär upp med UPU-emblem. Frimärken som användes skulle sedan vid gränsen påtecknas en speciell stämpel "Colix Posteaux". Det finns förutom fragment endast ca 10 hela och använda formulär bevarade.

Ryska trupper besatte i början av år 1912 de nordvästra delarna av Persien. För att destabilisera ekonomin i provinsen lät trupperna plundra huvudpostkontoret i Tabriz på alla dess märken, som bestod av Ahmed Shah-utgåvan från 1911. Meningen var att sälja vidare till basarköpmännen till lägre värde än det nominella. Provinsens postdirektör lät emellertid blixtsnabbt återkalla alla cirkulerande märken från provinspostkontoren och lät övertrycka dem med ordet "officiel" på franska samt på farsi. Därefter skickades märkena tillbaka ut till postkontoren med sträng befallning om att endast märken

Persiska "rebellfrimärken" utgivna 1908 i Lar.

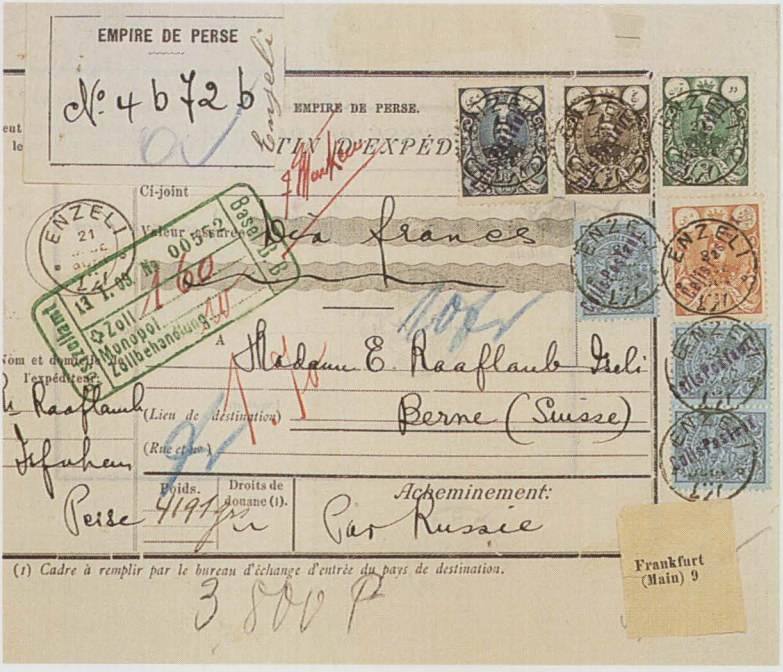

Paketavi från Islahare till Bern med "Colix Postaux"-stämpel och avstämpling vid gränsstationen Enzeli.

med påtrycket fick säljas samt användas för postbefordran. Ryssarna åkte på en s.k. "blåsning"!

Brodern till den år 1909 avsatte Muhammed Ali Shah lyckades med rysk hjälp besätta delar av Kurdistan i västra Persien i april 1912. Syftet var att försöka få Muhammed Ali återinsatt på tronen. Under den korta tid som brodern besatte staden Senneh, lät man där stämpla över Ahmed Shah-märkena med en rektangulär stämpel med texten "El Sultan Muhammed Ali Shah Qajar" på farsi. När post med dessa märken sedan anlände till provinshuvudstaden Hamadan, vägrade postmästaren där att vidarebefordra breven. I stället avsände han ett telegram till sina överordnade i Teheran för att höra hur han skulle förfara. Postmästaren blev beordrad att obönhörligen återsända breven till Senneh, dock först efter att ha gjort följande påskrift på farsi med anilinpenna: "Enligt instruktion nr 6277

Azerbaidjanskt brev från 1913/1914 med övertrycket "officiel".

Brev från Senneh år 1912 med överstämplat Ahmed Shah-märke.

daterad 'den första Sour' per telegraf från överpostdirektören kan brev med påtrycket 'El Sultan....' ej accepteras. Vi returnerar därför detta brev till avsändarorten. Den andra Sour.", signerad "Hamadan Post Office".

På grund av de för rån och överfall utsatta landtransporterna, särskilt i södra Persien där engelsmännens handel hade sjunkit kraftigt, kom Ryssland och England överens om att tvinga den persiska regeringen att göra något åt detta. Det gällde att få stopp på stråtröveriet som utfördes antingen av enskilda banditledare eller ibland som "sport" av vissa stammar eller klanhövdingar. De senare var ofta ofarliga i så måtto att någon blodspillan sällan kom till stånd – under förutsättning att karavanen ej gjorde motstånd naturligtvis! Då den persiska regeringen inte hade vare sig utbildat manskap eller medel att

klara av stråtröveriet begärde regeringen att i stället få vända sig till någon annan av England och Ryssland godkänd makt som mot ersättning kunde hjälpa till att bygga upp en gendarmerikår. Efter godkännande tillfrågades först Italien, som dock avböjde. Därefter vände sig perserna till den svenska regeringen, som efter konsultationer med såväl de engelska som ryska regeringarna tillstyrkte denna begäran. Ett 40-tal svenska officerare och manskap erhöll tjänstledigt för att gå i persisk sold; veterligen var detta första gången i svensk modern historia som aktiva soldater fått tjänstledigt för att tjäna under ett annat land. Ledare för projektet blev major, sedermera general Harald Hjalmarson, far till förre högerledaren Jarl Hjalmarson. När gendarmeriet var som störst, under 1914, bestod det av ca 7 000 man och 3 000 hästar samt vapen!

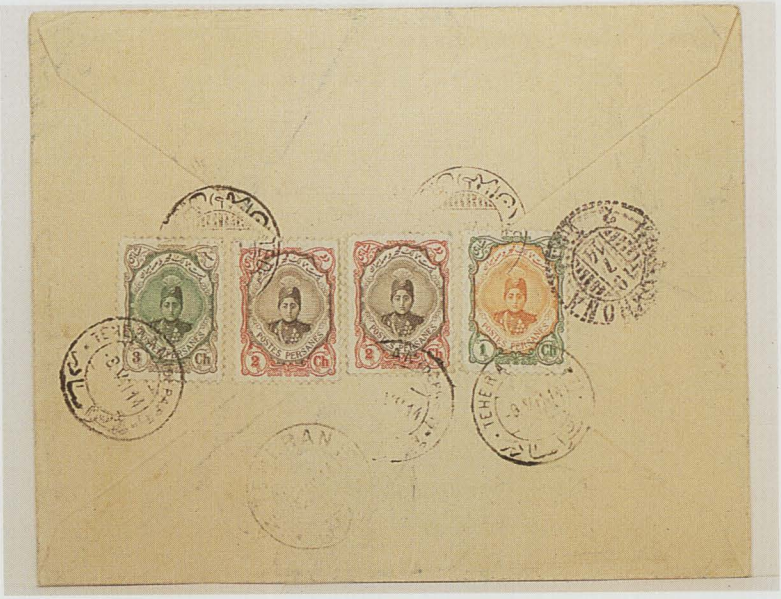

Brev från en medlem av det svenska gendarmeriet i Persien 1914.

Svenskarna och deras gendarmeri blev åtskilliga gånger indragna i olika skärmytslingar och några ur manskapet dog. Politiskt kom svenskarna med tiden i kläm mellan stormaktsintressena och hela äventyret slutade med att de anklagades för tyskvänlighet under 1914–1915, dvs. under upptakten till första världskriget, och deras kontrakt förnyades inte.

De kommersiella banden mellan Ryssland och Persien hade blivit allt livligare. Detta visade sig inte minst i trafiken på Kaspiska havet, där ett antal ryska båtbolag trafikerade de persiska hamnarna. Ett flertal bolag var också behjälpliga med postgången. Den viktigaste rutten utan jämförelse var den mellan Baku och Enzeli, eftersom också mycket post mellan Persien och övriga världen skeppades, i förseglade postsäckar, via denna sträcka. Båtbolaget par préférence var "Caucasus and Mercury Steamshipping Line". För sådant som postades ombord på deras fartyg användes under åren 1912–1916 speciella ångbåtsstämplar, vilka nästan uteslutande återfinnes på

Persisk försändelse från 1914 med "paquebot"- och rysk båtstämpel.

Brev med turkisk censurstämpel från första världskriget.

ryska försändelser till Persien. Dessa är mycket eftersökta bland samlare. Av persiska försändelser på ryska båtar till Baku med rysk båtstämpel är endast tre kända.

Under första världskriget invaderades Persien av infiltratörer och trupper från Ryssland, England, Turkiet (Osmanska riket) och Tyskland. Tidvis ockuperades stora delar av Persien och en hel del strider ägde rum. Ockupationstrupperna censurerade ofta post till och från sina områden, och det finns därför en hel del censurstämplar för finsmakaren. Särskilt de turkiska är mycket ovanliga.

År 1918, efter Oktoberrevolutionen och kommunisternas maktövertagande, blev de ryska provinserna i Kaukasus uppdelade i autonoma republiker. Armenien, Georgien och Azerbaidjan bildade efter en tid en federation under namnet Transkaukasiska Federala Republiken, som i sin tur snart därefter splittrades upp dels på grund av tysk-turkiska miltära påtryck-

ningar dels för att federationens etniska sammansättning inte gick ihop. Detta ledde till oro för att centralmakterna skulle lyckas ta sig fram till Baku, huvudstaden i Azerbaidjan, och lägga beslag på i stort sett all världens då kända oljetillgångar. Förutom att vitryska trupper visade ett starkt intresse för Baku, satte också engelsmännen in en armé som utgick från Mesopotamien under ledning av general L.C. Dunsterville. Den kom därför att kallas för Dunsterforce. Dunsterville som länge hade tjänstgjort i Indien är förebilden till Stalky i Kiplings roman *Stalky and Company*.

Dunsterforce tågade genom nordvästra Persien till den kaspiska hamnstaden Enzeli, varifrån man ledde kampanjen mot Baku. Under denna operation hade man egen postcensur. Operationen slutade inte bättre än att engelsmännen led ett svidande nederlag i Baku och tvingades retirera till Persien. Deras trupper omorganiserades under ny ledning och kom nu att kallas för North Persian Force, Norperforce, som i sin tur organiserade egen postcensur.

Under tiden som republiken Azerbaidjan var fri och fram till april 1920, då landet återigen ockuperades av ryska trupper som upprättade en bolsjevikregering, hade den persiska regeringen utverkat tillstånd för sitt konsulat i Baku att ha ett eget postkontor för post till Persien. Försändelser dit frankerades med persiska märken och stämplades med en för ändamålet specialkomponerad större circulär stämpel där det stod "Postes Consulaires Persanes, Bacou". Alla försändelser skickades sedan i förseglade postsäckar som konsulatpost till Enzeli, där det persiska postverket öppnade säckarna för att distribuera försändelserna på sedvanligt sätt. Denna persiska poststation är den hitintills enda kända utanför landets gränser (om man bortser från de persiska FN-kontingenternas egna posttjänster vid stationeringsorten).

Den ryska bolsjevismen fick återverkningar även i Persien, och ett flertal vänsterinriktade rörelser uppstod lite här och var i landet. Den politiskt viktigaste och för den persiska regimen farligaste rörelsen uppstod i provinsen Gilan nära Kaspiska havet. Den leddes av den karismatiske nationalisten Mirza Khan. Hans rörelse blev alltmer influerad av bolsjevismen och den hjälp som han fick från den nya sovjetstaten. Upproret varade i flera år. Några månader innan den kollapsade 1920, gavs egna frimärken ut. Det finns endast två brev med dessa frimärken bevarade.

Shahens ställning blev alltmer försvagad. Såväl starka nationalistiskt inriktade rörelser som ville kasta av sig det utländs-

Brev från Transkaukasiska Republiken via det persiska konsulatet i Baku till Persien.

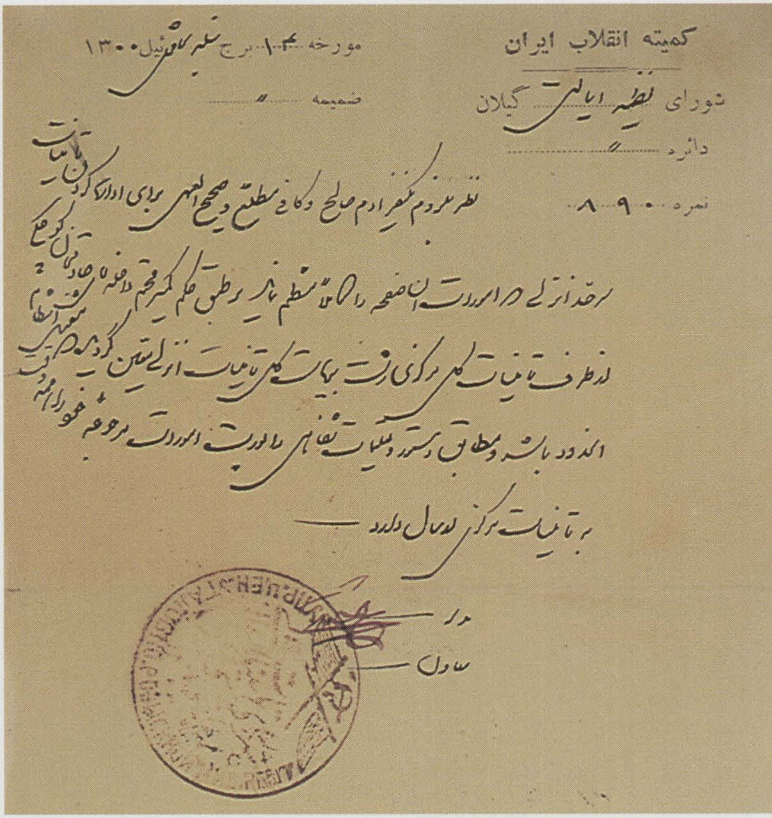

کمیته انقلاب ایران

مورخه ۱۴ برج سنبله [illegible] ئیل ۱۳۰۰

شورای نظمیه ایالتی گیلان

ضمیمه

دائره

نمره ۸۹۰

نظر بمردم [illegible] آدم صالح و کافی مطلع و صحیح العمل برای اداره کردن تأمینات سرحد انزلی در امورات این صفحه را کاملاً منظم نماید بر طبق حکم کمیسر محترم داخله [illegible] از طرف تأمینات کلی مرکزی رشت بریاست کل تأمینات انزلی تعیین گردیده [illegible] باشد و مطابق دستور و تعلیمات تقاضای مأموریت امورات مرجوعه خود را انجام [illegible]

به تأمینات مرکزی ارسال دارد

مدیر

معاون

ka oket som vänsterinriktade rörelser framträdde. De av ryska officerare utbildade kosacktrupperna hade en kraftfull ledare i Reza Khan, som hade arbetat sig upp från en underofficersställning. Efter att ha tagit makten över kosacktrupperna genomförde han i allians med nationalisterna en statskupp den 21 februari 1921 och gjorde sig till krigsminister. Shahen for till Frankrike 1923 för att aldrig återkomma. Denna statskupp satte sina spår även filatelistiskt genom att rester av den år 1915 utgivna kröningsserien övertrycktes med "21 februari 1921".

Shah Ahmed Mirza, den siste av qajardynastin, avsattes år 1925 och Reza Khan blev Persiens nye shah under namnet Reza Pahlavi. Filatelistiskt visade sig detta i att en fiskal serie övertrycktes på farsi i oktober med ordalydelsen "den provisoriska Pahlaviregeringen 31 oktober 1925". Då det inte på franska framgick att märkena var från Persien, förbjöds de efter endast tre dagar av UPU att användas på försändelser till utlandet.

Bristen på frimärken ledde till att postverket fick använda indragna frimärken med bild av Shah Ahmed Mirza. Naturligtvis lät sig detta inte göras med mindre än att man måste dölja dennes ansikte. Ute i provinserna gjordes detta för det mesta på ett rudimentärt sätt med hjälp av en korkstämpel som kunde vara rund, fyrkantig eller av annat utseende. Snart därefter kunde detta ersättas med maskinellt övertryckta märken som Teheran distribuerade till provinserna. Den första utgåvan av frimärken med den nya shahens porträtt kom 1926.

Med Shah Reza Pahlavi på påfågelstronen är den persiska posthistorien, med något undantag, inte lika intressant längre. Ett skäl till detta är att Reza Shah fick viss ordning på landet

Vidstående sida: "Gilan"-brev från 1920, då provinsen kontrollerades av nationalisten Mirza Khan och en kort tid hade egna frimärken.

Postavi från Teheran till Kermanshah med övertryckt datum 26 V 1921.

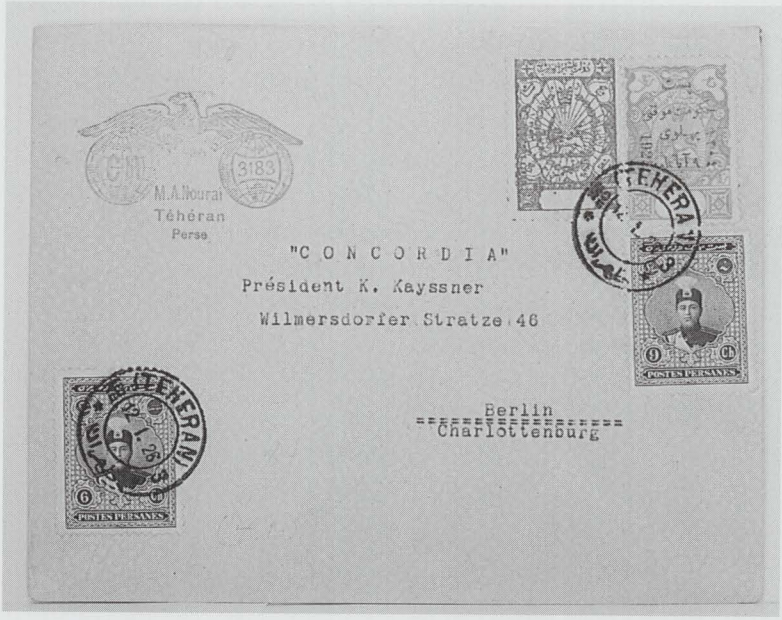

Brev från 1925 med märken från såväl Qajar-tiden som den nya Pahlavi-epoken.

och att det under dennes och hans sons regeringsår inte var fullt lika kaotiskt i Persien som det hade varit tidigare. Det var för övrigt Reza Shah som år 1935 döpte om landet till Iran, det ursprungliga namn som iranierna alltid själva använt.

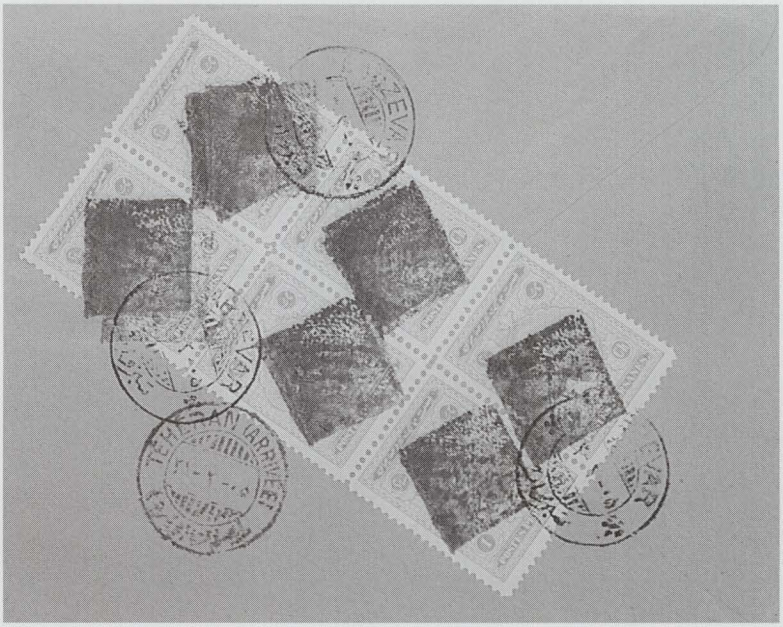

Ett "korkbrev" från 1926 med den avsatte Shah Ahmed Mirzas bild överskuggad.

Abstract

Persian Postal History

The article deals with the postal development in Persia (Iran) from the 19th century to the end of the Qajar dynasty in 1925. The author brings to light important historical events in Persia whenever these have an impact on its postal history. To be able to introduce a subject such as postal history, which probably only a few of the readers of this journal have ever come across, the author is taking the liberty of showing both postal items of significant interest and non-postal history items such as pictures and picture postcards. Thus the subject becomes more vivid and – hopefully – more interesting. The article is primarily based on the author's contribution entitled "Persian Postal History" to the World Philatelic Exhibition held in Istanbul in the autumn of 1996.

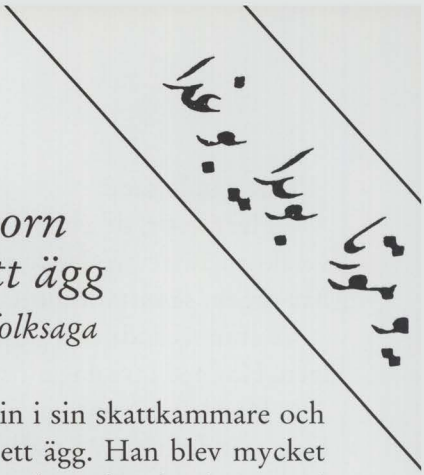

Ett vetekorn stort som ett ägg

Azerbaidjansk folksaga

Det var en gång en kung som gick in i sin skattkammare och där hittade ett vetekorn stort som ett ägg. Han blev mycket förvånad och tänkte: ”Ett sådant vetekorn har jag inte sett i hela mitt liv.” Kungen tog vetekornet och gick till sina rådgivare. Han kallade männen till sig och frågade: ”Var kan man ha odlat ett så stort vetekorn?” Ingen kunde svara på kungens fråga. Till slut vände sig kungen till vesiren och sade:

– Jag ger dig i uppgift att utröna hemligheten med detta vetekorn.

Vesiren sade:

Ers majestät, må hälsan stå Er bi, hur skall jag kunna göra det?

Kungen sade:

– Och du kallar dig vesir! Det där är inte mitt problem. Jag ger dig en frist på fyrtio dagar. Om du då inte har kommit på denna hemlighet, låter jag halshugga dig.

Vesiren kunde inte göra annat än foga sig i detta. Han gick hem till sig, tog farväl av hustru och barn, satte sig upp på sin häst och gav sig av. Den stackars vesiren visste inte vart han skulle ta vägen, och ingen hade han att lätta sitt hjärta för. Han färdades fram över stock och sten, i dagar och nätter, under solens och månens sken. Långt om länge kom han så till en vägkorsning. Där fick han syn på en helig gammal man som satt på en sten vid vägkanten. Vesiren hälsade vördnadsfullt. Han steg av hästen och bytte några ord med den gamle. Till slut berättade han om sitt bekymmer.

Den gamle sade:

– Herr vesir, de enda som kan veta hemligheten med detta vetekorn är tre bröder som bor i staden den-och-den. Följ den här vägen, så hittar du dit.

Vesiren tackade den gamle varmt och satte sig upp på hästen igen. Han red i tre dagar och tre nätter och kom så fram till staden. Han letade runt och fann till sist den yngste broderns hus. Han ställde hästen i stallet och gick direkt därifrån bort till huset. Han knackade på och en kvinna kom ut. Så fort kvinnan såg vesiren, började hon svära och gorma:

– Man får då aldrig vara i fred. Min man är inte karl nog att komma ut och klå upp dig. För hit kommer ingen i goda avsikter.

Vesiren sade:

– Kära syster, du vet inte vem jag är och varför jag har kommit. Innan jag hunnit öppna munnen, börjar du svära och gorma. Säg mig nu, är din man hemma? Jag har ett ärende till honom.

Muttrande tog kvinnan vesiren med sig in till mannen. Vesiren såg en krokig gammal man sitta där inne. Han hälsade. Sedan lade han fram sitt bekymmer och sade: ”Jag är vesiren den-och-den. När kungen en dag var i sin skattkammare, hittade han ett vetekorn stort som ett ägg. Han befallde mig att finna ut hemligheten med detta vetekorn. Om jag inte kommer på den inom fyrtio dagar, låter han halshugga mig. Om du vet något, tala då om det för mig.

Den gamle sade:

– Herr vesir, om detta vet jag ingenting. Men där-och-där har jag en äldre bror. Om någon vet, så är det han. Gå till honom.

Vesiren tackade för sig och gav sig åter iväg. Han letade länge och väl och fann den andre broderns hus. Han knackade

på. Den kvinna som den här gången kom till dörren for ut i sådana otidigheter mot vesiren, att denne ångrade att han kommit. Med den största självbehärskning sade vesiren:

– Kära syster, jag behöver få träffa din man.

Kvinnan svarade:

– Fan ta honom, och dig med. Men kom då, så får jag se vad du tänker göra med honom.

Vesiren gick in i huset. Där låg en kraftlös gammal man nedbäddad, utan tänder och med ett stort vitt skägg som räckte honom ända ned till knäna. Vesiren hälsade och framförde sitt ärende. Den gamle svarade med darrig röst:

– Så sant jag lever, hemligheten med detta vetekorn känner jag inte till. I det-och-det huset bor en äldre bror till mig. Om någon vet, så är det han.

Åter igen tackade vesiren för sig, tog farväl av den gamle och gav sig av för att leta upp denne äldre broder. Under färden tänkte vesiren att, om den yngste brodern och mellanbrodern var så här gamla, hur skulle då den äldste brodern inte vara. Han skulle nog inte kunna tala alls.

Vesiren var till slut framme vid den äldste broderns hus. Han knackade på. En kvinna kom och öppnade. Vesiren antog att denna kvinna säkert skulle behandla honom ännu sämre än de andra. Men – hör och häpna – det blev precis tvärtom. Kvinnan sade mycket hövligt:

– Broder, vem söker du?

Vesiren svarade:

– Jag skulle vilja tala med din man.

Kvinnan sade:

– Han är inte hemma. Han har gått till marknaden. Slå dig ned och vänta. Han kommer när som helst.

Vesiren gick in och satte sig. Kvinnan skickade in sina söner och uppmanade dem att prata med vesiren tills deras far kom

hem. Själv ställde hon in te och bröd till gästen. Vesiren var mycket glad över den gästfrihet som han nu mötte. Efter en liten stund kom det in en ståtlig ung man som hälsade och sade:

– Kära gäst, vad kan jag stå till tjänst med?

Vesiren sade:

– Tack, men jag har inget ärende att dryfta med dig, unge man. Jag behöver få träffa den äldste brodern till de-och-de två gamla männen.

Den unge mannen sade:

– Det är jag, det.

Vesiren sade med tvivel i rösten:

– Det kan jag då inte tro! Hur kan det vara möjligt att dina yngre bröder ligger sängbundna och inte kan resa sig upp på grund av sina höga ålder, medan du själv, den äldste brodern, promenerar omkring på gator och torg och ser ut som en man på tjugofem. Vad kan det bero på?

– Den andre svarade:

– Herr vesir, vad såg ni, när ni knackade på hos mina yngre bröder?

Vesiren:

– Hos båda två var det deras hustrur som kom och öppnade. Å, så de svor åt mig! Ja, det ska du veta, de svor så att det osade om det.

Den andre frågade igen:

– Vad såg du, när du kom hem till mig?

Vesiren:

– Din hustru kom och öppnade. Hon var mycket vänlig mot mig och bad mig stiga på. Hon skickade in sina barn, så att jag skulle ha någon att prata med, och hon bjöd mig på te och bröd.

Den andre sade:

– Herr vesir, det som fått mina yngre bröder att åldras i förtid är deras hustrurs gnäll och oförskämdheter. Om de nu far ut i sådana ordalag mot någon de inte känner, vad gör de då inte mot sina äkta män där hemma? Orsaken till att jag hållit mig så ung är min hustrus milda och behagliga sätt. Fram till denna dag har jag inte hört ett ont ord från hennes läppar. Även när jag kommer hem med bara ett stycke torrt bröd, tar hon emot mig med ett leende, och när jag har det tungt, delar hon bekymren med mig. Det är därför som jag blir yngre för var dag som går.

Efter att ha fått höra detta lade vesiren fram sitt eget ärende:

– Kungen hittade i sin skattkammare ett vetekorn stort som ett ägg och beordrade mig att ta reda på hur vetekornet kunnat bli så stort. Jag måste ha ett svar inom fyrtio dagar, annars låter han halshugga mig. Man har sagt mig att det bara är du som kan veta något om detta. Om du vet något, bönfaller jag dig att tala om hemligheten för mig.

Den andre sade:

– Herr vesir, här i vår by fanns en gång en man som hade ärvt en åkerlapp efter sin far. Men så blev han utblottad och sålde åkern till en annan. En dag då den nye ägaren gick och plöjde, hittade denne sju krukor med guld. Han täckte över krukorna med jord igen, gick genast till den som sålt honom åkern och sade:

– Broder, när jag gick och plöjde på den åker som du har sålt till mig, hittade jag sju krukor med guld. Kom och hämta guldet.

Han som hade sålt åkern sade:

– Guldet är inte mitt. Det var bestämt åt dig. Om det hade varit mitt, skulle jag ha hittat det, när jag sådde. Jag har ju sålt åkern till dig, och det som kommer upp ur den är nu ditt.

– Den nye ägaren sade:

– Åkern var ju din, och därför är också guldet ditt. Kom och hämta det.

Ingen av dem ville göra anspråk på guldet, och de började träta så mycket, att de fick gå till domaren och be honom om råd. Denne frågade:

– Låt mig se, har ni barn?

Den ene svarade:

– Jag har en son på femton år.

Den andre svarade:

– Och jag har en dotter som är femton år.

Då sade domaren:

– Så bra! Jag förmäler din dotter med hans son. Så ger ni dem guldet. De båda männen gick med på domarens förslag.

Till följd av dessa båda mäns godhet och osjälviskhet blev de vetekorn som såddes i jorden det året stora som ägg. Vetekornet som kungen hittade kommer från just den sådden.

Vesiren uttryckte sin stora tacksamhet över att ha fått veta hemligheten med vetekornet. Sedan gav han sig av och reste tillbaka till sin egen stad. Han berättade för kungen vad han hade fått höra, och kungen gav honom *hil'at*, äremanteln.

Tre äpplen faller ned från himlen. Ett är till den som berättade sagan, det andra till dem som lyssnade och det tredje till alla goda människor.

Det azerbaidjanska originalets titel: Yumurta boyda buğda
Övers. Sevgin İldeniz och Birgit N. Schlyter

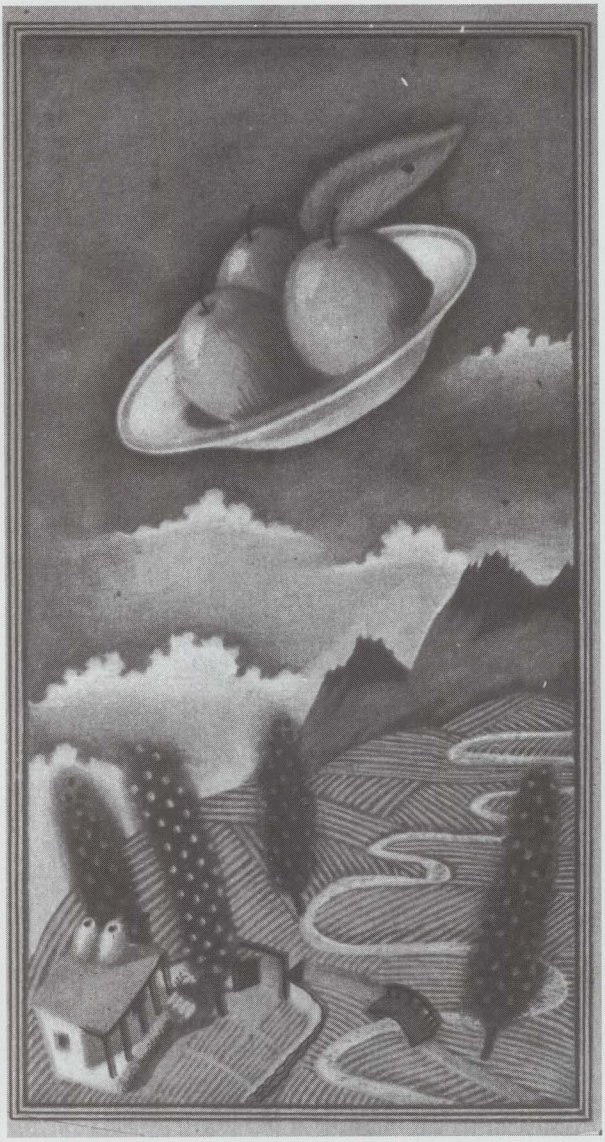

Ur boken Azərbaycan nağılları
("Azerbaidjanska sagor"), Baku 1985.

Recensioner

Bente Kiilerich och Hjalmar Torp, ***Bilder og billedbruk i Bysants: trekk av tusen års kunsthistorie*** (Cappelens kunstfaglige bibliotek). Grøndahl Dreyer, Oslo 1998. 374 sid. inkl. illustrationer i färg och svartvitt.

Detta arbete ser jag som en efterlängtad och högt kvalificerad introduktion till den bysantinska konsten. Det är i sanning inte mycket som finns skrivet på något skandinaviskt språk, framför allt inte ett arbete som både ger de stora linjerna och pekar på belysande detaljer. Bokens utsökta och rika bildmaterial har till stor del fotograferats av författarna själva. Hur bar de sig åt i Mistras mörka och trånga kyrkor och kloster? Man kan bara beundra.

Ordet "bilder" i bokens titel är ämnat att omfatta alla slags visuella intryck; även arkitektur ses som bild. Bysantinarna betonade starkt bilders konstnärliga och estetiska aspekter. Man får då komma ihåg att det stora flertalet bilder var religiösa eller skapade för hovets propaganda och inte primärt tänkta för en konstmarknad. Det är alltså främst den världsliga och andliga maktens konst som analyseras. Det fanns dock bilder med genuin vardagskaraktär alltifrån 500-talet och framåt – i golvmosaiker och väggmålningar. Mycket har gått förlorat men speglas å andra sidan i den litterära bildåtergivningen, *ekfrasen*, vars roll är stor.

I det fint undervisande avsnittet "Forord – som også er innledning" betonas att den bysantinska konsten är en "europeisk" konst. Det var nämligen den enda konst mellan öst och väst som levandehöll den grekiska humanismens anda, förutsättningen för den europeiska värderingen av människan och hennes villkor. Så följer i detta inledande kapitel en presentation av Thessaloniki som inkörsporten till den bysantinska konsten, sedan huvudstaden Konstantinopel med Hagia Sophia som självklart centrum och slutligen, som "bysantinsk epilog", Mistra – klosterstaden på höjden över Eurotasdalen.

I kapitlet "Bysantinsk ouvertyre: Thessaloniki" rullar författar-

na ut röda mattan för denna kejsarstad och dess många märkvärdiga, tidiga kyrkor. Vad gäller form och innehåll i den bysantinska kyrkokonsten framstår väggmosaikerna i Hagios Giorgios, dvs. St. Georgs-Rotundan, som den viktigaste förebilden, ja, själva entrén till den bysantinska konsthistorien. Detta förhållande har framför allt Hjalmar Torp ingående och övertygande argumenterat för i sitt numera klassiska arbete *Mosaikkene i St. Georg-Rotundan* (Oslo 1963).

Kapitlet "Hagia Sophia 532–537. Arkitektur som bilde" vill jag utnämna till bokens viktigaste avsnitt. På några få sidor förs läsaren på lärdomslätta vingar in över ett pedagogiskt landskap, där författarna visar oss det gränslösa rummet skapat av Anthemios och Isidoros – och kejsar Justinianus. I stället för solida murar står väggarna genombrutna av arkader och fönster. Resultatet blir en upplösning av det fasta rummet, en upplösning som ytterligare förstärks av det gnistrande färgspelet i marmor och mosaik på väggarna. Det är en dematerialiserad interiör som står i stark kontrast till exteriören. Trots murarnas många och stora ljusöppningar framträder byggnadskroppen med sin absid, strävpelare, valv och kupoler som en tung men plastiskt genomarbetad massa.

Det lyckades arkitekterna att ge Hagia Sophia en andlig dimension helt i samklang med Kristi lära och tidens religiositet. Den visar Kristus som Världens ljus. Kyrkans plan är kvadratisk. Ovan denna välver sig kupolen som en jättelik baldakin, vilken naturligtvis symboliserar himlavalvet. När kupolens inre en gång var täckt med ljusskimrande guldmosaik, tycker Prokopios att kupolen är "som en gullkule (sphaira) som henger ned fra himlen" (sid. 98), och strålglansen bryter fram liksom ur kyrkans inre.

Hagia Sophia är ljusets boning. Sjuhundra år senare skapades i väst av en okänd arkitekt ett likvärdigt motstycke till detta mästerverk: katedralen i Chartres. De upprepade drastiska jämförelserna med monument och skeenden i väst är ett styrkebälte i boken. Det finns fler.

Kapitlet "Senbysantinsk kunst" behandlar det latinska interludiet (1204–1261). Upprättandet av det latinska kejsardömet "Romania" i Konstantinopel år 1204 innebar slutet på den glansfulla mellanby-

santinska perioden. Under belägringen av huvudstaden åren 1203 och 1204 brände korsriddarna hus, plundrade kyrkor och palats, smälte ner guld och silver och samlade stora mängder av värdeföremål – tillräckligt för att fylla tre torn.

1200-talet var ur konstnärlig synvinkel en nedgångsperiod åtminstone vad gäller huvudstaden Konstantinopel. Många konstnärer gick i exil, men fragmentiseringen av Bysans hade börjat tidigare, vid slutet av 1100-talet (Cypern 1185), och ännu värre blev det efter den ödesmättade erövringen av huvudstaden under och efter fjärde korståget år 1204. Angående den efterföljande perioden skriver författarna i avsnittet "Paleologisk renessanse 1261–1453": "I august 1261 holdt Mikael VIII Paleologos sitt inntog i en halvt utbrent, avfolket by. Med paelologene på tronen går Bysants inn i sin siste periode. Politisk, militært og fremfor alt økonomisk, kommer riket seg aldri etter vesteuropeernes plyndring og okkupasjon. Men, tilsynelatende helt uventet, blomstrer kulturlivet upp i en siste, storartet utfoldelse, som etter den regjerende dynasti kalles den "paleologiske renessanse". Den kulturelle sentrum er som tidligare Konstantinopel, men en selvstendig og viktig rolle spiller også andre byer, først og fremst Thessaloniki" (sid. 260).

Var och en som besökt Hagia Sophia minns sannolikt den stora Deesis-mosaiken på övre galleriets södra vägg. Den kan ha tillkommit under Mikael VIII:s restaurering eller någon gång vid början av 1300-talet. På en nästan sex meter bred mosaikpanel flankeras den tronande Kristus av Maria (*Theotokos*) och Johannes (*Prodromos*) i förbön, *deesis*. Även om mosaiken är ovanligt stor, har figurframställningen den lilla ikonens intimitet; i ansiktena har mästarna valt små fint graderade tesserae, som gör det möjligt att modellera formerna med många detaljer och fina nyanser, på samma sätt som i illusionistiskt måleri. Det handlar här alltså helt klart om mosaikmåleri. Maria är utförd med ovanlig känslighet, medan Johannes är framställd med abstrakthet och naturalism, de två motpolerna i den bysantinska konsten. Hela Kristusfigurens uppbyggnad är ett förtrollande spel mellan symmetri och asymmetri, något obestämbart, som om Jesu

dubbla natur visas genom en växelverkan mellan gudomlig perfektion (symmetri) och jordisk ofullkomlighet (asymmetri).

Kapitlet "Bysantinsk epilog – og etter" är finalen på boken och där är illustrationerna ovanligt rika och heltäckande, inte minst då det utmärkta bildmaterialet från Mistra. Tiden är 1300 till omkring 1430. Vid 1370 är vi framme vid den suggestiva bilden av Himmelsfärden i Peribleptoskyrkan, där figurerna svävar i skyn halvt drömskt som de antika viktoriorna utan att med fötterna beröra något fast underlag. Det är en fantasivärld med andeväsen. Helt annorlunda förhåller det sig med bilderna på väggarna i Pantánassakyrkan (Världens härskarinna) vars utsmyckning var klar 1428–30, överdådig såväl i färg som ikonografi. Det är en hel värld som skiljer utsmyckningarna åt i Peribleptos och Pantánassa, trots att de håller sig till samma ikonografi. Den religiösa idealism som genomströmmar bildvärlden i Peribleptos ersätts i Pantánassa med en ny, jordnära realism, en underbar glädje över livet som det levs här och nu. Om orsakerna härtill spekulerar författarna. Var än förklaringen finns, är den livsglada, vardagliga optimismen i Pantánassafresken Intåget i Jerusalem nästan ofattbar med tanke på att turkarna bokstavligt talat stod för dörren. "Inntoget" i Konstantinopel ligger bara 25 år fram i tiden, och sju år senare (1460) blev Mistra självt intaget av sin vanhelgande fiende.

Runt om i världen påbörjades vid sekelskiftet forskning i bysantinsk konstvetenskap. Nu, ett århundrade senare när denna forskning når höjder, har vi i Skandinavien presenterats ett arbete som på ett lysande och smittande sätt orienterar våra studenter och en intresserad allmänhet i detta väldiga och betydelsefulla område. Författarna leder läsaren fram genom tusen års bysantinsk konsthistoria. Drastiska och oförglömliga jämförelser med väst görs och ger oss upplevelser vilka för oss till nya insikter i konstens mysterier. Vi kan bara tacka för denna pionjärgärning av bestående värde. Det är nämligen en fullträff.

Gunilla Åkerström-Hougen

Elisabeth Piltz (utg.), ***Byzantium and Islam in Scandinavia: Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*** (Studies in Mediterranean Archaeology, 126). Paul Åströms förlag, Jonsered 1998. 139 sid. Illustrationer i färg och svartvitt.

I regi av Elisabeth Piltz hölls 1996 ett symposium kring temat "Bysans och islam i Skandinavien" vid Konstvetenskapliga institutionen i Uppsala. Ett drygt tiotal forskare från olika länder medverkade med föredrag, av vilka de flesta nu föreligger tryckta i denna vackert illustrerade volym.

Några kronologiska gränser anges inte, men den period som behandlas är med något undantag vad som i nordiska sammanhang kallas vikingatid och tidig medeltid. Symposiets tema var huvudsakligen arkeologiskt och det är med goda skäl som boken har kommit ut i en arkeologisk skriftserie. Oftast är fynden av de artefakter som utgör spåren av Bysans och islam i Skandinavien isolerade och bortsett från mynten inte särskilt talrika. Spår av egentlig kulturpåverkan saknas och det är strängt taget detta som motiverar greppet att låta Bysans och islam figurera tillsammans. Ett verkligt inflytande på Skandinaviens kultur från dessa två håll skulle snarast ha ställt forskarna inför två skilda frågekomplex, men nu behöver man inte se saken så. För Bysans del kan kanske de senaste årens utgrävningar i Sigtuna komma att ändra bilden. Men än består intrycket av kulturell frånvaro mot en bakgrund av glest utspridda importerade föremål.

Arkeologin spelar alltså huvudrollen här och de författare som anlägger ett annat perspektiv, som historikerna Ralph-Johannes Lilie och Michel Kaplan, har ett mycket fritt förhållande till temat. I Lilies bidrag, "Byzanz und der Islam: Konfrontation oder Koexistenz?", figurerar Skandinavien varken i titel eller text. Som en översikt över relationerna mellan Bysans och dess östra grannar före 1200-talet försvarar artikeln ändå sin plats och ger en klar bild av författarens huvudpoäng; frågan i artikelrubriken bör främst besvaras med "koexistens". Religiös konfrontation möter man i första hand i den pole-

miska teologiska litteraturen. Det verkliga livet – liksom litteraturen i stort – tycks mer ha präglats av fredlig samexistens och ömsesidig förståelse och släktskap, särskilt i förhållande till Västeuropa. Omvänt tycks religionen ha spelat en underordnad roll vid de många militära och politiska konfrontationer som förekom mellan araber och bysantinare.

Kaplans korta men väldokumenterade artikel "L'histoire agraire de Byzance et la Scandinavie" handlar om den roll som skandinaver kan ha spelat i Bysans agrarhistoria, ett område där Kaplan är en internationell auktoritet. Som väntat är utfallet av hans uttömmande genomgång av källorna ytterst magert, vilket han också inledningsvis påtalar. En runinskrift tyder möjligen på att upplänningen Horse förvärvade fast egendom på bysantinsk mark, och det kan möjligen betyda att han kom att spela en agrar roll där. Kaplan nämner också några fall där ordet "väring" uppträder i bysantinska familjenamn på landsbygden, men det är omöjligt att avgöra om och i så fall hur de har relevans i sammanhanget.

I ett av sina egna bidrag, "Byzantium and Islam in Scandinavia", pekar konferensvolymens utgivare Elisabeth Piltz på några spektakulära bysantinska respektive islamiska föremål funna i Sverige, bysantinska ekon i nordiska skriftliga källor, skandinaviska spår i islamiska källor osv. I form av frågor formuleras en rad hypoteser om bl.a. handelskontakter och teknikimport som går långt utöver vad materialet motiverar. Författaren berör också kortfattat skandinavernas roll som köpmän, ett tema som hon utvecklar i bokens längsta bidrag, "Varangian Companies for Long Distance Trade". Utifrån myntfynd, runinskrifter, slaviska och enstaka bysantinska källor görs ett försök att rekonstruera den roll som skandinaviska köpmän på rutten över Novgorod och Kiev spelade i Bysans ekonomiska historia, cirka 975–1070. En lekman på området kan tycka att det sparsamma källmaterialet ibland tolkas alltför optimistiskt. Somliga av de anförda runinskrifterna är öppna för olika tolkningar, och myntfynden medger ingen entydig tolkning i ekonomisk-historiska sammanhang. Inför den kompakta tystnaden från de bysantinska källorna ter

det sig därför överdrivet att påstå t.ex. att i fråga om handeln "Sweden was an important partner for Byzantium" (sid. 86). Mynt behandlas också i två andra bidrag, och då i ett snävare perspektiv: "Cufic Coins in Denmark" av Jørgen S. Jensen och Anne Kromann samt "Islamic Coins Found in Finland" av Tuukka Talvio.

Två bidrag av arkeologer har snarlika titlar men vitt skilda utgångspunkter och resultat: Egil Mikkelsens "Islam and Scandinavia during the Viking Age" och Wladyslav Duczkos "Viking Age Scandinavia and Islam: An Archaeologist's View". Mikkelsen är intresserad av hur import av föremål kan åtföljas av import av idéer. Han anser det troligt att vikingatidens skandinaver lärde känna islam under sina handelsresor och att muslimsk mission i Skandinavien konkurrerade med den kristna. Resonemanget utmynnar i en svårsmält tolkning av några graffiti i form av osofistikerade kors och torshammare på mynt med arabisk skrift; de ges inte bara en religiös eller magisk innebörd utan ses som polemiska markeringar mot islam. Duczkos nyktra framställning förespråkar däremot stor försiktighet vid tolkningen av arkeologiska fynd och bildar så en hälsosam kontrast till flera andra inslag i boken. Rika fynd av islamiska föremål i Skandinavien under 800- och 900-talen har fått vissa forskare att tala om en "islamisk period", vilket antyder att fynden är mycket mer än bara materiella tillskott till den skandinaviska miljön. Men, påpekar Duczko, skandinaverna var främst intresserade av silver. Sannolikt förvärvades silverföremålen mest via mellanhänder, särskilt ryska, inte genom direkta kontakter med kalifatet. Och ingenting i materialet tyder på någon islamisk kulturell påverkan.

Muslimskt religiöst inflytande och frågor med anknytning till detta tas upp av Jan Hjärpe under rubriken "Islam and Scandinavia: The Problem of Religious Influence". Våra källor är länge fattiga på upplysningar kring ämnet, och det är först från 1700-talet som informationen om kontakter med muslimska länder och med islam blir mer konkret. Historien om hur "svenska palatset" i Istanbul kom till genom vad som måste betecknas som försnillning av insamlade medel spelar en viktig roll här. Men en stor del av artikeln handlar

om samtiden; det är ju i samband med sentida muslimska invandrare som rubrikens problem har aktualiserats på allvar.

Två bidrag har litterära ämnen. Gotthard Strohmaiers "Arabische Autoren des Mittelalters über die Nordvölker" handlar till någon del om det som titeln anger men mest om annat, t.ex. arabernas reception av antik grekisk kultur och deras relationer med Bysans. Säregna aspekter på Bysans roll i nordisk litteratur redovisar Ivan Chekalov i sitt bidrag "The Seat of the Eddaic Gods in Byzantium as a Narrative Motif in Saxo's Gesta Danorum". Hos Saxo har Bysans lättat från det historiska underlaget och ungefär som Olympen hamnat mitt emellan den jordiska och den himmelska geografin; det var där Oden regerade och därifrån blev han två gånger utdriven.

Boken avslutas med ytterligare ett bidrag av Elisabeth Piltz: "Byzantine Illuminations in the Kongelige Bibliothek in Copenhagen". Det återger ett föredrag på bysantinistkongressen i Köpenhamn i augusti 1996 och beskriver illuminationer i tre grekiska Köpenhamnshandskrifter: en märklig bild av kung Salomo i en samling gammaltestamentliga texter; helgonvinjetter i ett menologion för november; ett porträtt av Basileios den store i ett urval av hans asketiska skrifter. Artikeln illustreras med bl.a. flera praktfulla färgbilder. Här frågar man sig dock varför tre av dessa färgbilder ägnas åt Theodosios I:s missorium och psaltarhandskriften Paris gr. 139, som båda hör till de oftast avbildade av alla bysantinska föremål, medan de flesta bilderna från de handskrifter som artikeln handlar om är svartvita.

Jan Olof Rosenqvist

Carl Gustaf Kolmodin, ***Johannes Kolmodin i brev och skrifter.*** Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Filologiskt arkiv 41, Stockholm 1999. 139 sid.

Han var där, mitt i händelsernas centrum, då det osmanska riket drog sin sista suck och en ny turkisk nation tog form. Han dansade med prinsessor från sultanens hov, samtidigt som han följde den turkiska frihetskampen på nära håll och försåg svenska UD med ingående rapporter om dess framryckning under Kemal Atatürks ledning. Johannes Axel Kolmodin (1884–1933) var historiker och språkgeni. Mellan åren 1917 och 1931 arbetade han på svenska beskickningen i Konstantinopel/Istanbul, som honorärattaché, dragoman och slutligen förste legationssekreterare. Hans turkiska var förstås utmärkt, och han översatte både till och från det språket, såväl lyrik som fackprosa. Det turkologiska utgjorde å andra sidan bara en mindre del av hans vetenskapliga gärning. Sin doktorsgrad hade han tagit i semitiska språk år 1914 med en historiskt resonerande avhandling om etiopisk berättarkonst på språket tigrinja. Analysmaterialet hade han själv avlyssnat och nedtecknat på plats.

I här anmälda bok, *Johannes Kolmodin i brev och skrifter*, av en yngre släkting, Carl Gustaf Kolmodin, presenteras andra mer personliga drag hos denne lärdomsgigant, som hade en så lysande förmåga att också kunna leva och verka i de främmande kulturer han studerade. Vi får lära känna Johannes Kolmodin genom det han själv har skrivit, främst då i privata brev till familj och vänner. Boken är en välstrukturerad, om än slarvigt korrekturläst, och lågmäld biografi.

Kolmodins privata språk, såsom det speglas i breven, är uttrycksfullt och inte så sällan humoristiskt med en avspänd distans till både den egna personen och andra. I ett skede av andlig kris försöker han dränka tankarna i bridge. Han vill ge sig själv tid och uttrycker följande förhoppning i ett brev till Sven Lidman 1918 (sid. 61):

> Kanske skall dock en högre och mäktigare hand än min egen taga mig i håret och draga mig upp på fast mark – innerst inne i hjärtat har jag alltid trott på undret.

Hans gudstro förblev stark livet igenom. Sin religiösa fostran fick han från tidigaste ålder genom fadern, som var teolog och religionsteoretiker; det var för övrigt till följd av dennes arbete som lärare på Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens missionsskola i Johannelund, Stockholm, som Kolmodin kom iväg till Etiopien, där han vistades åren 1908–1910.

Han var en hängiven son, som under sina utlandsår skriver till mor eller far i regel ett à två brev i veckan. Lika trofast och omtänksam verkar han ha varit som vän; hans många vänskapsförhållanden blev oftast livslånga. Han gifte sig relativt sent med en bardomskamrat och fick tillsammans med henne en son. Överlag måste han ha varit en mycket social person både privat och i mer offentlig miljö, som t.ex. akademiska kretsar och salongsbjudningar.

Under universitetsåren i Uppsala var han politiskt mycket aktiv. Han var konservativ, nationalist och patriot. I ett brev till föräldrarna 1922 (sid. 81) kallar han sig skämtsamt för en "fiende till demokratin", vilket torde ha varit mindre uppseendeväckande då än nu. Klart är dock att han inte var någon riktig vän av parlamentarismen och att han helst såg politiken skötas av starka ledare. Han hyste stor tilltro till sådana som Kemal Atatürk, vilken han i sina privata brev till Sverige kunde kalla "den turkiske Engelbrekt" eller likna vid Gustav Vasa och Karl XI. En annan beundrad härskare var kejsare Haile Selassie, "konungarnas konung", som han senare kom att tjäna. Till Addis Abeba i dåvarande Abessinien blev Kolmodin kallad av kejsaren själv. Under de två år han arbetade där moderniserade han landets utrikesförvaltning och var kejsarens mest närstående utländske rådgivare.

På ett annat plan präglades Kolmodins tänkande – hans konservatism och patriotism till trots – av en för den tiden ovanligt vidsynt och förbehållslös humanism. I religiösa sammanhang var han ekumenen som såg förenande drag i olika trosriktningar och religioner. I den upptornande rasfrågan var han kategoriskt emot varje slag av värdering grundad på biologiska kriterier; i en bokrecension 1912 skriver han (sid. 36):

> Man tycker sig skönja, att det finns i historien någonting vida väsentligare än rassammanhanget, nämligen kultursammanhanget, att "rasen" är en skapelse af kulturen och icke tvärt om; ...

Även om det inte kommer till explicit uttryck i de brev som refereras i boken, är det lätt att gissa att Kolomodin under alla sina år i utlandet måste ha slitits mellan forskning och diplomati och att han nog kände en tärande sorg över att aldrig riktigt finna tid för större vetenskapliga insatser. Han hade ju rest ut till Turkiet med anslag från Karolinska förbundet och rekommendationsbrev från Sven Hedin i akt och mening att bedriva arkivstudier om Karl XII. Därav blev intet – eller åtminstone alltför litet. Under sin tjänstgöring hos den etiopiske kejsaren såg han fram emot en ledig sommar och höst 1934, då han hade för avsikt att bearbeta och trycka delar av sitt stora vetenskapliga material, som han förutseende nog hade låtit frakta hem till Sverige för deposition på Carolina Rediviva i Uppsala och Kungliga biblioteket i Stockholm. Men hans hälsa var redan bruten. Hans angina pectoris förvärrades av den höga altituden i Addis Abeba, och han dog där i oktober 1933.

Birgit N. Schlyter

Özkan Mert, ***Exilens blues***. Översättning Claire Kaustell. Svartvitts förlag, Stockholm 1999. 64 sid.

Exilens blues är Özkan Merts andra poesivolym översatt till svenska. Den innehåller ett urval ur hans nyare samlingar skrivna på turkiska och publicerade i Turkiet. Özkan Mert betraktas i sitt hemland som en av de främsta modernistiska poeterna. Trots att han varit bosatt i Sverige sedan 1973, har han aldrig helt förlorat kontakten med det litterära livet i Turkiet. Hans poesi knyter an till både den turkiska revolutionära traditionen och den experimenterande modernistiska riktningen, samtidigt som den tagit starka impulser från den moder-

na världspoesin. Poeten myntar här ett nytt uttryck, "världsling" (dikten "En världslings anteckningar"). Och det är just det intrycket hans poesi ger; den strävar efter att reflektera hela mänskligheten, världens många städer, floder och hav, människans universella passioner, sorger och glädjeämnen, och den inspireras av poesin och musiken hos världens olika folk.

I den här grafiskt vackert utformade lilla poesisamlingen hittar vi även den typ av dikter som man förknippar med exilpoesi: längtan efter det poeten lämnat bakom sig – dikterna med motiv från Medelhavet och Egeiska havet hör kanske till de vackraste i boken – och intryck från det nya landet – träffande, roliga men också sorgsna:

Varje landsförvisad är en brusten trekant
friheten är den sista konjaksdroppen i hans mun

De flesta av Özkan Merts dikter ger ett fragmentariskt intryck. De gestaltar en viss stämning genom löst sammanfogade verser som alla utgör en helhet i sig själva, med en avslutande komprimerad tanke – något som faktiskt var betecknande för klassisk osmansk-turkisk poesi:

Alla kan samla städer på hög
intill sitt hjärta. Den första parken
där man kysstes blir ett vattendrag

Hur stor din sorg än är
dricker vi ändå molnfärgad raki
och vår adress är: Jorden!

Förr tändes jag av dina bröst
– sedan dofterna av rosor.
Du gjorde vår kärlek till en republik

Det som är mest kännetecknande för Özkan Merts dikter är hans djärva och ofta provocerande bildspråk. I den här boken konfronteras läsaren med metaforer som fastnar i minnet:

En fågel sänker aldrig rösten
för att undvika en krock
med våren

Det finns en sällsynt poetisk styrka och passion i Özkan Merts dikter som gör läsningen till en upplevelse.

Dikterna har med skicklighet och fantasi översatts till svenska av Claire Kaustell.

Jitka Zamrazilová-Jakmyr

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Institutets organisation

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul upprättades 1962. Det har till ändamål att främja svensk, företrädesvis humanistisk forskning rörande Främre Orienten, huvudsakligen Turkiet. Istanbulinstitutet är en ideell förening och leds av en styrelse med säte i Stockholm. Dess vetenskapliga verksamhet administreras av en föreståndare stationerad i Istanbul. Ett forskarkollegium med valda medlemmar och egen styrelse finns knutet till institutet.

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner, en stödorganisation till institutet, bildades 1988. Den arrangerar egna kulturprogram.

Istanbulinstitutet utdelar stipendier för kortare forskningsuppehåll i Turkiet och Främre Orienten samt ett större stipendium för egna studier och assistentarbete vid institutets forskningsbas i Istanbul. Rum för forskningsvistelser kan hyras i institutets hus i Istanbul.

Information om stipendier, bokning av rum i Istanbul samt medlemskap i institutets forskarkollegium och vänförening tillhandahålles av Istanbulinstitutets kansli i Stockholm; se adress på nästa sida.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Postadress i Turkiet: c/o Consulat général de Suède, P.K. 125, Beyoğlu, TR 80072 İstanbul.
Gatuadress: Palais de Suède, İstiklâl Caddesi 497, İstanbul.
Tel.: 0090-212-252 41 19. Fax: 0090-212-249 79 67.

Kansli i Sverige: Kansliet för de Svenska Instituten i Rom, Athen och Istanbul, Kaptensgatan 12, 2 tr., 114 57 Stockholm.
Tel.: 08-662 75 70. Fax: 08-665 31 33.
Kanslist: Lilian Hedman-Björling.
Sekreterare: Docent Karin Ådahl, Medelhavsmuseet, Box 16008, 103 21 Stockholm. Tel.: 08-519 553 85.

Istanbulinstitutets styrelse 1999

Ambassadör Henrik Amnéus, *skattm.* (fr. 22 april 1999)
Avd.chef Rütger Croneborg, *skattm.* (till 22 april 1999)
Professor Pontus Hellström, *v.ordf.*
Professor Jan Hjärpe
EU-parlamentarikern Maj-Lis Lööw, *ordf.*
Ambassadör Jan Nordlander
Professor Jan Retsö
Professor Jan Olof Rosenqvist
Docent Birgit N. Schlyter, *red.*
Docent Karin Ådahl, *sekr.*

Revisorer
Aukt. revisor Bo Lindén
Departementssekr. Susanne Moberg
Professor Carl Nylander

Revisorssuppleanter
Departementssekr. Peter Johansson
Bibl.rådet Folke Sandgren
Godk. revisor Lars Ljungh

Föreståndare i Istanbul
Docent Bengt Knutsson (t.o.m. juni 1999)
Professor Elisabeth Özdalga (fr. juli 1999)

Hedersledamot
Ambassadör, professor Gunnar Jarring

Istanbulinstitutets årsberättelse 1998

Styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul får härmed i enlighet med stadgarna avgiva berättelse för verksamhetsperioden 1 januari–31 december 1998.

Styrelsen har under verksamhetsperioden bestått av följande ledamöter: EU-parlamentarikern Maj-Lis Lööw, ordf., professor Pontus Hellström, vice ordf., docent Karin Ådahl, sekr., Rütger Croneborg, skattmästare, professor Jan Hjärpe, ambassadör Jan Nordlander, professor Jan Retsö, professor Jan Olof Rosenqvist, docent Birgit N. Schlyter, redaktör.

Styrelsen kan till sig adjungera företrädare för samarbetsnämnder och doktorander.

Revisorer är Bo Lindén, Susanne Moberg och Carl Nylander med suppleanterna Lars Ljungh, Peter Johansson och Folke Sandgren.

Styrelsens arbetsutskott har utgjorts av Maj-Lis Lööw, Pontus Hellström, Karin Ådahl och Rütger Croneborg.

Till ledamöter av publikationsutskottet har utsetts Jan Olof Rosenqvist och Birgit N. Schlyter. Den senare är även redaktör för institutets årsskriftsserie *Dragomanen*, som utges i samverkan mellan forskningsinstitutet och dess vänförening.

Institutets ledamot i Labraundakommittén är Pontus Hellström.

Valberedningen utgörs av professor Bo Utas och departementsrådet Greger Widgren.

Föreståndare för verksamheten i Istanbul har varit docent Bengt Knutsson. Vid institutet tjänstgör därutöver en lokalanställd sekreterare på heltid. Vid det för Medelhavsinstituten gemensamma kansliet i Stockholm tjänstgör på deltid en av forskningsinstitutet anställd kanslist.

Forskarkollegiet i Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul har under 1998 hållit ordinarie årsmöte den 21 april 1998 samt höstmöte den 7 december 1998. Styrelsen har under 1998 hållit sex styrelsemöten.

Forskarkollegiet bestod vid verksamhetsårets utgång av 58 ledamöter samt en hedersledamot. Forskarkollegiets ledning består av professor Carl-Gustaf Andrén, ordf., professor Bo Utas, vice ordf., och professor Johan Mårtelius, sekr. Vid Forskarkollegiets höstmöte i Medelhavsmuseet den 7 december 1998 invaldes följande fem nya ledamöter i Forskarkollegiet: fil. dr Gudmar Aneer, Göteborg, fil. dr Ewa Balicka-Witakowska, Uppsala, docent Bo Isaksson, Uppsala, docent Annika Rabo, Linköping, och professor Berit Wells, Athen.

Det Stora stipendiet har under läsåret 1998–99 hållits vakant.

Det mindre stipendiet à 12.000 kr tilldelades för vårterminen 1998 Ann-Kristin Jonasson, Göteborg, för avhandlingsstudier inom ämnet statsvetenskap och för höstterminen 1998 fil. dr Ewa Balicka-Witakowska, Uppsala, för studier av armeniska handskifter i Istanbul och Aleppo. Vidare tilldelades under 1998 Åsa Berggren ett resebidrag om 5.000 kr för medverkan i utgrävningarna i Çatal Höyük och Johan Linton, Göteborg, ett resebidrag om 6.000 kr för arkitekturstudier i Istanbul.

Dragomanen nr 2, 1998, innehöll artiklar av Erik Cornell, Ulla Ehrensvärd, Svante Hedin, Sigrid Kahle, Birgit N. Schlyter och Lena Ullman samt en novell av Necati Cumalı i översättning av Lena Ullman.

Vid årsmötet i april 1998 talade professor Elisabeth Özdalga om sitt uppdrag som ledare för projektet *Islams kultur*, vilket avslutades under 1998. Styrelsen framförde sin stora uppskattning för det mycket väl genomförda projektet, vilket med fyra konferenser haft ett såväl svenskt som internationellt del-

tagande och redan resulterat i de två konferensvolymerna *Civil Society. Democracy and the Muslim World* (*Transactions*, vol. 7) och *Alevi identity – Cultural, religious and social perspective* (*Transactions*, vol. 8).

Vid Forskarkollegiets höstmöte i Medelhavsmuseet den 7 december talade f. riksantikvarien Margareta Biörnstad och professor Johan Mårtelius, båda ledamöter av styrelsen för stiftelsen Kulturarv utan gränser, om det svenska arbetet med bistånd till främst Nationalmuseet i Sarajevo och restaureringen av 1500-talsmoskén i Maglaj i Bosnien.

Under 1998 bedrevs vid institutet projektet *Kulturell kontinuitet i östra medelhavsområdet* under ledning av professor Tord Olsson, Lund. En mindre konferens hölls vid Lunds universitet i maj 1998 under rubriken *Det förflutnas förförelse*. I november samlades till en större konferens i institutets lokaler i Istanbul ett trettiotal mycket engagerade deltagare från Sverige, Norge, Grekland och Turkiet kring ämnet *The Use and Abuse of the Past*. Projektet avslutas i juni 1999.

Forskningsinstitutets lokaler i Istanbul, det s.k. Dragomanhuset har även i övrigt under 1998 varit centrum för svenska forskares verksamhet i Turkiet med längre och kortare forskarvistelser, seminarier och konferenser. Institutet utgör en ovärderlig replipunkt i Främre Orienten och kan genom sitt breda ansvarsområde erbjuda rika arbetsmöjligheter till såväl yngre som etablerade forskare.

Förvaltningsberättelsen för 1998 kan rekvireras från institutets kansli.

Stockholm i maj 1999
För styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Maj-Lis Lööw *Karin Ådahl* *Rütger Croneborg*

Föreståndarens i Istanbul verksamhetsberättelse för år 1998*

Institutets personal och stipendiater

Föreståndare: Doc. Bengt Knutsson, Lund.
Projektledare I, *Islams kultur* (t.o.m. den 31 mars 1998): Prof. Elisabeth Özdalga, Ankara.
Projektledare II, *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet*: Prof. Tord Olsson, Lund.
Sekreterare: Cand. mag. Sidsel Braaten, Istanbul.
Tf. sekreterare (under SB:s semester): Förskolepedagog Kari Çağatay, Istanbul.
Lokalvårdare: Fru Ayten Yaver.
Det mindre stipendiet: Fil. mag. Ann-Kristin Jonasson, Göteborg, för hösten 1998.
Det större stipendiet utdelades inte för år 1998.

Allmänt om verksamheten

... här är karusellen ... Alltsedan generalkonsul, nuvarande ambassadören, Kaj Falkman och hustru Sigrid lämnade Istanbul den 10 december 1995, har Svenska Palatsets hjul snurrat i allt snabbare takt. Knappt hade efterträdaren, nuvarande ambassadören i Zagreb, Ingemar Börjesson och hustru Birgitta hunnit bli varma i kläderna – de stannade i ett och ett halvt år – förrän det var dags för nästa byte. Från Washington kom ambassadör Henrik Liljegren och hustru Nil. De stanna-

* Intresserade kan till självkostnadspris rekvirera föreståndarens rapport i oförkortat skick, med bl.a. ett fylligare kalendarium, en förteckning över gäster i Dragomanhuset och avisering av aktiviteter.

de i Istanbul i exakt ett år för att därefter dra vidare till Svenska ambassaden i Ankara. Den 1 september 1998 kom nästa generalkonsul, Sture Theolin med hustru Märit.

... som skall gå till kvällen ... Dragomanhusets "karusell" har varit av ett annat slag; ombyggnad och totalrenovering av Dragomanhuset, intensiv projektverksamhet och nu åter byggverksamhet: konstruktion av ett auditorium.

... tio för de stora och fem för de små ... Grundplåten till SFII:s auditorium är en donation från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse på en miljon svenska kronor. Äran av att ha skaffat de pengarna tillkommer SFII:s förre ordförande prof. Carl-Gustaf Andrén. Donatorer i Turkiet – detta gäller auditoriets inredning – är Tetra Pak och Ericsson, som vardera skänkt 50 000 kronor och Alarco och ABB, som donerat 25 000 kronor vardera. I den lokala finansieringsprocessen har Sveriges generalkonsul i Istanbul Sture Theolin spelat en framträdande roll.

... skynda på skynda på ... Wallenbergsdonationen kom på nyåret 1996 och gällde enligt bestämmelserna i tre år. När allt förberedelsearbete var klart och slutlig överenskommelse träffats mellan SFII:s styrelse och Statens Fastighetsverk (SFV), hade två år förflutit. Problemet med bygglov kvarstod. Detta dröjde. Slutligen fann sig föreståndaren föranlåten att göra en personlig uppvaktning på Beyoğlus kommunkontor, det var den 20 juli 1998. Efter samtal med viceborgmästarna Bayram Sezgün och Halil Bakırcı kunde föreståndaren samma dag meddela styrelsen att muntligt bygglov utlovats.

Själva byggnationen började i andra hälften av augusti 1998. Resultatet är en skön skapelse, som gör arkitekt Chet Kanras ritningar full rättvisa. Huvudentreprenör för SFV har varit Otto Herman Wöber, Ankara; underentreprenör firma Kule Mimarlık, Istanbul, företrädd av ingenjören Ömer Galatalı.

SFV:s kontrollant på plats har varit ingenjör Knut Sävlind, Ankara. Samordningen mellan SFV i Stockholm och aktörerna i Turkiet har skötts av fastighetsförvaltare Bengt Krantz och överingenjör Ferenc Paulik. De har gjort regelbundna besiktningar på plats. Sådana har också gjorts av ingenjör Jan Nöid. Slutligen skall nämnas att chefen för SFV:s utlandsavdelning Jan Thews gjorde byggplatsinspektion den 17 november 1998. Han ledsagades av departementsrådet Greger Widgren, UD.

... *för nu skall karusellen gå.* Så skulle då allt förhoppningsvis vara klart för högtidlig invigning av auditoriet den 4–6 juni 1999 ...

Föreståndaren

Tjänsteresa i området: Syrien, söndagen den 31 maj–måndagen den 8 juni (för detaljer se nedan under Kalendarium). – *Konsultativt.* Framtagning – hösten 1998 – av beslutsunderlag för konferens, "The Aramean Language and the Culture of Jesus Christ", föreslagen ambassadör Henrik Liljegren och Sverige av professor Niyazi Öktem, Istanbul. – *Föreläsningar och anföranden.* Måndagen den 4 maj: "Top Kapı" (i samband med guidning på plats) och onsdagen den 6 maj: "Turkiet och islam, Turkiet och de kristna" i Gudmar Aneers doktorandkurs *Religions- och kulturmöten.* – Onsdagen den 26 augusti: Kulturkommunikativa aspekter på mötet mellan svenskar och turkar, inom ramen för *Turkietseminarium* i Göteborg (samarrangemang mellan Svenska handelskammaren i Istanbul, İstanbul İsveç Ticaret Merkezi, och Göteborgs handelskammare). – Måndagen den 7 september: "Bender-Konstantinopel 1709–1713: I legationsprästen Sven Agrells fotspår", på Armémuseum, Stockholm (inledning till Marco Plüss' fotoutställ-

ning med likalydande namn; nu även publicerad i detta nr av *Dragomanen,* sid. 60–75, i lätt omarbetat skick). – Onsdagen den 16 september: Sverigeinformation med Svenska Institutets diabilder på TURSAV, Turizm ve Seyahat Acentaları Vakfı, Tourism & Travel Agencies Foundation. – Fredagen den 30 oktober: "Svensk-turkiska relationer" i Svenska Palatset inom ramen för generalkonsul Sture Theolins informationsträff för en 70-mannadelegation från Södra Roslagens Tingsrätt. – Lördagen den 31 oktober 1998: "Det moderna Turkiet" i Björn Efraimsson-kursen *Islams kultur, historia och samhällsliv.* – Fredagen den 13 november: "Islam speglad i den arabiska skriften" och "Islam – civilisation med estetiska förtecken?" i SFII:s norsk-svenska fortbildningskurs *Estetikken i islam.* – *Litterae scriptae:* "Das Schwedische Forschungsinstitut in Istanbul", i *Istanbuler Almanach* 2/1998 (Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft); recension av Erik Cornell, *Turkiet på Europas tröskel* i *Dragomanen* 2/1998; "Efterord" i Marco Plüss' konstfotografiska bok *Bender-Istanbul 1709–1713,* Armémuseum, Stockholm 1998.

Projektledare I

I och med mars månads utgång avslutade prof. *Elisabeth Özdalga,* Middle East Technical University, Ankara, formellt sitt projekt *Islams kultur.* I praktiken har dock projektet fortsatt; konferensbidragen skall redigeras och tryckas. Hittills föreligger *Civil Society, Democracy and the Muslim World* (samredaktion med Sune Persson), i Transactions, vol. 7, 1997, och *Alevi Identity – Cultural, Religious and Social Perspectives* (samredaktion med Tord Olsson och Catharina Raudvere), i Transactions, vol. 8, 1998. *Acta* från EÖ:s återstående två konferenser, *Patterns of Transformation among the Nak-*

shibendis in the Middle East and Central Asia och *Tasavvuf – Music and Social Change in Turkey and the Middle East*, är på väg. Förutom den engelska originalversionen kommer samtliga fyra volymer i turkisk översättning. EÖ tillkommer äran att ha inlett samarbete med History Foundation of Turkey (officiellt namn: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı) och Curzon Press. På detta sätt tillförsäkras SFII:s publikationer såväl professionell tryckning som distribution. Resultatet har inte låtit vänta på sig: böckerna har blivit något av bästsäljare. När EÖ tar över ledarskapet för SFII från och med 1 juli 1999, gör hon detta utifrån en sällsynt gedigen plattform.

Projektledare II

Efter en förberedande termin var det dags för professor *Tord Olsson*, Lunds universitet, att genomföra sina aktiviteter inom ramen för *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet.* Detta skedde i både Sverige och Turkiet. I Lund – 14–15 maj – arrangerades det nordiska seminariet *Det förflutnas förförelse: Författare och historiker inför litterära och religiösa traditioner i östra Medelhavsvärlden.* I Stockholm – 14 november, inom ramen för ett arrangemang av Re:Orient – gav han i Berwaldhallen en introduktion till Mevlevi-*sema*. Likaledes i Stockholm – 15 november – ledde han inför publik ett samtal med en sufischejk. I Ankara – 16 juni – föreläste TO om islam i Turkiet på Middle East Technical University. I samband med arbetsmöte i Istanbul för *Programgruppen för Väst- och Centralasienprogrammet, HSFR*, höll TO – 26 oktober – en föreläsning om sufismen samt vägledde ledamöterna på dervischlogen *Halveti-Cerrahi Tekkesi* i Karagümrük. Ett utökat och mera formaliserat program inom samma sfär – också oktober – gavs ett trettiotal litteraturstuderande från Köpenhamns uni-

versitet anförda av lektor Henning Goldbæk och turkologen Anne Grete Öker: 1) "Mevlanalegenden som mytisk modell i Orhan Pamuks roman *Kara Kitap*, 'Svart bok'"; 2) "Sufisk symbolik i Orhan Pamuks 'Svart bok'"; 3) "Introduktion till sufisk *zikir*-ritual och Mevlevi-*sema*", allt åtföljt av studiebesök i Karagümrük. TO medverkade också till att studenterna fick träffa Orhan Pamuk och ställa frågor till denne. TO:s huvudmanifestation var den internationella konferensen *The Use and Abuse of the Past, Writers, Historiographers, Holy Men and Women in the Eastern Mediterranean World* – Istanbul 26–28 november. *Acta* från konferensen *The Use and Abuse of the Past* ... skall – inom SFII:s egen serie *Transactions* – publiceras och distribueras av SFII:s samarbetspartners History Foundation of Turkey och Curzon Press.

Korttidsstipendiaten

Doktoranden fil. mag. *Ann-Kristin Jonasson,* Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, var SFII:s korttidsstipendiat hösten 1998. Vistelsen vid institutet – 14 september–10 oktober, 19 oktober, 28–30 oktober och 6–7 november – varvades med forskningsresor i landet. Ärende: insamling av material för doktorsavhandling om islamistiska partier – i synnerhet Refah Partisi och dess efterföljare Fazilet Partisi – samt arbete med teorifrågor.

Kalendarium

Nedan följer vad som med en turkisk term skulle kunna betecknas som *müteferrikat,* "litet av varje", fritt valda ögonblicksbilder ur SFII:s vardag.

Onsdagen den 11 februari. Konsul Jan E. Karlsson och SFII:s

föreståndare möter en svensk läkargrupp på väg till ICBRT, uttytt *Istanbul Center for Behavior, Research and Therapy, Psychological Trauma Unit.* Centrets ledare heter Metin Başoğlu; han är både medicine och filosofie doktor. Knuten till ett engelskt forskningscentrum reser han två gånger i månaden till ICBRT i Istanbul. Hans specialitet är traumatiska tillstånd, främst sådana som är resultatet av tortyr. Gemensam nämnare för de svenska läkarna är psykiatriskt arbete med invandrare. De har kommit för att ta del av en behandlingsmetod som MB utarbetat. Den svenska läkargruppen leds av docenten i transkulturell psykologi vid Karolinska Institutet, Solvig Ekblad.

Torsdagen den 19 februari. Oväntat besök av arkimandriten Athenagoras från Ekumeniska Patriarkatet. Ung, blont skönlockig och verserad träder han in i mörk kostym och elegant djupblå paletå. A:s önskemål: skriftlig information om Svenska Palatset för en serbisk väns räkning. Vännens enda referens var en bok från 1800-talet, *The Swedish Palace in Constantinople,* författad av en A. A. Kampman 1871. Nu ville han veta mer. SFII:s föreståndare fann på råd: de engelska sammandragen i Bengt O. H. Johansson, *Svenska Palatset i Konstantinopel,* Stockholm 1968, Ulla Ehrensvärds "'Dragomanhuset' och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul" (*Meddelanden* 12/87) samt föreståndarens "The Swedish Research Institute in Istanbul – meeting place for science and culture." Arkimandriten var överväldigad.

Onsdagen den 25 februari. Ambassadör Mats Marling, Sveriges sändebud i Teheran, knackar på. Han är i Istanbul i kurirärende. Te och informationsutbyte i föreståndarbostaden. Interlokutörer: justitierådet Göran Regner med maka lagmannen Marja Regner samt föreståndarparet.

Lördagen den 28 februari. Strålande vårdag. Turkiska och svenska flaggor. Skolbarn som sjunger och dansar. Hennes &

Mauritz skänker 1 miljon US-dollar till grundskolan i Bacılar. Barbro Oldsjö, HM:s platsrepresentant, ger en bakgrund. Invigning förrättas av Turkiets president Süleyman Demirel, i närvaro av bl.a. latinlektorn Lennart Oldsjö, Sveriges ambassadörspar i Ankara, Michael och Laila Sahlin, Sveriges generalkonsul i Istanbul Henrik Liljegren, Electroluxdirektören Henrik Lundberg och SFII:s föreståndarpar.

Måndagen den 9 mars. SFII:s föreståndare representerar Generalkonsulatet, Istanbul, i samband med den svenska jazztrion Bobo Stensons framträdande i Izmir, Sabancı Kültür Sarayı. Konserten föregicks av mottagning hos Sveriges honorärkonsul i Izmir, Haluk Özsaruhan.

Onsdagen den 18 mars. Besök av Hollands generalkonsul i Istanbul Adrian J. Quanjer och generalkonsulatets kulturassistent Semra Ulusoy. Inför en UD-konferens i Holland önskar AJQ information om SFII som både vetenskaps- och kulturinstitut. Holland, berättar han, tänker satsa kulturellt på tre mottagarländer, Marocko, Egypten och Turkiet. I detta sammanhang är AJQ inne på tanken att de holländska instituten, i likhet med SFII, skulle kunna förena vetenskap med kultur.

Söndagen den 22 – lördagen den 28 mars. Istanbuls 10:e internationella kortfilmsdagar. Traditionsenligt tillhör det föreståndarens prerogativ att som GK:s kulturattaché handlägga Sveriges medverkan. Genom tillmötesgående från Svenska Filminstitutets Ulla Aspgren och Svenska Institutets Jörgen Burberg blev Sveriges program fylligt: fyra filmer med en gemensam speltid på en timma. Filmtitlarna var: "There's no you", "The final fare", "Nowhere man" och "The latest news".

Torsdagen den 26 mars. Med en av SAS sista flygningar till Istanbul – i och med mars månads utgång lade SAS ner sin direktlinje Köpenhamn–Istanbul–Köpenhamn – anländer Lilian Hedman och ressällskap Lillemor Funered. LH är SFII:s fasta

punkt på Medelhavsinstitutens kansli i Stockholm. Ärende: samarbetsrutiner och sightseeing.

Lördagen den 18 april. Maj-Lis Lööw, SFII:s ordförande, inleder ett veckolångt besök i Turkiet. Hon gör det som Europaparlamentariker. Syftet är kvinnoproblematik, målet såväl Istanbul som Ankara. Med till Istanbul är Maria Janeke och Brigitte Bataille. Söndagen skall ägnas Top Kapı och Sultanahmet. Delegationen tas emot på Atatürk Hava Limanı av generalkonsul Henrik Liljegren och SFII:s föreståndare. Inkvartering på mångomtalade Pera Palas. För programupplägg-ningen i Istanbul svarade HL och för den i Ankara ambassadör Michael Sahlin.

Tisdagen den 28 april. Besök av M. Engin Yenal, Ph.D., arkitekt och planerare. Han är på väg till Sverige: miljökonferens i Göteborg. MEY har fått uppdrag av Yapı Kredi Kültür ve Sanat – aktad kulturinstitution i Istanbul – att undersöka förutsättningarna för en turkiskspråkig Löwenhielmpublikation. Kan, frågar han, SFII:s föreståndare hjälpa till med kontakter i Uppsala och Stockholm.

Onsdagen den 29 april. Yunus Aylıdere från TV-företaget Samanyolu Televizyonu tänker göra en film om industrimagnaten, Sverigevännen och Nordstjärneordenbelönade Isak Alaton. Som bakgrundsmaterial önskar man journalbilder från svenskt 40-tal, en tid då IA praktiserade på Motala Verkstad. SFII:s föreståndare ringer upp Sveriges Television AB, Film- och Videoförsäljning, dit filmskaparna sedan kan skicka fax och redogöra för sina önskemål.

Söndagen den 10 maj. Svenska Institutet i Athen firar 50-årsjubileum. SFII:s föreståndare skickar ett lyckönskningsfax.

Lördagen den 16 maj. SFII:s föreståndare möter Israels nye generalkonsul i Istanbul, Eli Shaked. Det blir omedelbar kontakt; ESh är liksom föreståndaren *mizreḥan, mustashriq, ori-*

entalist, och talar "änglarnas språk", dvs. arabiska.

Tisdagen den 26 maj. Sefir Bey – den nuvarande generalkonsuln betitlas så – Henrik Liljegren tar kontakt via interntelefonen. Budskap: *Turkish Daily News* har i dag en lång intervju med HL. Denne slår också ett slag för SFII. På bild ses HL och SFII:s föreståndare sittande i var sin sjuttonhundratalsfåtölj; i fonden öppen spis och spegel. Rubrik: *Turkey moves center stage geopolitically after Luxembourg Summit.* En annan bild visar ett lapptäcke som turkiska kvinnor i Bodrum och grekiska kvinnor på Kos har förfärdigat tillsammans. Samma lapptäckte har hängt ett slag i GK:s entré och skall nu skickas till Kulturtältet i Stockholm.

Söndagen den 31 maj – måndagen den 8 juni. SFII:s föreståndare gör studiebesök på det nyöppnade Danska Institutet i Damaskus. Sammanträffande med institutsdirektören Dr. Peder Mortensen. Denne är inställd på samarbete med SFII. Danskarna har funnit ett kulturskyddat hus i Damaskus, som de just nu är i färd med att inreda. Danska arkitekter samarbetar med syriska antikvitetsmyndigheter i restaureringen av huset. Det ligger innanför stadsmuren. Peder Mortensen förärade SFII en bokgåva, *The Arabian Journey, Danish connections with the Islamic world over a thousand years,* Århus 1996 (PM är en av redaktörerna). – I Syrienprogrammet ingick besök på Institut Français d' Études Arabes de Damas, det syrisk-ortodoxa seminariet i Sidnaya, sammanträffande med den syrisk-ortodoxe patriarken i Damaskus liksom den syrisk-ortodoxe ärkebiskopen av Aleppo. – Möte också med Svenska ambassadens Mona Kock, Erika Ferrer och Magnus Rydén. Samordnare var doktoranden Maria Persson, Lund.

Tisdagen den 9 juni. Cocktail prolongé och jazzkonsert i Svenska Palatset. Orkester: Sveriges Jazzband. Ypperlig musik; stämningen hög. Orkesterledaren, trumpetaren Eddie Bruhner,

tackade generalkonsulat och SFII för värdskap. (SFII:s bidrag var rum och två måltider.)

Måndagen den 6 juli. Docent Karin Ådahl, sekreterare i SFII:s styrelse, är på konferens i Istanbul; i en paus tittar hon in. Det blir ett lustigt sammanträffande. I institutets Carl Johanssoffa sitter redan en dam vid namn Cecilia Berner med make schweizaren Peter J. Berner och två ungdomar. CB har precis berättat att hon är född på Biby gård, men uppvuxen i Brasilien. SFII:s föreståndare kunde nu presentera KÅ och berätta att denna leder ett forskarlag, som skall inventera och beskriva släkten von Celsings osmanska konstsamling, den som finns på just Biby gård.

Måndagen den 13 juli. Den amerikanske osmanhistorikern Carter V. Findley kommer för att hämta ett svarsbrev från ambassadör Gunnar Jarring. Det hör till saken att ett av CVF:s vetenskapliga huvudintressen är armeniern Mouradgea d'Ohsson, utgivare av det monumentala bildverket *Tableau Général de l'Empire Othoman.* Mouradgea d'Ohsson var emellertid också nära knuten till Sverige, först som dragoman vid Svenska legationen i Konstantinopel, sedan – 1795 – upphöjd till svensk minister vid samma beskickning. På grundval av GJ: s artikel om d'Ohsson i *Svenskt Biografiskt Lexikon,* vol. 25 (1985–87) hade CVF trott sig förstå att handskrifter såväl av som tillhörande d'Ohsson kunde finnas i Lunds universitetsbibliotek. Därav CVF:s önskan om direktkontakt med GJ. Som tack för GJ:s upplysningar överlämnade CVF kopia av en essä han skrivit betitlad "Mouradgea d´Ohsson (1740–1807), Liminality and Cosmopolitanism in the Author of the Tableau Général de l´Empire Othoman". (Den skall tryckas i *Turkish Studies Association Bulletin,* Essays in Memory of Roderic H. Davison.)

Fredagen den 11 september. Mottagning i Svenska Palatset

för prinsessan Birgitta på besök i Istanbul. En beledsagande delegation leddes av Turkiets generalkonsul i Malmö Mustafa Arhan. SFII:s föreståndare ombads tala om svensk-turkiska relationer; handelssekreterare Ayşen Savcı informerade om Sveriges exportkontor. Värdpar: generalkonsul Sture Theolin och fru Märit.

Onsdagen den 23 september. Musiksoirée med den egyptisk-svenske kompositören, instrumentalisten och sångaren professor Abdelrahman Elkhatib, Stockholm. Förtrogen med såväl arabisk som europeisk tradition har AE nått fram till nya musikaliska uttryck. Inför en månghövdad och entusiastisk skara lyssnare gav han prov på sitt mästerskap. Soirén genomfördes i SFII:s föreståndarbostad. Den egyptiska kolonin företräddes på hög nivå av generalkonsul och fru Nūr Ad-Dīn Nuṣrat, den svenska av generalkonsul Sture Theolin, fru Märit och dotter Jenny.

Onsdagen den 21 oktober. Svenska Palatset. Presskonferens med ambassadör Erik Cornell inför publiceringen av den turkiskspråkiga versionen av hans bok *Turkiet på Europas tröskel.* Översättningen är gjord av Gülseren Ergün. Den turkiska titeln är *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde.* Förlag och förläggare är Mehmet Ali Uğur och Cem Yayınevi. Representanter för olika turkiska massmedia hade mött upp. EC introducerades av generalkonsul Sture Theolin.

Onsdagen den 28 oktober. Ambassadör Kaj Falkman och fru Sigrid knackar på. Ärende: förevigande av Dragomanhus och föreståndare i dramatiserad – och dramatisk – dialog med filmens huvudperson, allt för en påbörjad Istanbulfilm. Manus, regi och foto: KF. Det kan nämnas att ambassadörsparet Falkman tidigare gjort en TV-film från Japan.

Torsdagen den 5 november. Vicekonsul Barbro Arguvanlıgil ringer. Hon har en resegrupp, som vill titta på kyrkan och

undrar om SFII:s föreståndare vill åta sig uppdraget. *Başüstüne!* Det visar sig vara den legendariske Åke Björk, Vingresor, som leder en liten delegation av platsrepresentanter, ekonomiansvariga och guider.

Måndagen den 9 november. Besök av Marina Mundt, Universitetet i Bergen. Diskussion om fornnordiska, fornisländska, fornnorska och fornsvenska. MM berättar om sitt nya projekt: strukturell jämförelse mellan Snorre Sturlassons Heimskringla och Firdawsis iranska nationalepos *Shah-name.* Det senare verket är, säger MM, ca 200 år äldre. Frapperande likheter har uppdagats, inte bara strukturella utan också innehållsmässiga. I *Shah-name* finns, *mirabile dictu,* sådant som tidigare betraktats som typiskt nordiskt.

Måndagen den 23 november. Besök av tremannadelegation från Historisk Institutt, Universitetet i Bergen: Marit Stålesen – med långvarigt förflutet i Istanbul – och professorerna Jørgen Christian Meyer (klassiker) och Anders Björkelo (Mellanösternhistoriker). Bergensarna planerar ett Turkietanknutet projekt och söker samarbete med SFII.

Söndagen den 29 november. Ergun Çağatay, fotograf och eminent kännare av Centralasien, presenterar ett sammandrag av en kommande film om Aralsjön.

Tisdagen den 22 december. Göran Bäckstrand, Svenska Röda Korset, ringer angående det symposium på SFII om etiska frågor, som GB redan tidigare förespråkat mellan SRK och dess turkiska motsvarighet Röda Halvmånen (se *Dragomanen* 1/1996–1997, sid. 104f). GB säger sig visserligen inte tro på omedelbar beredskap från Röda Halvmånens sida men vill likväl att SFII:s föreståndare nämner tanken för sin efterträdare prof. Elisabeth Özdalga.

Konferenser och seminarier

Måndagen den 20 april. Säkerhetspolitiskt seminarium på GK och SFII i arrangemang av generalkonsul Henrik Liljegren. Tema: *Turkiet och Europa.* Första avdelningen hölls i Svenska Palatset, den andra i Dragomanhuset. Från turkisk sida medverkade professorerna Ersin Kalaycıoğlu och Gün Tat, båda verksamma vid Boğaziçi Üniversitesi. Från Sverige kom redaktör Anders Hellner, Utrikespolitiska institutet, Hans Bergström, chefredaktör för DN, med turkiskfödd hustru Ayşen Demirel, samt statsvetaren fil. dr Åsa Lundgren. Seminariet refererades i DN.

Torsdagen den 2 juli. Stiftelsen *Cultural Heritage without Borders* sammanträder i Parlatoriet. Tema: *Tekniken att lägga osmanskt blytak på moskékupoler.* Seminariet var föranlett av pågående renoveringsprojekt i Bosnien. Från Bosnien deltog projektledaren arkitekt SAR Pål Anders Stensson och vetenskaplige rådgivaren prof. Muhamed Hamidovic, från Sverige ingenjören och plåtslagarmästare Bror Mårtensson och från Turkiet Dr. Nevzat İlhan och överingenjören Hüsrev Tayla.

Fredagen den 9 oktober. Tema: *Women and Politics.* Seminarium i samarrangemang mellan SFII, GK och den turkiska kvinnoorganisationen *Kader.* SFII:s ordf. Maj-Lis Lööw medverkade liksom kommunalfullmäktiges ordförande i Eskilstuna Nina Jarlbäck. Seminariet hölls i Svenska Palatsets stora sal. MLL:s talade över ämnet *Women and Politics – the Swedish experience* och NJ över ämnet *Half the People – Half the power.* Anförandena, som simultantolkades till turkiska, följdes av frågor och debatt. Moderator var advokaten och Kaderrepresentanten Canan Arın. Åhörarna, i en till bristningsgränsen fylld salong, utgjordes av kvinnosaksengagerade från skilda politiska läger. Efter seminariet *cocktail prolongé.* Värd-

par: generalkonsul Sture Theolin och fru Märit. – Dagen därpå, lördagen den 10 oktober, repriserades seminariet i Ankara. Arrangörer var Sveriges ambassad, Kader och Middle East Technical University, det senare representerat av prof. Elisabeth Özdalga. På kvällen gav ambassadör Henrik Liljegren och fru Nil mottagning på Hilton Hotel.

Söndagen den 25 – måndagen den 26 oktober. Under ledning av prof. Bo Utas, Uppsala, och fil. dr Annika Rabo, Linköping, håller *Programgruppen för Väst- och Centralasienprogrammet, HSFR,* arbetsmöte i Parlatoriet. Övriga deltagare var ambassadör Ingmar Karlsson, professorerna Tord Olsson, Staffan Rosén, Peter Wallenstén och Elisabeth Özdalga samt doktorerna Åsa Lundgren och Roberta Micallef.

Onsdagen den 28 – torsdagen den 29 oktober. HSFR-gruppen *Gränser och gränsöverskridande* sammanträder i Parlatoriet. Deltagare: doktoranden Hashem Ahmazadeh, Uppsala, universitetslektor fil. dr Inga Brandell, Uppsala, fil. dr Åsa Lundgren, Uppsala, fil. dr Roberta Micallef, Uppsala, fil. dr Annika Rabo, Linköping, fil. dr Tetz Rooke, Stockholm, samt referenspersoner utifrån.

Torsdagen den 26 – lördagen den 28 november. Internationell konferens: *The Use and Abuse of the Past, Writers, Historiographers, Holy Men and Women in the Eastern Mediterranean World.* Utformning och ledning: prof. Tord Olsson. Konferenssekreterare: Sidsel Braaten. Finansiär: SFII (projektet *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet*). Deltagarna kom från åtta länder: Danmark, Finland, Frankrike, Israel, Norge, Sverige, Turkiet och USA. Första konferensdagen inleddes med föreläsning av den turkiske författaren Orhan Pamuk och avslutades med mottagning i Svenska Palatset. Värd: generalkonsul Sture Theolin. Konferenstemat väckte massmedialt intresse. Från Sverige kom Lena Brundenius, Sveriges Radio, och

Oscar Hemer, *Sydsvenska Dagbladet*; från Turkiet Edip Oymen från tidningen *Milliyet*. Resultat: radioprogram och tidningsartiklar.

Kurser och exkursioner

Söndagen den 3 – torsdagen den 7 maj. Doktorandkurs för adepter vid Institutionen för Religionsvetenskap, Göteborgs universitet. Tema: *Religions- och kulturmöten.* Ansvarig: universitetslektor fil. dr Gudmar Aneer i samarbete med SFII.

Lördagen den 24 oktober – söndagen den 1 november. Fortbildningskurs för svenska gymnasielärare. Tema: *Islams kultur, historia och samhällsliv.* Ansvarig: fil. mag. Björn Efraimsson, Paradisresor, Saltsjö-Duvnäs, i samarbete med SFII.

Torsdagen den 12 – tisdagen den 17 november. Kurs för 18 högskolelektorer från Høgskolen i Oslo. Tema: *Estetikken i islam.* Arrangemang: SFII:s föreståndare. Kursledning: direktörerna Robert Kvalvaag och Sidsel Ø. Grande, båda Oslo. Assistent: Sidsel Braaten. Föreläsarna var mattkännaren Erol Kazancı, arkitekten och arkitekturhistorikern Patric von Schmalensee, museidirektör Nazan Ölçer, Museet för turkisk och islamisk konst (Türk ve İslam Eserleri Müzesi), *melami*-schejken Mehmet Selim Öziç och SFII:s föreståndare. Generalkonsulsparet Sture och Märit Theolin tog emot i Svenska Palatset.

Besöksdelegationer

Som ett av de tre traditionella Medelhavsinstituten – Rom, Athen och Istanbul – väcker SFII intresse. Såväl enskilda som grupper knackar på för att få veta mera om verksamheten. SFII:s föreståndare har sett det som en angelägen uppgift att ge

den önskade informationen. Bland organiserade gruppbesök kan nämnas följande:

Måndagen den 23 mars. Minister Bengt Sparre i spetsen för ett antal "hubare" (HUB = UD:s handläggarutbildning). Besöket på SFII var en del i ett större program upplagt av generalkonsul Henrik Liljegren.

Torsdagen den 23 april. Dr. Christian Moëll och 30 andra svenska läkare. Finansiär: Pharmacia & Upjohn.

Onsdagen den 29 april. 30 personer från Sveriges Geologiska Undersökningar. Kontaktperson: Lillemor Funered, Funeco.

Fredagen den 26 juni. Ayşen Savcı, handelssekreterare i Istanbul, och svenska kolleger från Paris, Lissabon, Milano och Johannesburg.

Tisdagen den 27 oktober. Fil. mag. studierektorn vid Lycée Français de Stockholm fil. mag. Ulf Lindgren anför en 45 personer kvinno- och manstark resegrupp. Organisation: *ICA-Kuriren.*

Torsdagen den 26 november. Anita Sjöberg jämte nitton personer från tidningen *Vi:s* redaktion. Det kan nämnas att två i gruppen, journalisten Lars Westman och fotografen Claes Löfgren återvände till GK två dagar senare. Intervju med generalkonsul Sture Theolin och SFII:s föreståndare ledde till ett bildreportage. Det publicerades i *Vi* nr 1/2, 7 januari 1999, sid. 80–81, och bar titeln "Sälj inte palatset i Istanbul!"

Forskarservice m.m.

Förfrågningarna från turkisk sida om Sverige, enkannerligen om möjligheten att bedriva högre studier i Sverige, har en tendens att öka år från år. Uppgiften att ge den typen av Sverigeinformation har Generalkonsulatet delegerat till SFII. Svenska Institutets *Study in Sweden: A Guide for Foreign Stu-*

dents samt en broschyr över engelskspråkig universitetsutbildning i Sverige har en strykande åtgång.

Liksom under tidigare år har SFII ställt lokal och personal till förfogande i samband med tentamina inom ramen för Uppsala universitets distansundervisning.

Biblioteket

Under hela året har SFII haft tillgång till professionell bibliotekarie, *Valeria De Matteis.* Hon ingick i den grupp som 1995, under fil. lic. Eva Nylanders ledning, datorkatalogiserade SFII:s bibliotek. VDM:s huvuduppgift denna gång har varit att katalogisera prof. Carl Nylanders bibliotek. Facit är 325 volymer och 179 titlar. (24 stycken visade sig vara böcker som redan fanns i SFII:s bibliotek.)

Ett betydande antal nyförvärv har dessutom gjorts inom ramen för prof. Tord Olssons projekt *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet.*

Under pseudonymen Rohat Alakom har Ali Aydın – en av Dragomanhusets gäster – publicerat tvenne böcker som förärats SFII:s bibliotek: *Eski İstanbul Kürtleri* (1453–1925), "Kurder i det forna Istanbul (1453–1925)" och *Şerif Paşa – Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları,* "Şerif Paşa – En kurdisk diplomats stormiga år". Den senare publikationen är intressant ur svensk synpunkt, eftersom Şerif Paşa var osmansk diplomat i Stockholm från 1898–1908. Boken innehåller ett bildavsnitt (sid. 153–176) om Şerif Paşa och hans familj under Stockholmssejouren. Ett fotografi (sid. 156) från ambassadör Adolf Croneborgs Stockholmshem visar en oljemålning av Axel Jungstedt föreställande Şerif Paşa tillsammans med Oscar II. Albert Engström gjorde tillika tvenne karikatyrer av Şerif Paşa.

Donationer och bidrag

Det nasjonale fakultetsmøtet for historisk-filosofiske fag har – inte minst genom aktiv insats av SFII:s norska sekreterare Sidsel Braaten – anslagit 50 000 norska kronor till driften av SFII. Förmedlare: fakultetsdirektør Ivar Østerlie.

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner har genom en gåva på 13 000 svenska kronor möjliggjort inköp av en ny kopiator av märke Xerox. Förmedlare: professor Carl-Gustaf Styrenius.

Istanbul i april 1999

Bengt Knutsson

Rapport
från forskningsprojekt vid Istanbulinstitutet
1997–1999

KULTURELL KONTINUITET I ÖSTRA MEDELHAVSOMRÅDET

Idag har vi i ökad grad blivit medvetna om att våra bilder av världen, av det förflutna, av de andra, i väsentliga avseenden är historiska och sociala konstruktioner som återspeglar en samtid eller tolkarens livsvärld. Vi använder oss av många linser och speglar för att förstora eller vränga till vår identitet med hjälp av historier som fungerar som kulturgrundningsmyter: familjealbumet och den nationellt auktoriserade historiografens annaler är exempel på detta. Ernest Renan preciserade ämnet i sin klassiska essä *Qu'est-ce qu'une nation?* (1882) med att säga: "Konsten att vara en nation är att ha fått sin historia om bakfoten." Och även om vi lyckas visa att en kulturell tradition eller en version av historia är förvrängd eller uppfunnen i politiskt eller religiöst syfte, behöver inte detta innebära slutet på sagan: Känslan av "etnisk identitet" eller av att tillhöra en bestämd kulturtradition kan vara så subjektivt verklig att den utgör ett politiskt och socialt faktum med stark objektiv verklighetsprägel.

Neal Ascherson berättar i sin bok *Svarta havet* (Ordfront, Stockholm 1997, sid. 273ff.) om kedjan som man kan se på sjöfartsmuseet i Beşiktaş-området i Istanbul. Den sägs vara ett stycke av den kedja som den bysantinske kejsaren Leon III, "Isauriern", lät smida i början av 700-talet för att spärra av Gyllene hornets inlopp mot fientliga flottor. Under årens lopp rostade länkarna och byttes ut. Bara några få länkar finns kvar:

svart, grovsmitt järn. Kanske har även de bytt ut ännu äldre länkar. Äldre och yngre länkar är en del av samma kedja och ändå inte. Detta är en väsentlig sanning om konstruktionen av kulturell kontinuitet, tradition, etnisk identitet och historia. På ett liknande sätt tycks nämligen sådan substitution bestämma de minnets och glömskans processer, varigenom historier skapas som ger mening åt det närvarande.

Minoriteter och olika marginaliserade grupper träder i dag fram och kräver att få komma till tals och berätta sin egen historia. De vet att gestaltningen av vad som gäller för att vara kulturell egenart och kulturtradition bestäms av vem som har möjlighet att ge röst åt historien. Deras kulturella identitet har formats av andras berättelser, av versioner av deras historia som de inte själva har skapat, och de känner inte igen sig. Men rösterna är ihållande och gruppens upplevelse av kulturell identitet och kontinuitet formas väsentligen av de andras bilder, av andra signifikanta gruppers erkännande eller brist på erkännande. Källorna till vår personliga och kulturella identitet finns väsentligen utanför oss själva; den formas genom att omvärlden förser oss med föreställningar och bilder samt av den befintliga språkliga ordning som namnger och befäster dessa föreställningar. Kulturell identitet skapas i synnerhet genom en följd av identifikationer, kontrasteranden och relationer med andra personer, grupper, positioner eller ideal vilka representerar kultur, nation, religion och kön. Bakom upplevelsen av kontinuitet och fasta kulturella konturer döljer sig således processer som befinner sig i ständig rörelse; kulturell kontinuitet är ingen fastnaglad och slutgiltigt bestämd storhet.

I likhet med "kultur" och "kontinuitet" är "tradition" ett svårfångat begrepp. Det är vanligt att i traditioner se vissa distinkta drag hos en grupp, i form av seder och tänkesätt som är särskilt profilerade och uppfattas som ett arv från det förflut-

na. Historien tillhandahåller råmaterial till traditioner, men detta material bearbetas och tolkas och används för att konstruera identiteter vilka uppfattas i termer av "kultur" och "kontinuitet" – ofta på dubiösa grunder. Medvetet eller omedvetet kan den akademiske historikern bli medskapare till skeenden varigenom traditioner blir till, t.ex. inom nationella rörelser. Historikers och kulturforskares tolkningar är resultat av många och sammansatta processer: insikt, blindhet, självreflexion, projicering, och av sociala, moraliska eller estetiska ramar som både begränsar vår förståelse och gör den möjlig. Men naturligtvis är tolkningsmöjligheterna också bestämda av verklighetskaraktären i det stoff som vi försöker förstå.

I humanvetenskaperna utgör som regel texter, konstprodukter, kartor och andra artefakter det stoff som är föremål för studium. Sådant stoff är världsliga objekt vars position och rörelse är en del av det sociala livet. Även religiösa texter är djupt världsliga objekt. Både talade och skrivna ting, däribland emisk historiografi, är världsliga objekt, ibland ogripbara, ibland händelser. Som sådana utgör de en del av det sociala liv där de skapats, lokaliserats, tolkats och använts. Samtidigt utgör de historikerns källor och är då i en mer gängse mening fönster mot en annan verklighet. Det finns ett arabiskt ord för "museum", *dār al-athār*, bokstavligen "spårhus", alltså ett hus som innehåller spår efter liv, spår av verkliga människors liv och deras fruktan och hopp. Deras livsvärldar i det förflutna är den dimmiga substans som kulturhistorikerna har som uppgift att rekonstruera.

Det har varit överväganden i linje med dessa som inspirerade mig att invitera både skönlitterära författare och forskare inom olika historiska och samhällsvetenskapliga discipliner till konferensen *The Use and Abuse of the Past. Writers, Historiographers, Holy Men and Women in the Eastern Mediterranean*

World. Den ägde rum vid Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, 26–28 november 1998. Temat för konferensen var således konstruktionen av det förflutna och hur historia används eller missbrukas i konstnärliga, religiösa, politiska och andra syften. Konferensen var en del av det allmänna forskningsprogram som initierats av SFII under rubriken *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet* och hade föregåtts av ett symposium som jag arrangerat vid Teologiska institutionen i Lund, 14–15 maj 1998, under rubriken *Det förflutnas förförelse. Författare och historiker inför litterära och religiösa traditioner i östra Medelhavsvärlden.*

Den turkiske romanförfattaren Orhan Pamuk inledde Istanbulkonferensen med ett brilliant och tankeväckande anförande, "Considerations on writing historical novels". Med utgångspunkt i sin senaste bok, *Benim Adım Kırmızı* ("Mitt namn är Rött"; på engelska lär titeln bli "Call Me Crimson"), vid tillfället ännu inte utkommen, berättade han om de intrikata problem han brottades med när han skrev denna bok om de omanska miniatyrmålarnas liv och andra historiska romaner. Han argumenterade också för den historiska romanen som genre i händerna på politiskt och kulturkritiskt orienterade författare. Romaner av det slag som Pamuk, eller Borges, skriver, är grundade på historiska efterforskningar, och i denna mening på rekonstruktion av fakta. Men böckerna är fiktion, de handlar inte om fakta. Historikernas forskning baseras likaså på rekonstruktion, men deras böcker gör därtill anspråk på att handla om fakta; de är inte fiktion. Historikern bör dock kunna använda sig av tekniker som skönlitterära författare använder. Inte minst i det här avseendet var det mycket stimulerande att konferensdeltagarna utgjordes av såväl författare som forskare från olika kultursfärer och olika discipliner.

På det hela taget var den första konferensdagen litterärt ori-

enterad, med viktiga bidrag av Victoria Holbrook och Bernt Brendemoen. Dessa två turkologer har båda översatt romaner av Orhan Pamuk. Brendemoens föreläsning bestod i en elegant analys av Pamuks *Kara Kitap* (norsk övers. av Brendemoen 1994, *Svart bok*; finns även på svenska och danska), och särskilt hur romanen modellerats på legenden om Mevlana Rumi och Shams-i Tabriz och deras mystiska förenande. Här, liksom i andra av Pamuks romaner, är identitetsproblemet ett återkommande tema, särskilt turkisk identitet. Detta har också varit en vital angelägenhet hos många turkiska historiker.

Under konferensens andra dag behandlades historiografiska problem, i synnerhet hur turkisk historieskrivning i akademiska arbeten, skolböcker och populära framställningar har tjänat till att legitimera nationella och politiska program. Ett återkommande tema var det tendentiösa sättet att återge historisk geografi, vilket underkastades historisk-kritisk granskning t.ex. av Christian Meyer i en bred översikt av de långa perspektiven på östra Medelhavsvärldens historia.

Etienne Copeau, historisk geograf, och historikern Marit Stålesen stod för några av de mest intressanta bidragen. Oberoende av varandra använde de sig av nästan samma källor och kom till mycket likartade resultat efter sin kritiska undersökning av historiska framställningar i skolböcker och vetenskapliga arbeten från den tidiga Turkiska Republikens tid. Den nationella historieskrivningen under denna epok är ett tydligt fall av tendentiös konstruktion, men den är inte tagen ur luften. I sin strävan att skapa en turkisk nationell identitet gav Atatürk historikerna i uppgift att skriva om historien ur ett turkiskt perspektiv. Som Copeau och Stålesen visade, skilde sig resultatet av de turkiska historikernas verksamhet från den samtida europeiska historieskrivningens, särskilt i ett fundamentalt avseende: Historiens geografiska och kulturella cent-

rum var inte det gamla Grekland utan Centralasien. Och detta Centralasien var inte endast turkarnas urhem utan hela den mänskliga civilisationens mytologiska vagga. Talesmännen för denna turkocentriska världsbild ifrågasatte emellertid inte den eurocentriska uppdelningen av världen i öst och väst, de flyttade bara gränsen österut och därigenom hamnade turkfolken på "rätt" sida. Idag är det lätt att se hur sådana modeller är frukten av naiva drömbilder som är vävda av nationalistisk ideologi och av den blindhet som trånga politiska perspektiv förorsakar. Men genom att reflektera över turkisk historieskrivning – det är ju lätt att se grannens brister – kan vi också komma till insikt i hur blind och tendentiös vår egen europeiska framställning av historia har varit, eller ännu är. Till slut visar de sig båda vara varianter av samma modernistiska, lineära och progressiva typ av historiografi.

De två första dagarna ägnades således åt de omanska och turkiska världarna – kulturellt, geografiskt, historiskt – och åt olika tidskoncept: historia som upprepad artikulation av samma kulturella idiom, och som strukturer med lång varaktighet, eller historia som händelser längs en progressiv tidslinje. Den tredje konferensdagen ägnades istället åt grekiska och arabiska världar, med litterärt skapande som ämne, särskilt poesi och religiös biografi. Den grekiske författaren och litteraturhistorikernYoryis Yatromanolakis och den norske litteraturhistorikern Jostein Börtnes analyserade det förflutnas liv i modern grekisk poesi. Den klassiske filologen Tomas Hägg och kyrkohistorikern Samuel Rubenson reflekterade över hur religiösa biografier skapas. Arabisterna Tetz Rooke och Alexander Borg bidrog substantiellt till förståelsen av begrepp i arabisk historieuppfattning – med hjälp av helt olika kategorier av material: en syrisk historiker från 1920-talet respektive namngivningens ekologi bland Negev-beduinerna.

För att komplettera bilden av konferensens interdisciplinära räckvidd fanns där också litteraturhistorikern Murat Belge, turkologerna Öykü Elçi-Andersson och Roberta Micallef, religionshistorikern Catharina Raudvere, sociologen Orhan Tekelioğlu och antropologen Bente Nicolaisen – alla med högklassiga bidrag.

Begreppet ”kulturell kontinuitet” har varit föremål för intensiv diskussion inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning de senaste decennierna. Diskussionen har lett till nytt teoretiskt och metodologiskt medvetande om hur sammansatta och svårfångade begreppen ”kultur” och ”kontinuitet” är. De nya insikterna har gällt hur traditionsförmedlarna, som tidigare beskrivits som passiva mottagare eller förvaltare av ett gammalt kulturarv, i själva verket är aktiva skapare av historia. ”Kultur” är således processer som består av meningsskapande och symbolskapande verksamhet, tillika med formerna för hur mening gestaltas, omgestaltas och reproduceras. Därför utgör föreställningar om kulturell essens och obruten kulturell kontinuitet i själva verket exempel på just sådana symboler som produceras och reproduceras i de meningsskapande kulturella processerna. Bilden av det förflutna är i väsentliga avseenden en historisk konstruktion som avspeglar en samtid. Vår blicks insikt och blindhet begränsas av rörelserna hos strålkastaren som belyser några ställen i ett dimmigt förflutet och lämnar andra platser åt skuggorna. Så betraktade blir historiografi, konstnärers och författares skapande arbete, doxografi, rituellt celebrerande och nationsbyggande väsentligen olika sätt att artikulera den samtida livsvärldens idiom. Därför kan konstruktionen av det förflutna och av kulturarv tjäna till att legitimera estetiska, politiska och religiösa program. De kan vara revolutionära, reaktionära, revitalistiska, traditionalistiska eller fundamentalistiska; av religiöst, moraliskt, poli-

tiskt eller estetiskt märke. Men historievetenskaperna tillhandahåller också vapen att motstå de förföriska konstruktioner av det förflutna som bestäms av individers, gruppers och rörelsers behov att för sina syften skapa och reproducera berättelser. Vid konferenserna har diskussionerna ofta följt sådana linjer och genererat ny kunskap när de tillämpats på kulturella processer i östra Medelhavsområdet.

Det konstruktivistiska perspektivet, där kultur betraktas som ett kontinuum av meningsgestaltande processer, dominerar också i de två böcker som jag nu är i färd med att ställa samman på grundval av konferensen i Istanbul och det föregående symposiet i Lund.

Tord Olsson

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänner

Kansli: Kaptensgatan 12, 2 tr., 114 57 Stockholm.
Postgiro: 9 97 52-8. Tel.: 08-662 77 32. Fax: 08-665 31 33.

Vänföreningens styrelse 1999

Professor Ulla Ehrensvärd, *ordf.*
1:e intendent Anette Granlund
Fil. mag. Anne Karahan
Docent Asım Kurtoğlu
Byråintendent Adina Ekbergh Mattsson
Docent Michael Nordberg, *v. ordf.*
Docent Birgit N. Schlyter, *red.*
Professor Carl-Gustaf Styrenius, *sekr.*
Intendent Suzanne Unge Sörling, *v. sekr.*
Bankdirektör Göran Tullberg, *skattm.*
1:e bibliotekarie Lena Wester

Revisor
Aukt. revisor Bo Lindén

Revisorssuppleant
Godk. revisor Lars Ljungh

Vänföreningens årsberättelse 1998

Styrelsen för Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner får härmed avge verksamhetsberättelse för 1998.

Vid föreningens årsmöte den 22 april 1998 på Kungl. Myntkabinettet förrättades styrelseval. Omval skedde av ordföranden, professor Ulla Ehrensvärd, och av följande styrelseledamöter: förste intendent Anette Granlund, fil. mag. Anne Karahan, docent Asım Kurtoğlu, byråintendent Adina Ekbergh Mattsson, docent Michael Nordberg, docent Birgit N. Schlyter, professor Carl-Gustaf Styrenius, intendent Suzanne Unge Sörling, bankdirektör Göran Tullberg och förste bibliotekarie Lena Wester.

Till revisor omvaldes aukt. revisor Bo Lindén med godk. revisor Lars Ljungh som suppleant.

Till valberedningen omvaldes tekn. dr Jan Bröchner och kammaradvokatfiskal Tomas Cramér.

Styrelsen har under verksamhetsåret sammanträtt den 19 januari och den 25 augusti. Inom styrelsen har Michael Nordberg fungerat som vice ordförande, Carl-Gustaf Styrenius som sekreterare, Suzanne Unge Sörling som vice sekreterare och Göran Tullberg som skattmästare.

Föreningen har under året haft följande programutbud: den 24 februari talade f. handelsattachén vid Svenska Generalkonsulatet i Istanbul Karl-Olov Larson över ämnet *Svensk export till Orienten. Några personliga iakttagelser* på Medelhavsmuseet. Vid årsmötet den 22 april på Kungl. Myntkabinettet talade professor Gunilla Åkerström-Hougen över ämnet *Att hålla reda på tiden. Månadsbilder i Bysans och Väst*. Den 14 oktober talade museichef Johan Engström om legationsprästen Sven Agrells vistelse i Turkiet i samband med en utställning på

Armémuseum. Den 7 december talade f. riksantikvarien Margareta Biörnstad och professor Johan Mårtelius på Medelhavsmuseet i anslutning till svenskt biståndsarbete för kulturarvet i Bosnien.

Föreningens medlemsantal uppgick vid årets slut till 460 medlemmar, varav 98 är ständiga medlemmar.

Bidrag till Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul har under året givits för inköp av en kopieringsapparat.

En ekonomisk rapport kan rekvireras från kansliet.

Stockholm den 16 mars 1999

Ulla Ehrensvärd *Carl-Gustaf Styrenius*

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
och
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner